МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КУЗНЕЦОВА ЛЮДМИЛА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 343.13:347.73

ДИСЕРТАЦІЯ
ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

спеціальність 081 – Право
галузь знань 08 – Право
Подається на здобуття ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Л.В. Кузнецова

Науковий керівник – Мурзановська Аліна Владиславівна,
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Кузнецова Л.В. Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2026.

Дисертація є першим у науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Встановлено, що ключова відмінність між категоріями «права» та «законні інтереси» у кримінальному провадженні полягає у характері їхнього зв'язку з волею та потребами учасника процесу. Права особи мають об'єктивний характер, оскільки їхнє існування визначається нормами кримінального процесуального законодавства та процесуальним статусом учасника, а не його бажанням реалізувати відповідні можливості. Особа може відмовитися від реалізації певного права тимчасово або перманентно, однак така відмова не впливає на сам факт існування права. Законний інтерес, навпаки, безпосередньо пов'язаний із прагненням особи досягти позитивного для себе результату у кримінальному провадженні, у зв'язку з чим його зміст має суб'єктивний характер. При цьому бажаність реалізації законного інтересу може проявлятися як в активній формі, коли особа усвідомлено вчиняє дії для досягнення відповідного результату, так і в пасивній формі, коли особа об'єктивно зацікавлена у покращенні власної процесуальної позиції, однак не усвідомлює наявності відповідного інтересу чи способів його реалізації.

У зв'язку з цим запропоновано законний інтерес у кримінальному провадженні визначати як активне або пасивне бажання учасника

кримінального провадження домогтися позитивного для себе результату під час розслідування, розгляду та вирішення кримінального правопорушення, яке реалізується в межах, передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством, з використанням методів кримінального процесуального регулювання.

Також доведено, що економічний інтерес у кримінальному провадженні – це бажання учасника кримінального провадження реалізувати свої економічні потреби, які були обмежені через вчинення (або підозру у вчиненні) кримінального правопорушення або які зазнають обмежень в силу здійснення кримінальної процесуальної діяльності, з використанням методів кримінального процесуального регулювання. Звертаємо увагу, що в нашому визначенні було використано формулювання «економічні потреби» спеціально задля надання можливості використовувати максимально широке тлумачення даного поняття.

Запропоновано всі гарантії захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні поділяти: за рівнем регулювання – конституційні, галузеві; за стадіями інтенсивного застосування – гарантії стадії досудового розслідування, гарантії у судових стадіях; за рівнем інтересу – гарантії захисту публічних економічних інтересів, гарантії захисту приватних економічних інтересів; за характером втручання в економічні інтереси – превентивні (правові норми та способи їхньої реалізації, які обмежують незаконне або надмірне втручання уповноважених посадових осіб в економічні інтереси особи під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень; обмежувальні гарантії – це правові норми та способи їхньої реалізації, які направлені на обмеження можливості реалізації учасниками кримінального провадження своїх економічних інтересів задля виконання завдань кримінального провадження), обмежувальні (правові норми та способи їхньої реалізації, які направлені на обмеження можливості реалізації

учасниками кримінального провадження своїх економічних інтересів задля виконання завдань кримінального провадження); компенсаційні (правові норми та способи їхньої реалізації, за допомогою яких учасники кримінального провадження можуть вимагати відновлення свої економічних інтересів).

Механізм забезпечення інтересу у кримінальному провадженні має передбачати активні дії учасників кримінального процесу, направлені на задоволення потреб, які виникають через існування такого інтересу. Інколи відповідна реалізація можлива самим власником інтересу, інколи вчинення певних процесуальних дій вимагається від іншого учасника кримінального провадження в інтересах такої особи (як правило, мова йде про дії уповноважених посадових осіб під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень). Тобто механізм забезпечення інтересу може бути активним та пасивним, проте він завжди буде полягати у вчиненні певних дій, пасивність буде проявлятися лише в тому випадку, якщо такі дії вчиняються в інтересах інших осіб.

Розроблені наступні критерії віднесення відомостей до комерційної таємниці у випадку розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів: 1) зміст інформації; 2) наслідки розкриття інформації (в кожному випадку застосування заходів забезпечення кримінального провадження слідчі судді зобов’язані оцінювати як потенційні позитивні наслідки для кримінального провадження, так і негативні наслідки для особи, права якої обмежуються, в тому числі коли мова йде про надання доступу до відомостей, що містять комерційну таємницю); 3) чи обмежує власник такої комерційної інформації доступ до неї?

Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального процесуального регулювання шляхом закріплення обов’язку розглядати клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, у закритому судовому засіданні. Такий

підхід спрямований на посилення гарантій недопущення розголошення конфіденційної інформації за відсутності її володільця, хоча й певною мірою відступає від дискреційного характеру ст. 27 КПК України.

Разом з тим, з метою забезпечення балансу процесуальних інтересів, запропоновано передбачити можливість сторони, яка звертається з відповідним клопотанням, обґрунтовувати недоцільність закритого розгляду, а для слідчого судді (суду) – обов'язок мотивувати рішення про проведення відкритого засідання. Така модель дозволяє поєднати захист охоронюваної законом таємниці з гнучкістю судового розгляду та додатково гарантує дотримання прав учасників кримінального провадження, на яких впливають рішення про тимчасовий доступ до речей і документів.

Запропоновано уточнити ч. 2 ст. 236 КПК України, передбачивши, що обшук має проводитися у час, коли завдається найменша шкода не лише звичайним заняттям особи, а й підприємницькій діяльності в місці його проведення, якщо це не суперечить меті обшуку. Такий підхід дозволяє враховувати не лише інтереси володільця приміщення, а й інших суб'єктів господарської діяльності, функціонування яких може бути фактично порушене внаслідок проведення слідчої дії, що забезпечує більш пропорційне втручання у сферу економічних прав.

Застосування спеціально утворених підприємств як інструменту під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій є практично неможливим через необхідність їхнього створення в кожному кримінальному провадженні. З огляду на це вказано на необхідність спрощення порядку використання таких юридичних осіб на нормативному рівні. Зокрема, запропоновано доповнити Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» положенням про те, що порядок реєстрації спеціально утворених юридичних осіб, які використовуються під час проведення

негласних слідчих (розшукових) дій, визначається окремими нормативно-правовими актами. Такий підхід дозволить забезпечити більш гнучке й водночас контрольоване застосування такого інструменту у кримінальному провадженні.

У дослідженні звернуто увагу на проблему правової визначеності меж застосування контрольованої закупки як форми контролю за вчиненням злочину, зокрема у випадках, коли фактичний обіг товару може бути обмеженим або забороненим, але це стає відомим лише після проведення відповідних процесуальних дій. З огляду на це запропоновано надати таке нормативне визначення контрольованої закупки: «Контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який, *на думку слідчого та прокурора,* перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила».

Чинне формулювання ч. 5 ст. 314 КПК України в частині зазначення підстав складання досудової доповіді містить надлишкові та переважно декларативні положення, зокрема посилання на національну безпеку та економічний добробут. Такі категорії радше відображають загальні цілі функціонування інституту пробації, ніж безпосередні процесуальні критерії ухвалення рішення про складання досудової доповіді. З огляду на це обґрунтовано доцільність спрощення відповідної норми шляхом виключення зазначених формулювань як таких, що ускладнюють юридичний текст і не впливають на зміст процесуального рішення.

Хоча чинне законодавство передбачає можливість часткового вирішення майнових питань у межах угод, воно не формує цілісного механізму забезпечення відшкодування шкоди, особливо у випадках, коли її наявність є обов’язковим наслідком кримінального правопорушення. У таких ситуаціях прокурор фактично змушений поєднувати процедуру укладення угоди з паралельним зверненням до суду із цивільним позовом,

який не завжди інтегрований у логіку самої угоди та не є її обов'язковим елементом. Це призводить до фрагментарності процесуального регулювання та послаблює гарантії захисту економічних інтересів держави.

З метою усунення зазначеного дисбалансу доцільним є нормативне уточнення переліку відомостей, які зазначаються в угодах, зокрема шляхом прямого включення відшкодування шкоди до елементів суспільного інтересу, який оцінюється прокурором і судом. Такий підхід дозволить забезпечити більш системне врахування майнового аспекту кримінального правопорушення при укладенні та затвердженні угоди, а також підвищить ефективність судового контролю за реальним захистом економічних інтересів. Окремого значення набуває також необхідність закріплення у КПК України вимоги щодо визначення розміру та порядку відшкодування шкоди як істотної умови угоди з юридичною особою, що дозволить уникнути ситуацій, коли майнові наслідки кримінального правопорушення залишаються поза межами процесуального врегулювання або вирішуються поза логікою самої угоди.

У випадках, коли майно було предметом спеціальної конфіскації, а особа на момент постановлення вироку та подання апеляційної скарги не мала у своєму розпорядженні належних правовстановлюючих документів, захист її майнових інтересів має здійснюватися через поетапне використання як цивільного, так і кримінального процесуального механізмів. Насамперед така особа повинна ініціювати цивільне провадження щодо визнання права власності та одночасно заявляти клопотання про забезпечення позову у вигляді заборони вчинення дій, пов'язаних із реалізацією відповідного майна. Вирішальне значення для ефективності такого захисту буде мати наявність вироку, що набрав законної сили, оскільки саме він створює правові підстави для реалізації механізмів виконання та одночасно формує предмет спору щодо правомірності застосування спеціальної конфіскації.

Отримавши рішення суду про визнання права власності, особа набуває права звернення до суду апеляційної інстанції з вимогою перегляду вироку в частині застосування спеціальної конфіскації, одночасно порушуючи питання про поновлення строку апеляційного оскарження. Можливість поновлення строку апеляційного оскарження у подібних ситуаціях слід розглядати як інструмент забезпечення балансу між принципом правової визначеності та необхідністю ефективного захисту встановленого права власності, яке було підтверджене у порядку цивільного судочинства.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процес, економіка, економічні інтереси, законні інтереси, гарантії захисту інтересів, кримінальне правопорушення, економічні злочини, досудове розслідування, судовий розгляд, судовий контроль, слідчий суддя, прокурор, слідчий, цивільний позов

SUMMARY

Kuznetsova L.V. Guarantees for the Protection of an Individual's Economic Interests in Criminal Proceedings. – Qualifying research work as manuscript..

Dissertation for a PhD in Law (081) (field of knowledge 08 – Law). National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2026.

The dissertation is the first comprehensive study in the science of criminal procedural law devoted to the guarantees for the protection of an individual's economic interests in criminal proceedings.

It has been established that the key distinction between the categories of "rights" and "legitimate interests" in criminal proceedings lies in the nature of their connection with the will and needs of a participant in the proceedings. An individual's rights are objective in nature, as their existence is determined by the provisions of criminal procedural legislation and the procedural status of the participant rather than by the individual's desire to exercise the respective opportunities. A person may temporarily or permanently refrain from exercising a particular right; however, such refusal does not affect the very existence of that right. A legitimate interest, by contrast, is directly linked to a person's aspiration to achieve a favourable outcome in criminal proceedings, which gives it a subjective character. At the same time, the desire to realise a legitimate interest may manifest itself in either an active form, when a person consciously undertakes actions to achieve the relevant result, or a passive form, when a person is objectively interested in improving his or her procedural position but is unaware of the existence of the relevant interest or of the means for its realisation.

In this regard, it is proposed to define a legitimate interest in criminal proceedings as an active or passive desire of a participant in criminal proceedings to achieve a favourable outcome during the investigation, consideration, and resolution of a criminal offence, which is realised within the limits established by

the current criminal procedural legislation through the use of methods of criminal procedural regulation.

It has also been proven that an economic interest in criminal proceedings is the desire of a participant in criminal proceedings to satisfy his or her economic needs that have been restricted due to the commission (or suspicion of the commission) of a criminal offence, or that are subject to restrictions as a result of criminal procedural activities, through the use of methods of criminal procedural regulation. It should be noted that the term “economic needs” was deliberately employed in this definition in order to allow for the broadest possible interpretation of the concept.

It is proposed that all guarantees for the protection of economic interests in criminal proceedings be classified as follows:

– according to the level of regulation: constitutional guarantees and sector-specific guarantees;

– according to the stages of their intensive application: guarantees applicable at the pre-trial investigation stage and guarantees applicable at the judicial stages of criminal proceedings;

– according to the nature of the interest protected: guarantees for the protection of public economic interests and guarantees for the protection of private economic interests;

– according to the nature of interference with economic interests:

(a) preventive guarantees – legal provisions and mechanisms for their implementation that limit unlawful or excessive interference by authorised officials with an individual's economic interests during the investigation, consideration, and resolution of criminal offences;

(b) restrictive guarantees – legal provisions and mechanisms for their implementation aimed at limiting the ability of participants in criminal proceedings to realise their economic interests in order to ensure the fulfilment of the objectives of criminal proceedings;

(c) compensatory guarantees – legal provisions and mechanisms for their implementation through which participants in criminal proceedings may seek the restoration of their economic interests.

The mechanism for ensuring an interest in criminal proceedings should involve active actions by participants in the criminal process aimed at satisfying the needs arising from the existence of such an interest. In some cases, the relevant interest may be realised directly by its holder; in others, the performance of certain procedural actions is required from another participant in criminal proceedings in the interest of that person (as a rule, this concerns actions undertaken by authorised officials during the investigation, consideration, and resolution of criminal offences). Thus, the mechanism for ensuring an interest may be either active or passive; however, it always involves the performance of specific actions. Its passive nature manifests itself only when such actions are carried out in the interests of another person.

The following criteria have been developed for determining whether information constitutes a trade secret when considering a motion for temporary access to things and documents: (1) the content of the information; (2) the consequences of disclosure of the information (in every case involving the application of measures to secure criminal proceedings, investigating judges must assess both the potential positive consequences for the criminal proceedings and the negative consequences for the person whose rights are being restricted, including where access to information containing trade secrets is sought); and (3) whether the owner of the commercial information has restricted access to it.

The necessity of improving criminal procedural regulation by establishing an obligation to consider motions for temporary access to things and documents containing legally protected secrets in closed court hearings has been substantiated. Such an approach is aimed at strengthening guarantees against the disclosure of confidential information in the absence of its holder, although it

somewhat departs from the discretionary nature of Article 27 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

At the same time, in order to ensure a balance of procedural interests, it is proposed to provide the party submitting the relevant motion with the opportunity to justify the inadvisability of a closed hearing, and to impose upon the investigating judge (court) an obligation to provide reasons for a decision to conduct an open hearing. This model makes it possible to combine the protection of legally protected secrets with the flexibility of judicial proceedings and additionally guarantees the observance of the rights of participants in criminal proceedings affected by decisions on temporary access to things and documents.

It is proposed to clarify Part 2 of Article 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine by providing that a search should be conducted at a time that causes the least possible disruption not only to a person's ordinary activities but also to business operations conducted at the place of the search, provided that this does not contradict the purpose of the search. Such an approach would make it possible to take into account not only the interests of the possessor of the premises but also those of other business entities whose activities may be effectively disrupted as a result of the investigative action, thereby ensuring a more proportionate interference with the sphere of economic rights.

The use of specially established enterprises as an instrument in the course of covert investigative (search) activities is practically impossible due to the need to create such entities separately in each criminal proceeding. In view of this, the need to simplify the procedure for the use of such legal entities at the regulatory level has been identified. In particular, it is proposed to supplement the Law of Ukraine “On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Associations” with a provision stating that the procedure for the registration of specially established legal entities used in covert investigative (search) activities shall be determined by separate regulatory legal acts. Such an

approach would ensure a more flexible yet properly controlled application of this instrument in criminal proceedings.

The study draws attention to the problem of legal certainty regarding the limits of the use of a controlled purchase as a form of control over the commission of a crime, particularly in situations where the circulation of a particular item may in fact be restricted or prohibited, but this becomes known only after the relevant procedural actions have been carried out. In view of this, it is proposed to introduce the following statutory definition of a controlled purchase: "A controlled purchase consists in the simulated acquisition or receipt, including receipt free of charge, from natural or legal persons regardless of their form of ownership, of an item which, in the opinion of the investigator and prosecutor, is in lawful circulation, for the purpose of detecting and documenting the commission of a criminal offence and identifying the person who committed it."

The current wording of Part 5 of Article 314 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, concerning the grounds for preparing a pre-sentence report, contains excessive and largely declaratory provisions, in particular references to national security and economic well-being. Such categories reflect the general objectives of the probation system rather than the direct procedural criteria for deciding whether a pre-sentence report should be prepared. Accordingly, the expediency of simplifying the relevant provision by removing these formulations has been substantiated, since they unnecessarily complicate the legal text without affecting the substance of the procedural decision.

Although the current legislation provides for the possibility of partially resolving property-related issues within plea agreements, it does not establish a comprehensive mechanism for ensuring compensation for damage, especially in cases where such damage is an inevitable consequence of the criminal offence. In such situations, the prosecutor is effectively required to combine the plea agreement procedure with the parallel filing of a civil claim before the court, which is not always integrated into the logic of the agreement itself and is not a

mandatory element thereof. This leads to fragmentation of procedural regulation and weakens the guarantees for the protection of the State’s economic interests.

In order to eliminate this imbalance, it is proposed to clarify the statutory list of information to be included in plea agreements, in particular by expressly incorporating compensation for damage into the elements of the public interest assessed by the prosecutor and the court. Such an approach would ensure a more systematic consideration of the property-related consequences of a criminal offence when concluding and approving a plea agreement and would enhance the effectiveness of judicial control over the actual protection of economic interests. Particular importance should also be attached to the need to establish in the Criminal Procedure Code of Ukraine a requirement that the amount and procedure for compensation for damage constitute an essential term of an agreement with a legal entity. This would prevent situations in which the property-related consequences of a criminal offence remain outside the scope of procedural regulation or are resolved independently of the logic of the agreement itself.

In cases where property has been subject to special confiscation and the person concerned did not possess the necessary title documents at the time the judgment was delivered and the appeal was lodged, the protection of that person's property interests should be ensured through the sequential use of both civil and criminal procedural mechanisms. First, the person should initiate civil proceedings seeking recognition of ownership rights and simultaneously file a motion for interim measures in the form of a prohibition on actions related to the disposal of the relevant property. The effectiveness of such protection will depend primarily on the existence of a final judgment that has entered into legal force, since such a judgment creates the legal basis for enforcement mechanisms and simultaneously defines the subject matter of the dispute concerning the lawfulness of the application of special confiscation.

Having obtained a court decision recognising ownership rights, the person acquires the right to apply to the appellate court for a review of the judgment in the part concerning the application of special confiscation, while simultaneously requesting the restoration of the time limit for filing an appeal. The possibility of restoring the time limit for appeal in such situations should be regarded as an instrument for maintaining a balance between the principle of legal certainty and the need to ensure effective protection of an established ownership right that has been confirmed through civil proceedings.

Keywords: criminal proceedings, criminal procedure, economy, economic interests, legitimate interests, guarantees for the protection of interests, criminal offence, economic crimes, pre-trial investigation, trial, judicial control, investigating judge, prosecutor, investigator, civil claim.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Кузнецова Л.В. Механізм забезпечення законних інтересів особи у кримінальному провадженні. Академічні візії. 2025. Випуск 46. С. 1-7. https://doi.org/10.5281/zenodo.20119113

2. Стародубов С.В., Кузнецова Л.В. Особливості захисту економічних інтересів особи в процесі накладення арешту майна у кримінальному провадженні. Juris Europensis Scientia. 2026. Випуск 2. С. 180-184. https://doi.org/10.32782/chern.v2.2026.31

3. Торбас О.О., Кузнецова Л.В. Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні під час застосування тимчасового доступу до речей і документів. Актуальні проблеми держави і права. 2026. Випуск 110. С. 186-194. https://doi.org/10.32782/apdp.v110.2026.23

4. Кузнецова Л.В. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення обшуку. Київський часопис права. 2026. № 2. С. 232-237. https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.32

Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

1. Кузнецова Л.В. Особливості повернення судом апеляційної інстанції майна, яке стало предметом спеціальної конфіскації. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 681-683. https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-185

2. Кузнецова Л.В. Майновий стан особи як підстава для відмови у затвердженні угоди у кримінальному провадженні через «очевидну

неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань». Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 246-248. https://doi.org/10.36059/978-966-397-580-1-67

3. Кузнецова Л.В. Особливості визначення власника майна, яке підлягає спеціальній конфіскації. Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 626-628. https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-167

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....3

ВСТУП.....5

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....16

1.1. Сутність поняття «економічний інтерес» у кримінальному провадженні.....16

1.2. Гарантії захисту та механізми реалізації законних інтересів у кримінальному провадженні.....43

РОЗДІЛ ІІ. ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....66

2.1. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.....66

2.2. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій.....96

РОЗДІЛ ІІІ. ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ НА СУДОВИХ СТАДІЯХ.....117

3.1. Гарантії захисту економічних інтересів особи в суді першої інстанції.....117

3.2. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час перегляду судових рішень.....140

ВИСНОВКИ.....157

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....165

ДОДАТКИ.....182

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТ – акціонерне товариство

БК – Бюджетний кодекс України

ВАКС – Вищий антикорупційний суд

ВКПП – виробничо-комерційне приватне підприємство

ВС – Верховний Суд

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ

ГК – Господарський кодекс України

ДП – державне підприємство

ДФС – Державна фіскальна служба

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗСУ – Збройні Сили України

ЗУ – Закон України

ІТ – інформаційні технології

КВЕД – Класифікація видів економічної діяльності

КГС – Касаційний господарський суд

КК – Кримінальний кодекс України

ККС – Касаційний кримінальний суд

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОМП – огляд місця події

п. – пункт

ПДВ – податок на додану вартість

СРД – слідчі (розшукові) дії

ст. – стаття

СУП – спеціально утворені підприємства

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

ФОП – фізична особа-підприємець

ЦК – Цивільний кодекс України

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах трансформації економічних відносин та посилення ролі кримінального процесу як інструменту охорони прав і законних інтересів учасників провадження питання забезпечення балансу між завданнями кримінального судочинства та приватними економічними інтересами набуває особливої значущості. Недостатній рівень системності у правовому регулюванні гарантій захисту економічних інтересів особи зумовлює фрагментарність їхнього застосування та неоднакове тлумачення у правозастосовній практиці. Окремі інститути кримінального процесуального права, які прямо або опосередковано пов’язані із захистом економічних інтересів особи, не утворюють цілісного механізму, що ускладнює забезпечення передбачуваності та ефективності процесуальних рішень. У зв’язку з цим виникає потреба у науковому узагальненні існуючих підходів та формуванні концептуальних засад функціонування системи відповідних гарантій.

Звернення до проблематики гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні зумовлене також потребою у переосмисленні ролі кримінального процесу як інструменту, що не лише забезпечує ефективне кримінальне переслідування, а й виконує функцію охорони майнової сфери учасників провадження. У сучасних умовах значна кількість процесуальних рішень безпосередньо впливає на економічний стан осіб – від тимчасового вилучення майна та арешту активів до спеціальної конфіскації та відшкодування шкоди, що актуалізує питання наявності належних гарантій від можливого надмірного втручання держави у сферу майнових прав.

Додатковим чинником також була необхідність усунення існуючих прогалин та колізій у правовому регулюванні відповідних відносин, які проявляються у неоднаковій судовій практиці та складнощах застосування

окремих кримінальних процесуальних інститутів. Відсутність системного підходу до визначення економічних інтересів як самостійного об'єкта процесуального захисту зумовлює потребу у формуванні єдиної концепції гарантій їхнього забезпечення, що й обумовлює науковий інтерес до обраної теми дослідження.

Проблематикою впливу кримінального провадження на інтереси особи взагалі та економічні інтереси зокрема переймались такі вчені, як І.Ю. Бабенко, Л.Л. Богачова, А.О. Винник, О.Л. Вознюк, О.М. Волошина, І.В. Гловюк, О.В. Глушков, Ю.А. Голодник, С.М. Данило, Т.Є. Зелькіна, В.В. Комашко, Д.О. Кохановський, О.П. Кучинська, Т.О. Лоскутов, Г.М. Мамка, О.Ю. Маринич, А.В. Мельниченко, М.М. Почтовий, В.О. Рибалко, С.М. Тарасюк, А.І. Тітко, Р.І. Тракало, О.І. Чіпець, Д.А. Чухраєв, Д.В. Шилова, Є.В. Якових та інші. Водночас у цих та інших роботах питання гарантій реалізації захисту економічних інтересів особи в кримінальному провадженні досліджувалося фрагментарно з точки зору певного правового механізму або інституту. Це все свідчить про актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження узгоджується із засадничими положеннями, визначеними в Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектора безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, та виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Кримінальні процесуальні та кримінологічні механізми забезпечення соціально-політичної стабільності в умовах воєнних та поствоєнних трансформацій» у межах виконання теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Соціально-політична стабільність в період воєнних та

поствоєнних трансформацій: правові, економічні, гуманітарні, інноваційно-технічні можливості в цифрову еру» на 2026–2030 роки, що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої Ради Національного університету «Одеська юридична академія» від 09 листопада 2022 року, протокол № 2, змінено рішенням Вченої Ради Національного університету «Одеська юридична академія» від 15 жовтня 2025 року, протокол № 3.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дисертаційного дослідження є дослідження особливості застосування кримінальних процесуальних гарантій захисту економічних інтересів особи під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій змін до чинного кримінального процесуального законодавства України.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

- дослідити сутність поняття «економічний інтерес» у кримінальному провадженні;

- проаналізувати гарантії захисту законних інтересів особи у кримінальному провадженні та вивчити механізм їхньої реалізації;

- встановити гарантії захисту економічних інтересів особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

- дослідити гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій;

- вивчити особливості реалізації гарантій захисту економічних інтересів особи в суді першої інстанції;

- проаналізувати гарантії захисту економічних інтересів особи під час перегляду судових рішень;

- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення економічних інтересів особи.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають в процесі реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисту економічних інтересів особи.

Предметом дослідження є гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. У процесі дисертаційного дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод застосовано для дослідження сутності категорій «законний інтерес», «економічний інтерес», а також механізму їхнього забезпечення у кримінальному провадженні. Формально-логічний метод використовувався при формулюванні авторських дефініцій, класифікації гарантій захисту економічних інтересів особи, визначенні критеріїв віднесення інформації до комерційної таємниці, а також при розробленні алгоритму оцінки судами питань повернення майна, яке стало предметом спеціальної конфіскації. Формально-юридичний (догматичний) метод було використано під час аналізу положень Конституції України, кримінального процесуального законодавства, законодавства у сфері державної реєстрації юридичних осіб, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють захист економічних інтересів у кримінальному провадженні. Метод системного аналізу застосовано для дослідження механізму забезпечення економічних інтересів у кримінальному провадженні, визначення взаємозв'язку між окремими процесуальними гарантіями та встановлення їхнього місця у системі кримінального процесуального регулювання. Порівняльно-правовий метод використовувався при зіставленні різних процесуальних механізмів захисту майнових інтересів, аналізі співвідношення цивільних процесуальних та

кримінальних процесуальних способів захисту права власності, а також під час оцінки окремих законодавчих конструкцій щодо їхньої ефективності та узгодженості із завданнями кримінального провадження. Метод узагальнення судової практики було використано під час аналізу судової практики у провадженнях, пов'язаних із тимчасовим доступом до речей і документів, застосуванням спеціальної конфіскації, поверненням майна та захистом прав власників майна у кримінальному провадженні. За допомогою прогностичного методу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та визначено перспективні напрями розвитку механізмів забезпечення економічних інтересів учасників кримінального провадження.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження виступають наукові розробки українських вчених у галузі кримінального права, процесу, цивільного права та процесу, економіки та економічних досліджень тощо.

Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Основу емпіричної бази становлять ухвали слідчих суддів та судів апеляційної інстанції, постанови Верховного суду, вироки судів першої інстанції (всього 63 судові рішення).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні.

За результатами дисертаційного дослідження отримано наступні результати, що мають наукову новизну:

вперше:

- запропоновано визначення економічного інтересу у кримінальному процесі як бажання учасника кримінального провадження реалізувати свої економічні потреби, які були обмежені внаслідок вчинення (або підозри у вчиненні) кримінального правопорушення чи зазнають обмежень у зв'язку зі здійсненням кримінальної процесуальної діяльності, з використанням методів кримінального процесуального регулювання;

- розроблено критерії віднесення відомостей до комерційної таємниці під час вирішення питання про надання тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні, до яких віднесено: зміст відповідної інформації; наслідки її розкриття для кримінального провадження та особи, права якої обмежуються; попередні дії володільця інформації, спрямовані на обмеження доступу до інформації;

- обґрунтовано необхідність удосконалення нормативного регулювання порядку укладення та затвердження угод шляхом закріплення відшкодування шкоди як складової суспільного інтересу, що підлягає оцінці прокурором і судом, а також визначення розміру та порядку відшкодування шкоди як істотної умови угоди із юридичною особою; доведено, що відсутність цілісного механізму вирішення майнових питань у межах угод зумовлює фрагментарність процесуального регулювання та послаблює гарантії захисту економічних інтересів особи та держави;

- запропоновано комплексний процесуальний механізм захисту майнових інтересів особи у випадках застосування спеціальної конфіскації за відсутності на момент ухвалення вироку належних правовстановлюючих документів, який передбачає послідовне використання цивільного та кримінального процесуальних механізмів шляхом ініціювання цивільного провадження про визнання права власності з одночасним забезпеченням позову, а після встановлення права власності – звернення до суду апеляційної інстанції з вимогою перегляду вироку в частині спеціальної конфіскації та поновлення строку апеляційного оскарження;

- розроблено алгоритм, яким керуються судді апеляційної інстанції при вирішенні питання щодо можливості повернення майна, що було предметом спеціальної конфіскації, який ґрунтується на послідовній оцінці: 1) наявності та характеру зв'язку між майном і особою, яка подає апеляційну скаргу; 2) способу набуття права власності з перевіркою відповідності такого способу звичній діловій практиці, наявності чи відсутності ознак фіктивності правочину та добросовісності набувача; 3) наявності зв'язку власника майна з подією кримінального правопорушення, що може свідчити про його обізнаність щодо ризику застосування спеціальної конфіскації; 4) характеру зв'язків між власником майна та особою, у якої воно було набуте, включаючи наявність дружніх, сімейних чи ділових відносин, що можуть вказувати на фіктивність правочину та правомірність вилучення майна;

удосконалено:

- підхід до розмежування категорій «права» та «законні інтереси» у кримінальному провадженні, що полягає у конкретизації характеру їхнього зв'язку з волею та потребами учасника процесу: права особи визначено як об'єктивно закріплені нормами кримінального процесуального законодавства можливості, існування яких зумовлюється процесуальним статусом учасника та не залежить від його волевиявлення щодо їхньої реалізації, тоді як законний інтерес розкрито як суб'єктивно зумовлене прагнення особи до досягнення позитивного для неї процесуального результату, яке може проявлятися як в активній формі усвідомлених процесуальних дій, так і в пасивній формі об'єктивної зацікавленості без усвідомлення способів його реалізації;

- наукове розуміння законного інтересу у кримінальному провадженні шляхом його визначення як активного або пасивного бажання учасника кримінального провадження домогтися позитивного для себе результату під час розслідування, розгляду та вирішення кримінального правопорушення,

яке реалізується у межах, встановлених чинним кримінальним процесуальним законодавством, із використанням методів кримінального процесуального регулювання;

- положення щодо необхідності закріплення обов'язкового розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю, у закритому судовому засіданні. При цьому запропоновано збалансований підхід, відповідно до якого сторона, що звертається з клопотанням, має право обґрунтовувати недоцільність закритого розгляду, а слідчий суддя (суд) – обов'язок належним чином мотивувати рішення про проведення відкритого засідання;

- нормативно-правовий підхід до застосування спеціально утворених підприємств як інструменту для проведення негласних слідчих (розшукових) дій шляхом доповнення Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» положенням щодо визначення порядку реєстрації спеціально утворених юридичних осіб, які використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, окремими нормативно-правовими актами;

- положення щодо доцільності спрощення ч. 5 ст. 314 КПК України, зокрема виключення з її змісту надлишкових і декларативних формулювань щодо національної безпеки та економічного добробуту при винесенні рішення щодо складання досудової доповіді як таких, що не є безпосередніми процесуальними критеріями його ухвалення відповідного рішення;

набуло подальшого розвитку:

- наукове положення щодо систематизації гарантій захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні, яке конкретизовано шляхом їхнього поділу за рівнем правового регулювання (конституційні та галузеві), за інтенсивністю застосування (гарантії досудового розслідування

та судових стадій), за характером інтересу (гарантії захисту публічних і приватних економічних інтересів), а також за характером впливу на економічні інтереси (превентивні, обмежувальні та компенсаційні гарантії);

- уявлення про механізм забезпечення інтересів у кримінальному провадженні як системи активних процесуальних дій учасників кримінального провадження, спрямованих на задоволення потреб, зумовлених наявністю відповідного інтересу. Уточнено, що реалізація такого механізму може здійснюватися як безпосередньо носієм інтересу, так і іншими учасниками кримінального провадження (насамперед уповноваженими посадовими особами), при цьому його активний або пасивний характер визначається не відсутністю процесуальної діяльності, а лише суб'єктом її здійснення та спрямованістю дій в інтересах відповідної особи;

- положення щодо забезпечення пропорційності втручання у права та інтереси учасників кримінального провадження при проведенні обшуку шляхом обґрунтування доцільності уточнення ч. 2 ст. 236 КПК України в частині встановлення вимоги щодо проведення обшуку у час, коли завдається найменша шкода не лише звичайним заняттям особи, а й підприємницькій діяльності у місці його проведення, якщо це не суперечить меті слідчої дії;

- наукове положення щодо правової визначеності меж застосування контрольованої закупки, а саме запропоновано нормативне визначення контрольованої закупки як імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності товару, який, на думку слідчого та прокурора, перебуває у вільному обігу, з метою викриття та документування факту вчинення злочину і особи, яка його вчинила, що спрямовано на усунення правової невизначеності у практиці застосування цього інституту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки можуть бути використані в:

- науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень механізму реалізації гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні;

- правотворчій діяльності – для удосконалення нормативної регламентації процесуальних гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні;

- правозастосовній діяльності – для забезпечення єдності у застосуванні положень кримінального процесуального законодавства під час застосування гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні;

- навчальному процесі – при викладанні дисципліни «Кримінальний процес», а також спеціальних курсів «Права людини у сфері кримінальної юстиції», «Сучасні проблеми кримінального та кримінально-процесуального права», «Актуальні питання сучасного кримінального провадження» та ін. (Акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від 15 травня 2026 року).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, які виносяться на захист, розроблені автором особисто.

У статті, підготовленій у співавторстві з О.О. Торбасом, були розроблені критерії оцінки комерційної таємниці під час прийняття рішення про тимчасовий доступ до таких документів, а також запропоновані зміни до кримінального процесуального законодавства.

У статті, підготовленій у співавторстві з С.М. Стародубовим, був встановлений порядок оцінки слідчими суддями обставин, які вказують на неможливість застосування арешту майна через ризик зупинення законної підприємницької діяльності.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дослідження були оприлюднені на: міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Львів, 5-7 грудня 2024 року); міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Львів, 5 грудня 2025 року); міжнародній науково-практичній конференції «Права людини та публічне врядування» (м. Львів, 30 травня 2025 року).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у семи наукових публікаціях, у тому числі в чотирьох статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, а також трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, 3 розділів, що включають 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (166 найменувань) та 3 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 189 сторінок, з них основний текст – 160 сторінок, 3 додатки розміщені на 6 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Сутність поняття «економічний інтерес» у кримінальному провадженні

Захист економічних прав особи є одним з найважливіших завдань держави. У тексті Конституції України неодноразово згадується необхідність дотримання економічних прав особи під час реалізації тих чи інших правових положень. Так, відповідно до ст. 15, суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; відповідно до ст. 17, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу; відповідно ст. 32, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини тощо. Окрему увагу законодавець акцентує на важливості гарантування та забезпечення права власності. Так, відповідно до ст. 41 Конституції України, «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об’єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [38]. У цій же статті зазначено, що існують випадки, коли право власності може бути обмежене: «… примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі

і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» [38]. Таким чином, жодні економічні права, включаючи право власності, не є абсолютними і можуть бути обмежені у випадках, чітко визначених законодавством. І найчастіше такі ситуації виникають у процесі розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень.

Відповідно до ст. 2 КПК України, до завдань кримінального провадження, крім іншого, належить охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Законодавець сформулював досить широкий перелік завдань, включаючи і захист інтересів, задля того, щоб правозастосувачі не були обмежені в питаннях тлумачення змісту прав та законних інтересів, які підлягають захисту у кримінальному процесі. Т.О. Лоскутов зазначає, що «немає жодного сенсу у закріпленні у законі вичерпного переліку законних інтересів учасників кримінального провадження, оскільки наперед сформулювати всі законні інтереси для всіх учасників кримінального процесу неможливо» [49, с. 116]. О.Ю. Маринич, погоджуючись з такою позицією, вказує, що закріплення поняття законного інтересу у кримінальному процесуальному законодавстві дійсно не матиме жодної практичної користі. Таке визначення має бути сформульовано наукою кримінального процесу задля вірного застосування процесуальних норм та однозначного розуміння категорії «законні інтереси» усіма зацікавленими учасниками досудового кримінального провадження [59, с. 256].

І.А. Тітко слушно зазначає, що визначення соціально-правової природи категорії «інтерес» насамперед обумовлюється тим, у якому аспекті він розглядається: 1) як складова предмета правового регулювання (тобто як невід'ємний елемент суспільних відносин, що регулюються правом); або ж 2) як елемент процесів реалізації права. У першому випадку інтерес має об'єктивний характер, тоді як у другому ключовим є усвідомлення суб'єктом існування певного блага та прагнення до його набуття, у зв'язку з чим інтерес постає як спонукальний мотив і виявляє свій суб'єктивний вимір. Найбільш вагомими напрямами прояву інтересу як соціально-правового феномену в кримінальному процесі є: 1) зумовлення виникнення кримінальних процесуальних правовідносин; 2) формування завдань кримінального процесуального права та кримінального провадження; 3) створення основи для функціонування кримінальних процесуальних інститутів; 4) відображення критерію диференціації кримінальної процесуальної форми; 5) забезпечення змагальності у кримінальному провадженні; 6) визначення обсягу правомочностей суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин; 7) формування підстав для зміни правової природи обвинувачення; 8) встановлення орієнтирів для вирішення правових і фактичних колізій [100].

Очевидно, що до переліку інтересів, який зазначений у ст. 2 КПК України, також включаються економічні інтереси, адже існують окремі кримінальні процесуальні заходи (як-то арешт майна чи тимчасове вилучення майна, тимчасовий доступ до речей і документів з подальшою виїмкою тощо), які напряму стосуються права власності та, відповідно, економічних інтересів учасників кримінального провадження. Тому хоча у ст. 2 КПК України охорона економічних інтересів не виокремлюється, очевидним є те, що такі інтереси також підпадають під захист держави в процесі розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень. Однак перед тим, як переходити до аналізу гарантій

захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні, насамперед необхідно визначити, що саме розуміється під терміном «інтерес» у кримінальному провадженні, задля чого доцільно дослідити доктринальні підходи до вивчення цього питання.

У правовій науці питання сутності інтересу досліджувалося досить активно. Очевидно, що це пояснюється популярністю вказаної правової категорії, в тому числі і на рівні кримінального процесуального законодавства. Звертаємо увагу, що якщо законодавець веде мову про права та свободи, то майже завжди до них додаються і «законні інтереси», що змушує вчених не лише вивчати сутність даного терміна, а і порівнювати його з вказаними вище категоріями.

Так, інтерес у кримінальному процесі часто визначають як «усвідомлення спонукання дії чи бездіяльності, яке породжується певною потребою досягти якого-небудь блага, і спрямування його досягнення на вигідне задоволення потреби» [56, с. 35]; «рушійна сила кримінального процесу; проміжне місце між усвідомленням потреб і формуванням мотивів, помислів, намірів до певних вчинків» [161, с. 49]; «причина, що примушує суб’єкта кримінально-процесуального права вступати в правовідносини, та є невід’ємною частиною кримінально-процесуальної діяльності» [26, с. 11]; «прагнення досягти соціально-значимого для суб’єктів кримінального провадження результату способами і засобами, передбаченими кримінальним процесуальним законом» [58, с. 192] тощо. Ми повністю погоджуємося з позицією вчених, проте маємо зазначити, що в даному випадку мова йде не стільки про визначення чи сутність, скільки про роль та значення інтересів. І, як свідчать інші наукові доробки з цього питання, це лише одна з ознак, яка має оцінюватися при дослідженні вказаної правової категорії.

У Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення

окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01 грудня 2004 року № 18-рп/2004 (далі – Рішення КСУ) зазначається, що «у загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. У юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами» [88]. Бачимо, що КСУ, намагаючись надати максимально широке тлумачення цього поняття, вказав, що у юридичному аспекті доцільно використовувати всі доступні тлумачення, однак при цьому уточнюючи, що інтерес доцільно розглядати як об'єкт правовідносин. З даного визначення в межах нашого дисертаційного дослідження пропонуємо звернути увагу на формулювання «потреба» чи «мотив» як на ключові ознаки, які вказують не лише на сутність, але і на змістовну направленість терміна «інтерес».

На думку І.П. Андрушка, законний інтерес слід тлумачити як будь-який інтерес, спрямований на задоволення певної потреби, що перебуває під впливом конституційно-правових регулятивних механізмів і за своїм змістом не вступає в суперечність із способами та засобами його реалізації, передбаченими чинним законодавством, а також не пов'язаний безпосередньо з наявністю конкретного конституційного суб'єктивного права [39, с. 29]. У власному монографічному дослідженні Т.О. Лоскутов запропонував визначення поняття «законний інтерес» як простий юридичний дозвіл, що відображений у нормах кримінального процесуального законодавства та випливає з його загального змісту, певною мірою гарантований суб'єктами кримінального провадження і проявляється

у прагненні учасника кримінального провадження користуватися конкретним благом, а в окремих випадках – звертатися до суду за захистом з метою задоволення власних потреб, які не суперечать суспільним інтересам, Конституції та законам України, а також принципам справедливості, розумності, повноти, об'єктивності, рівності, змагальності й іншим засадам кримінального провадження [53, с. 268]. Вчений також аналізує категорію «інтерес» через термін «прагнення», тобто через бажаність отримання позитивного результату. Водночас ми не можемо погодитися з терміном «юридичний дозвіл» як ключовою ознакою для тлумачення сутності законного інтересу. Так, дійсно, законний інтерес може реалізуватися лише в межах наявного юридичного дозволу, тобто коли чинне законодавство надає можливість для його реалізації та передбачає відповідні гарантії. Водночас таке визначення можна застосовувати до будь-якої правової категорії, адже всі питання мають вирішуватися згідно із законодавством. Тому, на нашу думку, формулювання «юридичний дозвіл» хоча і є правильним, проте по відношенню до законного інтересу є занадто жорстким та таким, що передбачає наявність імперативного методу правового регулювання.

І.А. Тітко зазначає, що під інтересом слід розуміти «породжені суспільними відносинами та не опосередковані правовими нормами, але такі, що не суперечать загальним засадам кримінального законодавства, прагнення суб'єкта задовольнити соціальні потреби, що реалізуються у правовідносинах і підлягають кримінально-правовому захисту» [100, с. 48]. М.М. Почтовий, проаналізувавши позиції різних вчених, пропонує під поняттям «інтерес» розуміти усвідомлену та бажану правову поведінку (у формі дії або бездіяльності) учасника кримінального провадження, яка характеризується поєднанням публічних та (або) приватних засад.

Відповідно, вчений виділяє наступні ознаки зазначеної категорії:

1) усвідомленість – психічний стан особи, за якого формується її потреба та відбувається розуміння її змісту й призначення;

2) бажаність – внутрішній стан особи, що зумовлюється такими елементами, як мотиви, воля, прагнення до отримання певного блага (цінності) тощо;

3) правова поведінка – активні дії або пасивна бездіяльність учасника кримінального провадження;

4) публічні засади – наявність передбачених кримінальним процесуальним законодавством прав та (або) обов'язків особи як учасника кримінального провадження (зокрема, прав і обов'язків свідка відповідно до КПК України);

5) приватні засади – існування приватного інтересу учасника кримінального провадження, що пов'язаний зі сферою його приватного життя (нерозголошення відомостей про особисте життя, право не свідчити проти себе та близьких родичів тощо);

6) єдність засад – поєднання приватного інтересу учасника кримінального провадження з усвідомленням належних йому прав та (або) обов'язків, за допомогою яких реалізується особистий публічний інтерес (диспозитивність у кримінальному провадженні);

7) наявність публічних або приватних засад – ознака, притаманна учасникам, які здійснюють кримінальне провадження та реалізують публічний державний або суспільний інтерес, що відображає принцип публічності у кримінальному провадженні [87].

Ми повністю розділяємо позицію вченого щодо виділення вказаних ознак інтересу як правової категорії, але все одно звертаємо увагу на необхідність розмежування прав та свобод від законних інтересів. Більшість з ознак, які були запропоновані вченим, можуть відноситись як до прав, так і до законних інтересів, хоча критерії «бажаність» можна використати як один з ключових для розмежування зазначених правових категорій.

Ми вже зазначали, що в тексті КПК України формулювання «законні інтереси» майже завжди подається разом з «правами» та «свободами», що вказує на їхню спорідненість. Відповідно, для кращого розуміння сутності досліджуваного поняття також доцільно встановити співвідношення зазначених правових категорії.

Вчені по-різному оцінюють взаємозв'язок прав та інтересів. Так, Д.В. Шилова зазначає, що у більшості наукових юридичних джерел словосполучення «права та законні інтереси» використовується як усталений термін без конкретизації нормативного змісту кожного з його елементів. Такий підхід вказує на змістовну взаємопов'язаність понять «право» і «законний інтерес», водночас не створюючи підстав для їхнього повного ототожнення [163, с. 10].

Заслуговує на увагу позиція А.А. Катренко, яка, аналізуючи норми цивільного права, зазначає, що суб'єктивні права та законні (охоронювані законом) інтереси є двома однопорядковими правовими категоріями, які виступають об'єктами правового захисту. Водночас інтереси розглядаються як не повністю сформовані суб'єктивні права, що з часом можуть трансформуватися у них [36, с. 93].

Інтерес, навіть за умови його правової або законодавчої охорони, на відміну від суб'єктивного права, не наділений такою ж правовою можливістю, оскільки він не підкріплюється юридичним обов'язком іншої сторони. Законний інтерес відображає лише допустиме з позиції права прагнення його носія до того, що не заборонено законом, тобто виражає його бажання, намір або потяг, а відтак характеризується не юридичною, а фактичною (соціальною) можливістю. Таке прагнення реалізується у межах правового регулювання та полягає у прагненні користуватися певним матеріальним чи нематеріальним благом. Відмінність даного блага від того, що становить зміст суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має суб'єктивне право, здійснюється в межах чітко

визначених законом можливостей, тоді як реалізація законного інтересу не передбачає вимоги вчинення конкретних дій з боку інших осіб або встановлення жорстко окреслених меж поведінки [75].

В.Я. Тацій зазначав, що хоча інтерес не можна ототожнювати з потребою, він походить від неї та ґрунтується на ній. У зв'язку з цим потреба є первинною стосовно інтересу, виступаючи його предметною та вихідною основою, яка визначає і зумовлює зміст інтересу. Наведене не лише демонструє відмінність між відповідними соціальними явищами, а й, насамперед, розкриває їхню тісну взаємопов'язаність, взаємозалежність і взаємну обумовленість. Зміст будь-якого інтересу завжди відповідає змісту тієї потреби, що стала передумовою його виникнення. Водночас об'єктивний характер потреби, яка зумовлює інтерес, підтверджує обґрунтованість висновку про об'єктивну природу будь-якого соціального інтересу [99, с. 119].

Ми вважаємо, що на цьому необхідно робити акцент під час розмежування категорій «права» та «інтереси». Права особи у неї є завжди, але далеко не завжди особа бажає їх реалізувати. Законний інтерес, зі свого боку, передбачає бажаність отримання позитивного результату від його реалізації. При цьому така бажаність може бути як активною, так і пасивною. Активна бажаність означає, що особа, якій належить законний інтерес, бажає настання позитивних наслідків від його реалізації та вчиняє дії, які необхідні для настання таких наслідків. Пасивна бажаність, зі свого боку, вказує, що хоча потенційно особа бажає настання певних позитивних наслідків, але не знає про їхнє існування та дії, які мають бути вчинені для їхньої реалізації. Пасивну бажаність не можна плутати з правами особи, адже в даному випадку ключовою ознакою буде не незнання особи про наявність інтересу, а можливість покращення власної процесуальної позиції через його реалізацію. Тобто реалізація права далеко не завжди буде корисною, інколи результат такої реалізації буде мінімальний чи навіть

нейтральний. Водночас реалізація інтересу завжди буде мати позитивний результат для особи, хоча у випадку пасивної бажаності особа не знала про можливість досягнення відповідного результату.

Також права особи існують об’єктивно і незалежно від волі власника таких прав та (або) бажанням ними скористатися. Дійсно, особа може відмовитись від їхньої реалізації як тимчасово (наприклад, підозрюваний відмовляється від участі захисника у кримінальному провадженні, проте в подальшому змінює свою позицію та подає клопотання про його залучення), так і перманентно (наприклад, обвинувачений, надаючи дозвіл на укладення угоди про визнання винуватості, частково, але перманентно відмовляється від права подачі апеляційної скарги на вирок суду, яким така угода буде затверджена). Однак відмова від права можлива лише в тому випадку, якщо з самого початку така особа цим правом була наділена, і наявність права буде залежати не від бажання особи, а від конкретного положення кримінального процесуального законодавства, особливостей її процесуального статусу тощо. Права особи не залежать від її волі, адже від її волі залежить бажання такі права реалізувати.

Із законним інтересом справа дещо інша. Лише сам учасник кримінального провадження може встановити, що для нього буде представляти інтерес у кримінальному провадженні. Формулювання «законний інтерес» означає, що такий інтерес має існувати в межах чинного законодавства і стосуватися певної галузі права. Проте законодавство в цьому випадку буде визначати лише межі, які учасник кримінального провадження заповнить інтересом, який для нього буде найбільш бажаним. В окремих випадках цей інтерес може навіть йти всупереч інтересам інших учасників процесу, які реалізують одну і ту саму кримінальну процесуальну функцію. Наприклад, коли у кримінальному провадженні є декілька потерпілих, яким була завдана шкода різними кримінальними правопорушеннями, то один потерпілий може укласти угоду про

примирення з підозрюваним, а інший може наполягати на продовженні кримінального провадження. Тобто перший потерпілий намагається реалізувати свій законний інтерес, який проявляється в отриманні коштів у якості відшкодування шкоди, а інший буде реалізовувати свій законний інтерес, який буде проявлятись у призначенні покарання особі, яка вчинила відповідне правопорушення. Законодавець у даному випадку надав можливість кожному реалізувати свій законний інтерес навіть за ситуації, коли позиції потерпілих суперечать одна одній.

Власне, в цьому і проявляється та відмінність з правами, про які ми зазначали. Кожен з потерпілих у змодельованій нами ситуації мав право або укласти угоду, або наполягати на продовженні кримінального провадження. Вони були наділені цими правами рівною мірою в силу свого кримінального процесуального статусу. Водночас кожен з них мав власний законний інтерес, який відповідав їхньому бажанню задовольнити відповідну потребу. Право у них існувало об'єктивно, а от законний інтерес вже напряму залежав від їхньої особистої суб'єктивної позиції.

Аналізуючи категорію «інтерес» у кримінальному провадженні, вчені також звертають увагу на її об'єктивний характер. У різних наукових дисциплінах інтерес може розглядатися як суб'єктивна категорія (існуюча лише в свідомості суб'єкта правовідносин) або як об'єктивна. Фактично можна вести мову про наступний логічний ланцюг: потреба (має об'єктивний характер) – інтерес – як похідне від потреби явище, отже, також об'єктивний. Водночас слід враховувати, що інтерес важко повністю уявити поза свідомістю суб'єкта, тож доцільно говорити про його об'єктивно-суб'єктивний характер (саме в такій послідовності, а не навпаки). Такий комбінований підхід до розуміння категорії «інтерес» досить поширений у науковій літературі. Прихильники цієї позиції вважають, що інтерес є поєднанням об'єктивного змісту та суб'єктивної форми, результатом усвідомлення необхідності задоволення наявних і майбутніх потреб. Як

приклад цієї наукової течії можна навести визначення інтересу як явища, що об'єднує об'єктивне та суб'єктивне: з одного боку, він має матеріальні підстави, а з іншого – завжди відображається у свідомості, більш-менш точно чи неточно формулюючись у вигляді певних цілей [102, с. 15-16].

У межах дослідження цивільних правовідносин О.І. Чепис визначає охоронювані законом інтереси як прагнення суб'єкта до задоволення соціально-економічних потреб, які не опосередковуються безпосередньо правовими нормами, проте не суперечать загальним засадам цивільного законодавства, реалізуються у межах цивільних правовідносин та підлягають цивільно-правовому захисту [159, с. 130]. Вчений дійшов висновку, що охоронювані законом інтереси являють собою правове явище, яке характеризується такими ознаками:

1) не може суперечити загальним засадам цивільного права;

2) виходить за рамки змісту суб'єктивного права;

3) не залежить безпосередньо від правових норм;

4) спрямоване на задоволення соціально-економічних потреб;

5) передбачає прагнення (а не юридичну можливість) користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом у межах правового регулювання;

6) реалізується у цивільних правовідносинах;

7) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони [159, с. 130].

Слушними є зауваження М.П. Кунцевич, яка, дослідивши категорію «інтерес» в адміністративному праві, зазначає, що публічний інтерес не зводиться до простої суми індивідуальних інтересів, а стоїть «вище» за них, формуючись на основі загальносуспільних цінностей. Публічні інтереси є суспільними, і без їхнього задоволення неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси, а з іншого – забезпечити цілісність, стабільність і нормальний розвиток організацій, держав, націй, соціальних

груп та суспільства загалом. Досягнення балансу між публічними та приватними інтересами завжди залишається однією з ключових проблем суспільства. З огляду на сучасні пріоритети розвитку нашої держави, механізми адміністративно-правового регулювання мають передбачати способи узгодження публічних і приватних інтересів [44, с. 14]. З цього приводу І.А. Тітко зазначає, що «шляхи узгодження публічних і приватних інтересів повинні бути закладені в механізмі не тільки адміністративно-правового, а взагалі в механізмі загальноправового регулювання (в тому числі і кримінально-правового). Без сумніву, приватні інтереси повинні захищатися правовою державою, однак водночас вони не повинні суперечити інтересам суспільства в цілому, адже інтерес конкретної людини не повинен ставити під загрозу інтереси всього суспільства, частиною якої вона є. Тому між приватними та публічними інтересами має існувати певний баланс» [102, с. 26].

Заслуговують на увагу міркування О.Ю. Вітко, який, аналізуючи категорію «інтерес» з точки зору кримінального права, зазначає, що інтереси виступають як рушійна, внутрішня психологічна сила, яка спонукає особу до задоволення її потреб. Якщо потреба не задовольняється через злочинне діяння, сама потреба залишається, а нереалізований інтерес продовжує існувати як такий. Отже, від злочину страждає не інтерес сам по собі, а особа, яка через злочин не може реалізувати свій інтерес і задовольнити свою потребу. Водночас люди не існують ізольовано, а перебувають у взаємозалежності та співпраці, тому саме в рамках суспільних відносин здійснюється реалізація інтересів особи та задоволення її потреб. Таким чином, злочин, порушуючи нормальний порядок суспільних відносин, позбавляє людей можливості реалізувати свої інтереси та задовольнити потреби. Врешті-решт, автор дійшов висновку, що злочин руйнує можливість особи реалізовувати свої інтереси та задовольняти потреби [13, с. 97-98].

У питаннях оцінки поняття інтересу у кримінальному процесі велике значення також має встановлення кола суб'єктів, якому належать відповідні інтереси. «Покладення обов'язків є невіддільною складовою механізму реалізації законних інтересів учасників провадження. Офіційне визнання інтересу та його втілення у відповідних процесуальних правах однієї особи вимагає закріплення кореспондуючих обов'язків за іншими суб'єктами кримінального провадження. Крім того, зважаючи на те, що суб'єктами, на яких покладається забезпечення реалізації приватних інтересів у кримінальному судочинстві, у своїй більшості є державновладні особи, слід пам'ятати, що діяльність останніх описується формулою «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Отже, обов'язок державних органів вчинювати конкретні дії в інтересах інших суб'єктів має бути чітко прописаний на рівні закону» [101, с. 231].

Т.О. Лоскутов зазначає, що у межах кримінального процесу носіями законних інтересів можуть виступати виключно учасники кримінального провадження (зокрема потерпілий, свідок, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий та інші). Таку позицію автор обґрунтовує тим, що їхня діяльність регулюється за загальнодозвільним типом правового регулювання, відповідно до якого дозволено все, що прямо не заборонено законом. Натомість спеціально-дозвільний тип правового регулювання не допускає включення законних інтересів як складового елемента до правового статусу суб'єктів кримінального процесу. Водночас на цих суб'єктів покладаються завдання щодо забезпечення охорони та захисту законних інтересів учасників кримінального провадження [53, с. 267-268].

Кримінальний процес формується діяльністю його учасників. Як зазначає Д.А. Чухраєв, саме зміст і характер їхньої діяльності зумовлюють підсумковий результат кримінального судочинства, а також рівень його справедливості та ефективності. Кожен учасник кримінального провадження здійснює визначену процесуальну функцію, для виконання

якої він був залучений. У цьому контексті інтереси виступають рушійним чинником усього процесу, оскільки кримінальна процесуальна діяльність пронизана інтересами її учасників. З одного боку, реалізуються інтереси сторони захисту, з іншого – сторони обвинувачення. Водночас інтереси осіб, які беруть участь у кримінальному процесі та виконують допоміжні функції, можуть вважатися менш визначеними. До таких осіб належать свідки, спеціалісти, експерти, перекладачі та інші, при цьому на зазначених суб'єктів покладається обмежене коло процесуальних повноважень [161, с. 49]. «Зважаючи на нормативні межі кримінального процесуального закону, законні інтереси учасників кримінального процесу спрямовуються на реалізацію особистих правомірних потреб, можливість задоволення яких не передбачена змістом кримінально-процесуальних прав. Тим самим законні інтереси доповнюють суб'єктивні права учасників кримінального процесу» [49, с. 115].

Д.М. Михайлович визначає законний інтерес як складову правового статусу громадянина, водночас вважаючи недоцільним поширювати таке розуміння на правовий статус посадових осіб. Це пояснюється тим, що поведінка громадян ґрунтується на принципі «дозволено все, що не заборонено законом», що дає змогу під час вирішення юридичних справ брати до уваги різноманітні інтереси, які безпосередньо не закріплені в законодавстві, але випливають із його загального змісту. Натомість діяльність посадових осіб і державних органів потребує чіткого та повного законодавчого визначення структурних елементів їхнього правового статусу [63, с. 23].

Існує позиція, що інтереси суб'єктів правовідносин доцільно класифікувати на три основні групи:

– інтереси окремої особи або обмеженого кола осіб, які визнаються та підлягають правовому захисту;

– інтереси суспільства, що поділяються більшістю його членів і забезпечуються державою, зокрема шляхом підтримання громадського порядку з метою зниження рівня криміногенної ситуації, охорони життя і здоров'я людей, ліквідації наслідків аварій, катастроф тощо;

– інтереси держави, які визнаються всім суспільством і мають ключове значення для її належного функціонування як політико-територіальної організації, зокрема через забезпечення захисту конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України, збереження державного режиму і форми правління [162, с. 102-103].

Власне, такий поділ (або його варіації) є найбільш популярним, адже вчені звертають увагу на існування публічного та приватного інтересу у кримінальному процесі. Така класифікація є вкрай важливою, адже досить часто ці поняття протистоять одне одному, через що підхід до їхнього аналізу також має різнитись. В.В. Шаблистий зазначає, що інтереси окремої особи можуть вступати в суперечність з інтересами суспільства або держави, однак їхня реалізація не повинна порушувати вимоги чинного законодавства. Водночас інтереси суспільства не завжди збігаються з інтересами конкретної особи, що саме по собі не впливає на можливість реалізації ані перших, ані других, за умови дотримання законодавчих приписів. Так, створення та функціонування неформальних молодіжних об'єднань не відображає загальносуспільних інтересів, однак і не суперечить вимогам законодавства. Разом із тим інтереси суспільства можуть конфліктувати навіть з окремими інтересами держави. Наприклад, ухвалення рішення про утилізацію на території України радіоактивних відходів іншої держави з метою наповнення бюджету за відповідну фінансову компенсацію свідчило б про намагання держави реалізувати власні інтереси шляхом ігнорування інтересів суспільства. У разі виникнення конфлікту між інтересами суспільства і держави перевага має надаватися суспільним інтересам, за винятком випадків, коли на

законодавчому рівні прямо встановлено пріоритет державних інтересів над громадськими. Так, відповідно до статті 74 Конституції України, не допускається проведення референдуму щодо законопроєктів з питань податків, бюджету та амністії. Це є показовим прикладом розбіжності між державними та громадськими інтересами, оскільки громадяни зацікавлені у зменшенні податкового навантаження, отриманні більшої соціальної підтримки та застосуванні суворіших заходів покарання до злочинців, тоді як держава, навпаки, зацікавлена у забезпеченні фінансування державних інституцій шляхом збирання податків, формуванні збалансованого бюджету та оптимізації діяльності установ пенітенціарної системи, зокрема у випадках їхнього функціонування на межі можливостей. Інтереси держави також не завжди узгоджуються з інтересами окремої особи, однак у разі, коли реалізація державного інтересу має належне законодавче закріплення, пріоритет у таких ситуаціях надається саме державному інтересу. Якщо ж у державі з більшості питань системно встановлюється перевага державних інтересів над суспільними, це свідчить про тоталітарний або авторитарний характер державного режиму [162, с. 102-103].

Звертаємо увагу, що в ст. 2 КПК України ведеться мова про охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тобто законодавець намагається обійти питання виокремлення публічних та приватних інтересів, обмежуючись лише переліком учасників кримінальних процесуальних відносин. Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, до учасників кримінального провадження відносяться «сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа,

стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник» [41].

Водночас неправильним буде твердження, що формулювання «законні інтереси учасників кримінального провадження» виключає поділ інтересів на приватні та публічні. Наприклад, прокурор як представник сторони обвинувачення не може мати власної зацікавленості в результатах кримінального провадження, проте він представляє інтереси держави, а отже, вся його діяльність направлена на те, щоб були максимально якісно забезпечені саме публічні інтереси (в особі держави чи суспільства). У цьому відрізняється суть його участі в провадженні від, наприклад, суду, який також є представником держави, а отже, повинен гарантувати реалізацію публічних інтересів, однак, виступаючи в ролі арбітра, суд має шукати та гарантувати баланс між публічними та приватними інтересами в такому кримінальному провадженні. Звертаємо увагу, що слідчого судді та суду немає в переліку учасників кримінального провадження, який надається в п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України. Можливо, законодавець спеціально не включив цих суб'єктів до цього переліку через неможливість реалізації ними законних інтересів у кримінальному провадженні. Якщо рухатися за такою логікою, то слідчий суддя та суд – це єдині суб'єкти кримінального провадження, які взагалі не наділені жодним законним інтересом у кримінальному провадженні, адже вони виконують лише функцію правосуддя та (або) судового контролю, які передбачають врахування всіх інтересів, як приватних, так і публічних.

Можна дійти висновку, що, незважаючи на використання законодавцем у ст. 2 КПК України формулювання «законний інтерес учасників кримінального провадження», вважаємо, що такі інтереси можна (і варто)

поділяти на публічні та приватні, про що неодноразово було зазначено в правовій доктрині.

Також, у процесі аналізу даного поняття маємо звернути увагу на ту обставину, що в межах кримінального процесу законодавець веде мову виключно про законні інтереси. Вважаємо, що таке уточнення зроблене задля того, щоб залишати питання реалізації таких інтересів у правовому полі, адже учасники кримінального провадження під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень можуть користуватися тими правами, які передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. Очевидно, що, на відміну від уповноважених суб'єктів, інші особи мають відносну зв'язаність з правом, тобто мають право робити те, що прямо не заборонено законом. Проте така зв'язаність передусім проявляється у менш врегульованих галузях права. У кримінальному процесі важливе значення має кримінальна процесуальна форма, тобто порядок здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Очевидно, що неуповноважені учасники все одно мають можливість реалізовувати права, які передбачені, наприклад, лише Конституцією України. Водночас у межах кримінального провадження уповноваженим учасникам надаються також досить широкі можливості обмежувати такі права, що передусім пояснюється необхідністю дотримання кримінальної процесуальної форми. У зв'язку з цим у межах кримінального провадження мова ведеться саме про законні інтереси, які за своїм змістовним наповненням є вужчими, ніж просто «інтерес», проте дозволяє залишатися в межах визначеного правового поля.

Можна продовжувати наводити позиції різних вчених, які досліджували питання визначення сутності законних інтересів у різних галузях права (в тому числі і в кримінальному процесуальному), проте об'єктом даного дисертаційного дослідження є економічні інтереси, а не інтереси взагалі. Ми вважаємо, що наведених вище позицій достатньо для

того, щоб оцінити різноманіття в підходах, при цьому виділивши ознаки, які повторюються найчастіше. Так, вище вже було зазначено, що однією з найважливіших ознак у даному випадку виступає бажаність настання позитивного результату – те, що і буде відрізняти інтереси від прав. При цьому така бажаність може мати і активну, і пасивну форму. Також законний інтерес у кримінальному процесі може реалізовуватися лише в межах, визначених КПК України.

У зв'язку з цим можна дійти висновку, що **законний інтерес у кримінальному провадженні** – це активне або пасивне бажання учасника кримінального провадження домогтися позитивного для себе результату під час розслідування, розгляду та вирішення кримінального правопорушення, яке реалізується в межах, передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством, з використанням методів кримінального процесуального регулювання.

Однак предметом даного дисертаційного дослідження є вивчення економічного інтересу у кримінальному провадженні та способів його гарантування. Відповідно, для цього, зважаючи на надане вище авторське визначення законного інтересу, необхідно сформулювати визначення терміна «економічний інтерес у кримінальному провадженні». Тому необхідно дослідити сутність поняття «економічний інтерес», яке, зі свого боку, має досліджуватися не через призму права, а в аспекті відповідних економічних закономірностей.

На думку В.Д. Базилевича, «економічні інтереси – це усвідомлене прагнення суб'єктів господарювання до задоволення економічних потреб, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої господарської діяльності» [4]. Вчені зазначають, що за своєю природою економічні інтереси мають об'єктивний характер, оскільки відображають місце та функції суб'єктів господарювання в системі суспільного поділу праці й економічних відносин. Водночас їм притаманний і суб'єктивний вимір, адже вони завжди

пов’язані з конкретними носіями. Суб’єктами економічних інтересів є окремі особи, домогосподарства, колективи (групи осіб), а також суспільство загалом. Об’єктами економічних інтересів виступають економічні блага, зокрема товари, послуги, інформація та інші ресурси [61].

О. Діденко, провівши власне дослідження, зазначає, що категорія «економічний інтерес» вирізняється складністю та багатовимірністю. Узагальнення й порівняння наукових підходів не дозволяє сформулювати єдине універсальне розуміння змісту цієї категорії. Разом із тим, систематизуючи різні підходи, автор наголошує, що економічний інтерес слід розглядати як реальні мотиви й стимули діяльності суб’єктів ринкових відносин, обумовлені відносинами власності та принципом економічної вигоди, а також як сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, що зумовлюють їхнє виникнення, і мету їхньої практичної реалізації. Перспективними напрямами подальших досліджень мають стати розроблення способів і механізмів узгодження та гармонізації економічних інтересів держави і суб’єктів господарювання [27].

Т.В. Сак стверджує, що економічний інтерес – це «система цінностей, які є наслідком наявних потреб у сфері економічної діяльності, задоволення яких забезпечує реалізацію поставлених цілей на кожному етапі життєвого циклу підприємства» [92]; О.М. Ляшенко розуміє його як «усвідомлені потреби існування різних суб’єктів, до яких за традиційною для економічної науки ієрархією належать держава, регіон, підприємство, людина» [55].

Вагомим напрямом наукових досліджень є економічний інтерес, який охоплює різні галузі економіки та рівні суспільної організації й має функціонально інтегрований характер. У межах економічної теорії, а також макро- і мікроуправлінського аналізу інтерес розглядається як значущий об’єкт дослідження, що визначає пріоритети та спрямованість розвитку великих господарських систем, процесів трансформації й змін, цивілізаційних зрушень і модернізації суспільного устрою в контексті

інформаційного, інноваційного та науково-технічного прогресу. Дослідники підкреслюють і обґрунтовують, що в узагальненому розумінні економічний інтерес є вигодою, яка досягається в процесі реалізації економічних відносин [17, с. 63]. Інші вчені стверджують, що «економічні інтереси – це мотиваційний механізм реалізації комплексу потреб людини чи групи (колективу) в історико-конкретних умовах відтворення суспільного продукту або його частки на договірних відносинах та з елементами специфічної культури (соціальної, соціокультурної, політичної, геополітичної, безпекової, військової), що має своє оформлення, інституційне відображення у вигляді відносин між групами агентів діяльності [106].

У вузькому розумінні економічний інтерес постає як сукупність відносин, пов'язаних із задоволенням потреб і здійсненням контролю над різними видами ресурсів матеріального й нематеріального характеру з метою досягнення бажаного результату – вигоди. При цьому вигода, що є наслідком реалізації економічних інтересів, може набувати різних форм: внутрішньополітичної та геополітичної; особистісної, суб'єктно орієнтованої чи інтегрованої; матеріальної або нематеріальної; соціальної чи культурної; економічної або геополітичної; безпекової та військової. Зазначений перелік не є вичерпним, а його елементи можуть поєднуватися, змінюватися з часом, мати прихований характер, підпадати під режим комерційної чи державної таємниці, а також виконувати цільову функцію формування та проєктування майбутніх відносин і явищ життєдіяльності людини [106].

Загалом наукові підходи до визначення сутності економічного інтересу також є досить різноманітними, що вказує на складність даного поняття та його оцінки й аналізу. Однак у межах даного дисертаційного дослідження нами не ставиться завдання досконало дослідити всі аспекти економічного інтересу, а лише встановити сутність економічного інтересу, який

реалізується в межах кримінального провадження. Власне, для цього, на нашу думку, достатньо тих позицій, які були зазначені вище. Крім того, в більшості випадків вчені доходять єдиної думки, що економічний інтерес пов'язаний із задоволенням певних потреб, як правило – отримання вигоди в процесі здійснення економічної діяльності. Проте саме в цьому і полягає особливість, яка має бути досліджена для того, щоб перейти до аналізу економічного інтересу у кримінальному провадженні. Необхідно надати дві вкрай важливі відповіді – в чому саме полягає та сама «вигода», про яку йде мова вище, і які суб'єкти наділені економічним інтересом.

Почнемо з першого питання. Хоча з цього приводу позиції вчених різняться, досить часто економічний інтерес пов'язують саме із здійсненням господарської чи підприємницької діяльності. Хоча такий підхід очевидно має своє досить логічне обґрунтування, проте в межах нашого дисертаційного дослідження він вимагає певної критики. Хоча підприємницька чи господарська діяльність є важливою частиною досліджуваного питання, обмежуватися лише ними буде некоректно. Якщо рухатися за такою логікою, то економічним інтересом наділені лише суб'єкти підприємницької діяльності. Економіку часто розглядають як систему виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг у суспільстві, яка може виходити за межі стандартної в нашому розумінні підприємницької діяльності. Не поглиблюючись у такі міркування, адже вони точно виходять за межі нашого дисертаційного дослідження, вважаємо, що економічні інтереси напряму пов'язані з такою категорією, як право власності.

О.А. Гриценко слушно зазначає, що економічні, тобто доправові, передумови виникнення власності зумовлюються обмеженістю ресурсів і господарською доцільністю їхнього відокремлення та закріплення у сфері індивідуального приватного користування, відмежованого від інших. Власність відображає як об'єктивні, так і суб'єктивні взаємовідносини між

людьми щодо привласнення обмежених ресурсів. З часом такі відносини починають усвідомлено відтворюватися у найбільш прийнятних для суспільства правилах привласнення, які поступово трансформуються у систему прав щодо використання ресурсів. Права власності надають можливість усувати інших суб'єктів від користування обмеженими ресурсами та самостійно й вільно розпоряджатися ними. Водночас вони зумовлюють залежність власника від інших осіб, які, з одного боку, мають поважати недоторканність його власності, а з іншого – спільно сприяти її захисту від небажаних посягань. У загальному значенні права власності розглядаються як санкціоновані суспільством або державою поведінкові відносини між людьми, що виникають у зв'язку з потребою використання благ. Права власності забезпечують вибір способів використання економічного блага та можливість контролю за його розподілом шляхом співвіднесення витрат і вигод у процесі привласнення. Як суспільний інститут право власності являє собою систему правил поведінки, яких кожен суб'єкт зобов'язаний дотримуватися у взаємодії з іншими, що сприяє впорядкуванню їхніх взаємовідносин. Для окремого суб'єкта право власності означає сукупність повноважень, які дозволяють застосовувати певні способи використання конкретних благ на основі порівняння індивідуальних вигод і втрат [24].

Ми не будемо стверджувати, що право власності є головним економічним правом, а економічні інтереси направлені виключно на забезпечення права власності, адже такий підхід буде вкрай вузьким та ігноруватиме складні правовідносини, які виникають у сфері економічної діяльності. Водночас акцент даного дисертаційного дослідження стосується не всієї сукупності економічних інтересів, а лише тих, які можна захищати в межах кримінального провадження. Основною метою кримінальної процесуальної діяльності не є отримання прибутку, а тому виключно такі економічні інтереси під час розслідування, розгляду та вирішення

кримінальних правопорушень взагалі не виникають. Проте такий підхід є хибним, адже кримінальна процесуальна діяльність дійсно може впливати і на економічні правовідносини. Суб'єкт підприємницької діяльності може зазнати шкоди внаслідок вчинення кримінального правопорушення і лише в межах кримінального провадження така шкода може бути усунута, а відповідний суб'єкт повернеться до звичної для себе діяльності. Уповноважена особа від імені підприємства чи установи може вчинити кримінальне правопорушення, яке напряму пов'язане з порядком здійснення юридичною особою господарської діяльності. У такому випадку винувата фізична особа буде притягнута до кримінальної відповідальності, але і до юридичної особи можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру, як штраф, конфіскація та ліквідація – обмеження, які напряму будуть впливати на можливість здійснення юридичною особою господарської діяльності. І мова йде лише про економічні наслідки через винесення судом кінцевого рішення. Однак їх можна почати відчувати ще на стадії досудового розслідування, коли, наприклад, накладається арешт на майно підприємства чи відбувається вилучення документації, необхідної для його нормального функціонування. І досить часто під час кримінального провадження такі дії пов'язані саме з правом власності.

Також необхідно звернути увагу і на суб'єктів, економічні інтереси яких можуть обмежуватися під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень. У цьому питанні вчені досить часто роблять акцент лише на суб'єктах гопорадрювання, адже вони виступають чи не єдиними, які наділені економічними інтересами. Проте такий підхід також є надто вузьким. Так, С.О. Савченко зазначає, що «суб'єктами економічних інтересів виступають фізичні особи, домогосподарства, підприємницькі структури, державні інституції та різноманітні об'єднання вищезазначених суб'єктів, а також держава загалом. Об'єктами ж економічних інтересів … є економічні блага товари, послуги, права власності, інформація, фінансові та

інші ресурси, що мають вартісний вимір та характеризуються обмеженістю» [93].

У доктрині досить часто згадується про існування національних економічних інтересів. «Національний економічний інтерес – це сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, які виявляються в єдності та балансі різних економічних інтересів нації, що відображають суспільні потреби, задоволення яких забезпечує стабільний соціально-економічний розвиток країни і формує конкурентоспроможну національну економіку» [28, с. 98]. Професор М.М. Єрмошенко зазначає, що національні економічні інтереси слід тлумачити як сукупність об'єктивних економічних потреб суверенної держави, реалізація яких забезпечує ефективне функціонування та стійкий розвиток її економічної системи, а через неї – національної економіки загалом [29, с. 19]. Економічним інтересам притаманна чітка структурованість у межах рівневої побудови системи економічних відносин, а також здатність поширюватися на різні сектори економіки. Реалізація економічного інтересу відбувається у взаємозв'язку з іншими інтересами, у результаті чого вони в сукупності формують синергетичну цілісність [166, с. 83]. Аналогічну синергетичну єдність становлять інтереси різних суб'єктів світової економіки, до яких належать як держави, так і окремі самостійні господарюючі суб'єкти. Їхня системна взаємодія здійснюється в межах міжнародних або національних процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних і нематеріальних благ шляхом узгодження економічних інтересів, що сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і формуванню системи міжнародних економічних відносин [166, с. 83].

Таким чином, навіть факт існування такого поняття, як національні економічні інтереси, вказує, що обмежуватися лише суб'єктами господарювання чи підприємницької діяльності не варто. Такий висновок також узгоджується з нашим дослідженням економічних інтересів у

кримінальному провадженні. Як вже було неодноразово зазначено, законодавець у ст. 2 КПК України виділяє законні інтереси всіх учасників кримінального провадження. Проте наявність у цьому переліку сторони обвинувачення означає, що саме прокурор буде представляти державні (а отже, і національні) інтереси, які, відповідно, мають включати в себе і економічні інтереси.

На відміну від більшості цивільних галузей права, неуповноважені учасники кримінального процесу стають учасниками кримінальних процесуальних відносин проти своєї волі. Це може трапитися як через підозру вчинення[1] такою особою кримінального правопорушення (яка, очевидно, намагалася приховати факт вчинення злочину чи кримінального проступку та уникнути притягнення до кримінальної відповідальності), так і вчинення кримінального правопорушення відносно особи, яка буде намагатися відшкодувати шкоду наявними кримінальними процесуальними засобами. Також до кримінального процесу можуть залучатись і інші суб'єкти, які не є учасниками правопорушення, але їхня діяльність дотична до події кримінального правопорушення і відносно них можуть бути застосовані, наприклад, заходи забезпечення кримінального провадження, які можуть обмежувати їхні економічні права.

У зв'язку з цим, використовуючи авторське визначення законного інтересу у кримінальному провадженні, можна дійти висновку, що **економічний інтерес у кримінальному провадженні** – це бажання учасника кримінального провадження реалізувати свої економічні потреби, які були обмежені через вчинення (або підозру у вчиненні) кримінального правопорушення або які зазнають обмежень у силу здійснення кримінальної

[1] Ми використовуємо формулювання «підозру вчинення», а не «вчинення» через те, що під час, наприклад, досудового розслідування, може бути встановлено, що події чи складу кримінального правопорушення взагалі не було, однак навіть у цьому випадку виникають кримінальні процесуальні відносини, а отже, особа може зазнавати певних обмежень під час такого кримінального провадження, через що можуть постраждати її законні економічні інтереси.

процесуальної діяльності, з використанням методів кримінального процесуального регулювання. Звертаємо увагу, що в нашому визначенні було використано формулювання «економічні потреби» спеціально задля надання можливості використовувати максимально широке тлумачення даного поняття.

Як вже неодноразово було зазначено в даному дисертаційному дослідженні, законодавець веде мову про законні інтереси учасників кримінального провадження, які можна поділити на приватні та публічні. Прокурор, підтримуючи публічне (державне) обвинувачення, буде захищати економічні інтереси держави (або, відповідно, національні економічні інтереси). Таким чином, якщо в якості об'єкта даного дисертаційного дослідження визначити лише економічні інтереси учасників кримінального провадження, то необхідно досліджувати не лише вплив кримінальної процесуальної діяльності на окремих учасників кримінального процесу та можливість задоволення ними своїх економічних потреб, але і вплив кримінальних проваджень на всю економіку України. Очевидно, що в такому випадку об'єкт даного дисертаційного дослідження буде надто широким, а тому існує необхідність у його звуженні. Саме тому в назві дисертації ми зазначили, що мова буде вестись про економічні інтереси осіб (фізичні та юридичні) у кримінальному провадженні, таким чином акцентуючи увагу на окремих процесуальних діях та їхньому впливі на можливість реалізації учасниками кримінального процесу своїх економічних потреб.

1.2. Гарантії захисту та механізми реалізації законних інтересів у кримінальному провадженні

У попередньому розділі даного дисертаційного дослідження було проаналізовано поняття законного інтересу учасників кримінального процесу та економічних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Водночас предметом даної наукової роботи є не сам інтерес, а гарантії його захисту, які реалізуються через застосування відповідних кримінальних процесуальних механізмів. Відповідно, задля того, щоб перейти до дослідження саме цього питання, передусім необхідно дослідити гарантії захисту законних інтересів у кримінальному провадженні та відповідні механізми, через які такі гарантії реалізуються.

О. Маринич зазначає, що опрацювання проблематики забезпечення законних інтересів особи у кримінальному провадженні передбачає необхідність аналізу гарантій їхньої правової та фактичної реалізації. Гарантії забезпечення прав і законних інтересів людини у кримінальному провадженні виступають засобом практичного втілення задекларованих у законі правових положень. Результативність дії таких гарантій залежить від якості законодавства, належного рівня кримінальних процесуальних рішень уповноважених суб'єктів, часових меж їхньої реалізації, а також від сукупності засобів і способів досягнення поставленої мети [165, с. 59].

У теорії права гарантії реалізації прав і свобод людини розглядаються як система заходів, здатних створити необхідні умови для їхнього здійснення шляхом позитивного впливу на формування загальносоціальних гарантій, зокрема: відсутність об'єктивних перешкод у процесі реалізації різних прав; усунення суб'єктивних чинників, які формалізують здійснення прав (зокрема низького рівня правосвідомості); визначення меж реалізації прав і свобод та їхня законодавча конкретизація; закріплення процедур, а також заходів заохочення, стимулювання й пільг для активної реалізації прав тощо [95, с. 224].

Гарантії основних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення досудового розслідування становлять систему норм, принципів, умов і вимог, сукупність яких має забезпечувати додержання прав, свобод і законних інтересів особи [160, с. 233].

Обов’язковою складовою забезпечення будь-якого законного інтересу є наявність процесуальних гарантій, завдяки яким забезпечується належне задоволення законного інтересу особи. Саме процесуальні гарантії виступають рушійним чинником реалізації законних інтересів людини у кримінальному провадженні [165, с. 58]. До гарантій законних інтересів слід відносити всі умови, які тією чи іншою мірою забезпечують або сприяють їхній реалізації. Так, під гарантіями розуміються конкретні фактори й обставини, що роблять можливим здійснення інтересу, який перебуває під охороною закону, оскільки без них його реалізація є неможливою [48, с. 287-288].

Відповідно до позиції О.В. Капліної та О.Г. Шило, кримінальні процесуальні гарантії – це «сукупність встановлених кримінальним процесуальним законом засобів та способів, які спрямовані на реалізацію прав та обов’язків усіх суб’єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їхніх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального провадження». Вказане визначення містить в собі чотири основні ознаки таких гарантій, до яких належать: 1) встановлені законом способи; 2) встановлені законом засоби; 3) спрямованість на захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; 4) спрямованість на забезпечення вирішення завдань кримінального провадження [40]. У даному визначенні вчені використовують терміни «реалізація прав» і «забезпечення реалізації інтересів». Ми не вважаємо, що в даному конкретному випадку такий вибір термінології відіграє важливе значення, проте ця обставина змушує замислитись над відмінностями між правами та інтересами та, відповідно, специфікою їхнього гарантування. Як вже було зазначено в попередньому розділі, права відрізняються від інтересів потребою в досягненні позитивного результату, адже факт існування прав та можливість їхньої реалізації ще не означає, що особа отримує певний бажаний результат, навіть якщо таке право буде

використано в повному обсязі. На це необхідно робити акцент, якщо мова йде про гарантії забезпечення як прав, так і законних інтересів. Гарантії забезпечення прав означають, що особа зможе повною мірою скористатися правами, які передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством, проте не обов'язково отримає певний результат, який вона для себе буде вважати позитивним. Гарантії реалізації інтересів, зі свого боку, надають можливість учаснику кримінального провадження задовольнити ті самі потреби, які у неї існують і які вона сама собі визначила.

У своїй науковій статті Л.Т. Рябовол ґрунтовно досліджує питання поняття гарантій прав і свобод, а також їхньої класифікації. Автор зазначає, що «гарантії диференціюють за такими критеріями:

- за обсягом: загальні (ті, що гарантують більшість або всі права і свободи); спеціальні (ті, що гарантують окремі категорії прав);

- за сферами суспільних відносин: економічні, політичні, організаційні;

- за способом регулювання: внутрішньодержавні (національні) та міжнародно-правові» [90, с. 114-119].

О.В. Глуханчук виділяє серед основних конституційних гарантій судового захисту такі положення: «проголошення судового захисту як засобу охорони прав і свобод людини та громадянина; закріплення права на доступ до компетентного суду; гарантування права на професійну правничу допомогу; встановлення принципу рівності всіх учасників судового процесу; недопущення позбавлення особи права на судовий розгляд її справи; гарантії неприпустимості обмеження права на судовий захист» [20, с. 100-103].

Окрім судових механізмів, існують також позасудові гарантії забезпечення прав і свобод людини. До таких належать: принцип презумпції невинуватості; діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (у більшості іноземних держав – розгалужена мережа

спеціалізованих омбудсменів, що підвищує ефективність захисту широкого кола прав і свобод); право особи на отримання професійної правової допомоги; а також юридична відповідальність посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування у разі порушення прав і свобод людини.

Окрему групу становлять процесуальні та інституційні гарантії прав і свобод людини, які певною мірою корелюють із судовими та позасудовими гарантіями. До процесуальних гарантій відносять, зокрема, такі права: право на судовий захист; право на розгляд справи судом, до юрисдикції якого вона віднесена, та суддею, наділеного відповідними повноваженнями; право на одержання кваліфікованої правової допомоги; право на оскарження незаконного арешту; право не давати показання проти себе та своїх близьких; право вважатися невинуватим доти, доки вину не буде доведено у передбаченому законом порядку і підтверджено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили; право на компенсацію шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади; право звернутись до міжнародних органів з метою захисту своїх прав і свобод після вичерпання національних засобів правового захисту [156, с. 40-44].

Інституційні (або організаційно-правові) гарантії полягають у нормативному закріпленні та функціонуванні системи спеціально створених органів, покликаних забезпечувати реалізацію та захист прав і свобод людини. Різноманітність таких інституцій зумовила класифікацію гарантій за суб’єктним складом, зокрема на парламентські, президентські, урядові та судові гарантії [6, с. 56-70].

У теорії кримінального процесу з метою забезпечення прав і свобод пропонується нормативне закріплення різноманітних процесуальних гарантій, зокрема участі захисника, здійснення безперервного відеозапису [51, с. 280], обов’язкової участі понятих, подальшого автоматичного

судового контролю, прокурорського нагляду тощо [50, с. 181]. Зазначені та інші процесуальні гарантії повинні бути передбачені кримінальним процесуальним законодавством і реалізовуватися у практиці кримінального провадження з метою забезпечення можливості використання права та задоволення законного інтересу або можливості відмови від права та законного інтересу.

Є.В. Якових зазначає, що підходи до класифікації гарантій у національній правовій науці узгоджуються з європейськими концепціями [164, с. 33]. Так, Л.Л. Богачова пропонує поділяти гарантій на загальні, які поширюються на всі права і свободи, та спеціальні, тобто конкретно-юридичні, спрямовані на захист окремих суб'єктивних прав від посягань, у тому числі з боку наднаціональних органів [6, с. 56-70]. Спеціальні гарантії, зокрема, стосуються сфери інформаційної безпеки: у цьому випадку техніко-юридичні засоби мають поєднуватися з правовими механізмами, що передбачають контроль за дотриманням технічних стандартів, встановлення відповідальності за їхнє порушення та запровадження обґрунтованих обмежень прав в інтересах державної безпеки [18, с. 1008-1016].

Досить типовим у правовій доктрині є підхід щодо виділення наступних елементів системи кримінальних процесуальних гарантій: кримінально-процесуальна форма; принципи кримінального процесу; процесуальний статус учасників; заходи забезпечення кримінального провадження; прокурорський нагляд; судовий контроль; відомчий контроль; інститут оскарження; юридична відповідальність учасників процесу. Загалом ми не можемо ігнорувати виділення таких елементів, адже вони досить часто згадуються в різних доктринальних джерелах. Поряд з цим ми не підтримуємо доцільність виділення такого переліку кримінальних процесуальних гарантій у межах однієї класифікації, адже вони частково перетинаються. Так, крім кримінальної процесуальної форми (яка також фактично охоплює всі процедури, передбачені КПК України), всі інші

вищезазначені елементи є відображенням кримінальних процесуальних інститутів. Тобто можна стверджувати, що кримінальними процесуальними гарантіями виступають норми кримінального процесуального законодавства, які дозволяють учасникам кримінального провадження реалізовувати свої права та законні інтереси, а також правильний порядок реалізації таких норм уповноваженими учасниками кримінальних процесуальних відносин. У даному випадку ми робимо акцент саме на уповноважених учасниках, адже всі інші суб'єкти мають дещо більше свободи в частині використання норм кримінального процесуального законодавства, проте контроль за правильністю дотримання таких норм покладається на уповноважених учасників.

Д.О. Кохановський, аналізуючи ознаки поняття «забезпечення прав», доходить висновку, що під ним слід розуміти формування відповідних умов, способів і засобів для реалізації та охорони прав, тобто створення гарантій їхнього здійснення. Учений дотримується підходу, відповідно до якого гарантії прав становлять невід'ємний елемент механізму забезпечення прав особи. Такий механізм доцільно розглядати як цілісну систему правових і соціальних умов, засобів та заходів, що у своїй сукупності забезпечують можливість належної реалізації кожною особою своїх прав, а також як діяльність зобов'язаного суб'єкта, спрямовану на забезпечення реалізації, охорони та захисту прав людини [39, с. 74-75].

У межах власного дисертаційного дослідження І.Ю. Бабенко зазначає, що система забезпечення прав людини в досудовому кримінальному провадженні охоплює нормативну та реалізаційну складові гарантування прав людини. Нормативна складова полягає у формуванні якісних норм кримінального процесуального права, які чітко визначають і регламентують права людини у кримінальному провадженні. Реалізаційна складова пов'язана зі створенням дієвої практики здійснення прав людини [3, с. 10].

Законні інтереси осіб можуть зазнавати незаконних обмежень з боку правоохоронних органів, зокрема органів досудового розслідування, на відповідних стадіях кримінального провадження. Т.О. Лоскутов звертає увагу на те, що закріплення у нормах КПК України загальних положень щодо охорони та захисту законних інтересів учасників кримінального процесу (ст.ст. 2, 3, 22, 47 КПК України та інші) є недостатнім. Це пояснюється тим, що охорона і захист законних інтересів апріорі не забезпечуються самою лише наявністю процесуальних обов'язків суб'єктів кримінального провадження. Крім того, зазначені норми мають абстрактний характер і не можуть бути безпосередньо застосовані у випадках обмеження чи порушення законних інтересів під час кримінального провадження, оскільки положення КПК України не встановлюють чіткого процесуального порядку їхнього захисту. У зв'язку з цим науковець обґрунтовує необхідність закріплення у законодавстві спеціальних процедурних норм, спрямованих на захист законних інтересів учасників кримінального процесу, при цьому гарантом їхньої реалізації має виступати суд як незалежний орган державної влади [53, с. 274].

О.Ю. Маринич, поділяючи таку позицію, зазначає, що кримінальний процесуальний закон не містить чітко визначених гарантій реалізації законних інтересів учасників кримінального судочинства. Видається, що забезпечення здійснення правоохоронними органами, у тому числі органами досудового розслідування, активних дій, спрямованих на реалізацію законних інтересів особи на стадії досудового кримінального провадження, можливе виключно за участю суду. Судовий захист законних інтересів виступає ефективною гарантією їхньої реалізації на досудовій стадії кримінального провадження [59].

І.А. Тітко наголошує, що сам факт визнання певного соціального блага формує норму-декларацію, яка набуває реального змісту лише за умови надання їй чіткого механізму правової реалізації. Первинним елементом

такого механізму є наділення носія інтересу відповідними суб'єктивними правами [101, с. 231]. У разі неможливості реалізувати свої законні інтереси учасники кримінального провадження мають право звертатися за їхнім захистом до слідчого, прокурора або суду з вимогами, що не суперечать нормам кримінального процесуального законодавства [53, с. 277].

У правовій доктрині існує позиція, що судовий захист виступає необхідною та водночас найбільш ефективною гарантією реалізації прав, свобод і обов'язків людини та громадянина. Право кожного на судовий захист закріплене у ст. 10 Загальної декларації прав людини та, відповідно до її положень, знайшло відображення у ст. 55 Конституції України [95, с. 226]. Згідно з цими нормами кожному гарантується можливість оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Крім того, після використання всіх національних засобів правового захисту особа має право звернутися до відповідних міжнародних судових установ або міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна [38].

Таким чином, до найбільш дієвих гарантій реалізації законних інтересів вчені відносять закріплене законодавством право суб'єкта правовідносин на звернення до суду з метою захисту порушеного або оспорюваного права. Характер законних інтересів та наявні гарантії їхньої реалізації за певних умов і в сукупності відповідних обставин дають можливість звертатися до суду не абстрактно, розраховуючи на випадковий результат, а спираючись на потенціал судового захисту та на суб'єктивні права, що кореспондують здійсненню законних інтересів. Юридично звернення до суду з метою сприяння реалізації законного інтересу ґрунтується на положеннях чинного законодавства. Водночас така можливість має і внутрішню логіку: кожен законний інтерес походить від певного суб'єктивного права, фактично виступаючи його продовженням, «післяправом»; суб'єктивне право забезпечується та захищається системою

правових і організаційних гарантій, зокрема правом на звернення до суду; відповідно, ці гарантії поширюються і на законний інтерес як на «післяправо», хоча й у дещо обмеженому вигляді. При цьому суд не вправі відмовити особі у захисті лише з підстави відсутності прямого закріплення права у законодавстві [48, с. 290-291].

З такою позицією ми не можемо повною мірою погодитись, адже вона є надто вузькою навіть з урахуванням того, що вона є узагальненою і конкретно галузі кримінального процесу не стосується. Судовий захист виступає лише в якості одного з можливих способів захисту прав (чи є він найбільш ефективним – питання спірне), проте далеко не єдиним і не ключовим. Правова система будь-якої держави повинна функціонувати таким чином, щоб різні інститути, механізми та процедури не конкурували, а співіснували і доповнювали один одного. Якщо в правовій системі судовий захист, наприклад, є найбільш дієвим способом захисту прав особи, то виникає питання у доцільності існування інших інститутів (не кажучи вже про те, що в такому випадку судова система має бути перевантажена, і це ставить під сумнів її ефективність). Тому ми вважаємо неправильним виділяти окремі гарантії, які мають бути більш чи менш ефективними, адже всі вони відповідають тій чи іншій ситуації, яка склалася, та в конкретний момент часу та за відповідних умов дозволяють забезпечити реалізаціє прав, свобод та законних інтересів особи.

Якщо вести мову про гарантії захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні, то передусім необхідно наголосити, що вони будуть подібними до інших кримінальних процесуальних гарантій. У попередньому розділі ми зазначали, що економічний інтерес у кримінальному провадженні насамперед пов’язаний з можливістю задоволення своїх економічних потреб методами, які передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. У переліку завдань кримінального провадження, які передбачені в ст. 2 КПК України, нічого не

зазначено про здійснення підприємницької діяльності чи отримання прибутку, що є цілком очевидним, адже ці питання самі по собі не є фокусом кримінальної процесуальної діяльності. Тому, досліджуючи захист економічних інтересів у кримінальному провадженні, ми маємо аналізувати ті кримінальні процесуальні гарантії, які опосередковано будуть впливати на можливість вступати та реалізовувати учасниками економічних правовідносин свої права. Проте така опосередкованість не має вводити в оману, адже мова йде не про значення, а про дотичність до предмета регулювання.

З огляду на це можемо запропонувати наступні класифікації гарантій захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні:

1. За рівнем регулювання:

- конституційні;

- галузеві (або власне кримінальні процесуальні).

Як вже було зазначено вище, ми намагаємось ототожнювати кримінальні процесуальні гарантії з нормами, які їх закріплюють та визначають порядок реалізації. Відповідно, від рівня закріплення таких норм пропонується всі гарантії поділяти на конституційні та галузеві. Конституційні гарантії захисту економічних інтересів закріплені в нормах Основного Закону та стосуються всієї правової системи (наприклад, недоторканість права власності). Галузеві гарантії, зі свого боку, стосуються порядку здійснення кримінального провадження та, як правило, закріплені в нормах чинного кримінального процесуального законодавства (наприклад, можливість подання апеляційної скарги на рішення слідчого судді про накладення арешту на майно). Звертаємо увагу, що основні гарантії захисту інтересів особи закріплені в Конституції України, а вже деталізуються в нормах КПК України, тобто слід вести мову не стільки про групи, скільки про рівні кримінальних процесуальних гарантій, через що вони можуть частково дублюватись.

2. За стадіями інтенсивного застосування:

- гарантії стадії досудового розслідування;

- гарантії судових стадій.

Ця класифікація потребує додаткового пояснення. Відносно типовим є підхід поділу кримінальних процесуальних гарантій лише за стадіями. Проте, як вже неодноразово було зазначено, економічні правовідносини не є основним предметом регулювання галузі кримінального процесу, а тому переважна більшість гарантій, які стосуються захисту, наприклад, права власності, є типовими та зустрічаються як на стадії досудового розслідування, так і на судових стадіях. Це стосується як, наприклад, заходів забезпечення кримінального провадження, так і проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Дійсно, є незначні винятки (наприклад, питання відшкодування шкоди може вирішуватися лише судом, а на стадії досудового розслідування можливе проведення лише дій, які забезпечують таке відшкодування), проте вони є відносно поодинокими.

Водночас ми все одно підтримуємо позицію, що така класифікація має існувати, проте мова має йти не про гарантії, які зустрічаються на окремих стадіях, а про інтенсивність застосування таких гарантій відповідно до завдань, які притаманні стадіям кримінального процесу. Так, під час судового розгляду в суді першої інстанції можуть застосовуватися заходи забезпечення кримінального провадження та в окремих випадках проводитися слідчі (розшукові) дії в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 333 КПК України, проте найбільш ефективне їхнє застосування буде саме на стадії досудового розслідування, адже там вперше встановлюються підстави для проведення відповідних дій тощо. На судових стадіях, як правило, вирішуються питання про продовження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що також має свою специфіку. Тому ми вважаємо, що критерієм класифікації гарантій захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні одночасно мають виступати стадії,

на яких такі гарантії застосовуються, та інтенсивність застосування цих гарантій. Саме така класифікація була покладена в основу структури даного дисертаційного дослідження.

3. За характером втручання в економічні інтереси:

- превентивні;

- обмежувальні;

- компенсаційні.

Дана класифікація потребує більш детального аналізу. Специфіка захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні насамперед пов'язана з підставами залучення осіб, які володіють такими інтересами, до кримінального провадження. Так, підставою для початку здійснення кримінальної процесуальної діяльності є відомості про вчинення кримінального правопорушення, яке, наприклад, завдало шкоди економічним інтересам потерпілого. У даному випадку не буде вестися мова про покращення економічного стану, а лише про його повернення до попереднього стану, який був до моменту вчинення кримінального правопорушення, тому гарантії захисту економічних прав у кримінальному процесі не можуть бути направлені на покращення економічного стану, а лише на його стабілізацію.

Подібною є ситуація і по відношенню до підозрюваного (обвинуваченого). Наприклад, якщо представник юридичної особи вчинив кримінальне правопорушення у сфері господарської діяльності і отримав від цього економічну вигоду, то за результатами кримінального провадження відповідна фізична та юридична особа можуть зазнати певних економічних обмежень. Основним завданням сторони захисту в даному випадку буде недопущення погіршення економічного стану, але ніяк не його покращення.

Таким чином, гарантії захисту економічних прав у кримінальному провадженні направлені або на відновлення економічного стану, який

погіршився через вчинення кримінального правопорушення, або на недопущення його погіршення. Кримінальне провадження не ставить перед собою завдання надавати нові можливості для здійснення, наприклад, підприємницької діяльності, проте має гарантувати можливість відшкодування шкоди та недопущення незаконного погіршення майнового стану. У зв'язку з цим ми і виділяємо такі групи гарантій, як превентивні, обмежувальні та компенсаційні.

Превентивні гарантії – це правові норми та способи їхньої реалізації, які обмежують незаконне або надмірне втручання уповноважених посадових осіб в економічні інтереси особи під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень. Ці гарантії насамперед мають регулювати діяльність сторони обвинувачення, яка наділена процесуальним інтересом у кримінальному провадженні, а тому негативні для сторони захисту наслідки її діяльності можуть перевищувати користь від проведення розслідування.

Напевне, найяскравішим прикладом превентивних гарантій захисту економічних інтересів у кримінальному процесі будуть зміни, які були внесені в КПК України у 2015 році в частині порядку здійснення тимчасового доступу до речей і документів. На той момент популярною була практика проводити обшуки в ІТ-компаніях або отримувати ухвали на тимчасовий доступ до комп'ютерного обладнання з подальшим його вилученням, що фактично паралізувало звичайну роботу відповідних юридичних осіб. Суспільством це було розцінено як тиск на ІТ-сферу з боку правоохоронних органів. На той час міністр економіки Максим Нефьодов зазначив, що «керівництво МВС виступає проти необґрунтованих перевірок, вилучення серверів, навмисного псування устаткування та інших кричущих фактів. За їхніми словами, це явні, очевидні порушення «з підручника», з якими необхідно максимально боротися» [1].

Для вирішення цієї та низки інших проблем було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» [31], яким було змінені ст.ст. 159 та 168 КПК України. Так, було зазначено, що «тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їхніх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їхнього вилучення», а «тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку для вивчення фізичних властивостей, які мають значення для кримінального провадження, здійснюється лише у разі, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду» [41]. Таким чином, на законодавчому рівні було обмежено можливість вилучення комп'ютерних терміналів як реакція на необґрунтовані порушення саме економічних прав учасників кримінального провадження – яскравий приклад превентивних кримінальних процесуальних гарантій.

Обмежувальні гарантії – це правові норми та способи їхньої реалізації, які направлені на обмеження можливості реалізації учасниками кримінального провадження своїх економічних інтересів задля виконання завдань кримінального провадження. У даному випадку ведеться мова про норми, які обмежують права учасників кримінального провадження під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень. З точки зору питомої ваги такі гарантії є найбільш масовими, адже до них відносяться різні форми кримінального процесуального примусу – накладення арешту на майно, тимчасовий доступ до речей і документів з подальшою виїмкою, тимчасове вилучення майна тощо.

Звертаємо увагу, що обмежувальні гарантії, незважаючи на негативні наслідки для особи, яка відстоює свої економічні інтереси у кримінальному провадженні, все одно лишаються гарантіями (тобто способом досягнення

економічних потреб). По-перше, обмеження в кримінальному процесі має відбуватися чітко до вимог кримінального процесуального законодавства, а отже, в межах такого обмеження особа має право продовжувати захищати свої права. По-друге, обмеження економічних прав одних учасників кримінального процесу, як правило, означає потенційне покращення економічних прав інших учасників. Наприклад, накладення арешту на майно може відбуватися з метою відшкодування шкоди або задля забезпечення цивільного позову, тобто такі дії будуть відбуватися на користь інших учасників кримінального провадження.

Компенсаційні гарантії – це правові норми та способи їхньої реалізації, за допомогою яких учасники кримінального провадження можуть вимагати відновлення свої економічних інтересів. У більшості випадків відновлення таких інтересів відбувається вже на стадії виконання судового рішення та, як правило, майже не має відношення до кримінального процесу. Водночас основи такої компенсації закладаються саме в нормах кримінального процесуального законодавства та ними ж гарантуються. Наприклад, у якості компенсаційних гарантій захисту економічних інтересів учасників кримінального провадження можуть виступати: інститут закриття кримінального провадження у зв’язку з відмовою потерпілого від обвинувачення у провадженнях приватного обвинувачення (за умови досягнення згоди щодо відшкодування заподіяної шкоди); інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням; укладення угоди про примирення, у якій викладаються всі деталі подальшого відшкодування шкоди, що і буде виступати в якості компенсаційних гарантій.

4. За рівнем інтересу:

- гарантії захисту публічних економічних інтересів;

- гарантії захисту приватних економічних інтересів.

Хоча на законодавчому рівні кримінальне процесуальне законодавство повинно охороняти законні інтереси учасників кримінального провадження, проте сторона обвинувачення виступає від імені та в інтересах держави, що дозволяє стверджувати, що під час кримінального провадження захищаються як приватні, так і публічні інтереси. Загалом способи гарантування таких інтересів часто є подібними з процедурної точки зору, адже ключове значення буде мати не спосіб реалізації, а відношення інтересу до конкретного учасника.

Надавши перелік гарантій захисту економічних прав у кримінальному процесі, вважаємо доцільним також розглянути механізм реалізації таких гарантій, адже якщо в законодавстві не передбачено дієвих способів забезпечення реалізації прав та законних інтересів, такі гарантії перетворюються лише на декларативні норми. У науці кримінального процесу сформувалася позиція, згідно з якою процесуальний механізм забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні має подвійну природу. З одного боку, він постає як динамічна система взаємопов'язаних соціально-правових умов, засобів і заходів, які у своїй єдності сприяють забезпеченню прав учасників кримінального провадження; з іншого боку – як діяльність осіб, що здійснюють кримінальне провадження, а також інших його учасників, спрямовану на реалізацію, охорону та захист прав особи. При цьому нормативно закріплені права можуть бути фактично реалізовані лише за наявності належного соціально-правового забезпечення [25, с. 37].

А.В. Мельниченко зазначає, що забезпечення прав особи на стадії досудового розслідування слід розглядати як правову доктрину, відповідно до якої особи, уповноважені в межах компетенції, визначеної КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, зобов'язані створити для всіх учасників процесуальних дій у кримінальному провадженні умови для повноцінної реалізації їхніх прав,

передбачених законом. На думку дослідника, сутність забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні полягає у взаємозв'язку елементів гарантування, дотримання, реалізації, охорони та захисту основоположних прав, свобод і законних інтересів учасників процесуальних дій [62, с. 79]. Водночас окремі науковці звертають увагу на те, що механізм забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів людини охоплює не лише створення сприятливих умов для здійснення прав, а й комплекс заходів, спрямованих на безпосереднє забезпечення процесу їхньої реалізації [30, с. 31-32].

Окремі вчені зазначають, що механізм забезпечення прав людини являє собою цілісну, організовану, динамічну та взаємопов'язану систему юридичних процедур, процесуальних прав і уповноважених суб'єктів, діяльність яких спрямована на реалізацію, охорону та захист прав людини у кримінальному процесі. Такий механізм орієнтований на забезпечення не лише прав людини, а й її свобод та законних інтересів, що існують у межах кримінальних процесуальних правовідносин [46, с. 241].

Законні інтереси учасників кримінального судочинства виконують функцію гарантії задоволення потреб у справедливості (свободі) та безпеці (порядку) під час здійснення кримінального провадження. Зокрема, у разі несправедливого провадження щодо особи, коли порушуються її природні права, вона навіть за відсутності відповідного кримінального процесуального права має можливість звернутися до суду з метою захисту свого законного інтересу, що випливає з базової людської потреби у справедливості (свободі). Законні інтереси посідають вагоме місце у процесуальному статусі учасників кримінального судочинства, оскільки спрямовані на забезпечення реалізації людських потреб, можливість задоволення яких не завжди прямо закріплена у системі кримінальних процесуальних прав [52, с. 243-244].

О.Ю. Маринич, проаналізувавши підходи різних вчених, сформулював такий висновок: забезпечення прав і законних інтересів особи на досудовій стадії кримінального провадження полягає у створенні умов як для юридичної та фактичної реалізації прав і задоволення законних інтересів, так і для законної можливості відмови від них [60].

Права, якими наділяються учасники кримінального провадження, не здатні забезпечити своє існування самі по собі. Функцію чинників, що гарантують їхнє здійснення, виконує система закріплених у законодавстві положень (норм, принципів, вимог тощо), за допомогою яких у кримінальному процесі має відбуватися перехід від передбачених законом можливостей до їхньої фактичної реалізації. Гарантії прав особи виступають засобами, що дозволяють усунути або принаймні зменшити ймовірність професійних помилок з боку органів досудового розслідування та правосуддя стосовно громадянина [45, с. 4]. Невід'ємною складовою забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні є наявність процесуальних гарантій, які повинні бути нормативно врегульовані та втілюватися у практичній діяльності.

М.Д. Савенко зазначає, що основу механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина утворюють як умови, так і вимоги до діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб і громадян, які у своїй сукупності спрямовані на дотримання, реалізацію та захист прав і свобод. Водночас ефективність такого механізму, за його переконанням, зумовлюється також наявністю незалежних органів державної влади, покликаних здійснювати захист прав і свобод, а також контроль за дотриманням і виконанням норм, що їх закріплюють [91, с. 74]. Аналогічної позиції дотримується і Ю.А. Голодник, який підкреслює, що під правовим механізмом забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян з боку державних органів слід

розуміти визначену та гарантовану державою систему гарантій, за допомогою яких у встановлених формах і процедурах здійснюється охорона та забезпечується реалізація прав, свобод і законних інтересів громадян [22, с. 36].

Ю.М. Сидорчук використовує поняття «механізм захисту прав людини та громадянина» і пропонує розглядати його як правове явище, тобто як систему, що складається з окремих елементів, зокрема права на захист, форм і способів захисту прав, а також процесу і порядку звернення до відповідних органів, установ та організацій. На думку науковця, така система «відзначається діалектичною взаємозалежністю цілого і його складових, кожна з яких займає визначене місце та виконує певні функції. Механізм захисту прав, безперечно, має бути органічно цілісним і логічно послідовним процесом. Сутність будь-якого механізму захисту прав полягає у послідовності дій людини, спрямованих на досягнення конкретного результату, що полягає у відновленні становища, яке існувало до порушення відповідного права особи» [94, с. 33-34].

У цьому визначення С.М. Данило виділяє як позитивні, так і дискусійні положення. Дослідник обґрунтовує системний і комплексний підхід, який охоплює право на захист, форми і способи його реалізації, а також процедури звернення до компетентних органів. Такий підхід забезпечує структурованість і логічну впорядкованість механізму, що загалом відповідає сучасним уявленням про гарантії у сфері кримінального процесу. Водночас у контексті аналізу сутності механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування слід зауважити, що у праці Ю.М. Сидорчука основний акцент зроблено на захисті прав уже після їхнього порушення, тобто на відновленні попереднього правового стану. Натомість механізм забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час досудового розслідування повинен охоплювати не лише реактивний, відновлювальний вимір, але й

превентивний аспект – упровадження системи гарантій, спрямованих на недопущення порушень прав. Крім того, запропонована концепція недостатньо враховує динаміку сучасних викликів, зокрема процеси цифровізації, вплив надзвичайних правових режимів, а також потребу в оперативному реагуванні на порушення у сфері досудового розслідування. Механізм забезпечення прав, свобод і законних інтересів на цій стадії кримінального провадження має бути достатньо гнучким, здатним адаптуватися до новітніх тенденцій і забезпечувати не лише формальну, а й реальну ефективність гарантій. В умовах воєнного стану чи інших надзвичайних обставин особливої актуальності набуває питання допустимих меж обмеження прав та наявності дієвих механізмів їхнього оперативного відновлення. Тому, визнаючи наукову цінність концепції Ю.М. Сидорчука для розуміння структури механізму захисту прав людини, С.М. Данило вказує на необхідність для повноти розкриття сутності механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування розширити її за рахунок превентивних гарантій, урахування сучасних викликів і орієнтації на фактичну, а не суто формальну дієвість захисту [25, с. 301] змінити особу, від якої йде мова. При цьому автор пропонує розуміти під механізмом забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування «комплексну багаторівневу систему взаємопов’язаних нормативних, організаційних, процедурних, контрольних і ціннісних елементів, що інтегруються для забезпечення реального гарантування, охорони та захисту прав і свобод особи, а також для оперативного реагування на порушення в умовах кримінального провадження» [25, с. 301].

І.А. Тітко у структурі механізму забезпечення приватного інтересу в кримінальному судочинстві виокремлює дві базові складові – правотворчу та правозастосовну. Правотворчий елемент механізму реалізації приватного інтересу виявляється у таких напрямах: офіційне визнання інтересу,

надання суб'єктивних прав, покладення відповідних обов'язків, встановлення санкцій за порушення законного інтересу, а також нормативне закріплення процесуальної форми його реалізації та захисту. Правозастосовна складова механізму забезпечення приватного інтересу у кримінальному судочинстві полягає у діяльності уповноважених державних органів, спрямованій на виконання покладених на них обов'язків щодо реалізації та захисту приватного інтересу. Така діяльність може проявлятися у вчиненні державними органами активних дій, спрямованих на забезпечення реалізації приватного інтересу; у створенні умов для здійснення приватними суб'єктами активних дій у межах кримінального провадження; а також в утриманні державних органів від дій, які можуть призвести до порушення приватних інтересів осіб [101, с. 231-232].

Ми повністю погоджуємося з цією позицією, проте вважаємо, що її необхідно уточнити. По-перше, правотворчий елемент механізму реалізації будь-якого інтересу (в тому числі і приватного) виходить за межі механізму реалізації такого інтересу. Визнання інтересу, надання суб'єктивних прав тощо – це діяльність, яка насамперед пов'язана із формуванням законодавства, у якому будуть передбачені відповідні процесуальні гарантії. Таким чином, ми не вважаємо, що цей елемент можна вважати механізмом реалізації, адже механізм передбачає вчинення певних активних дій відповідно до тих нормативних меж, які вже були встановлені. По-друге, вчений, аналізуючи правозастосовну складову реалізації приватного інтересу, робить акцент на діяльності уповноважених посадових осіб – тобто що саме такі особи мають вчинити певні дії (або утриматись від їхнього вчинення) для того, щоб гарантувати забезпечення такого інтересу. Не применшуючи значення діяльності уповноважених осіб на все кримінальне провадження загалом і на захист прав та законних інтересів інших учасників зокрема, позиція, відповідно до якої реалізація законних інтересів буде залежати виключно від уповноважений суб'єктів

кримінального процесу, виглядає дещо передчасною. Особи, які володіють таким інтересом, можуть та вчиняють активні дії для того, щоб відповідний інтерес забезпечити. Як правило, такі дії пов'язані із взаємодією з уповноваженими учасниками, і досить часто їхня результативність буде напряму залежати від того, чи ухвалить уповноважений суб'єкт відповідне процесуальне рішення або вчинить певну процесуальну дію. Водночас ініціативність такої взаємодії напряму буде залежати від неуповноваженого учасника кримінального провадження.

У зв'язку з цим можна дійти висновку, що механізм забезпечення інтересу у кримінальному провадженні має передбачати активні дії учасників кримінального процесу, направлені на задоволення потреб, які виникають через існування такого інтересу. Інколи відповідна реалізація можлива самим власником інтересу, інколи вчинення певних процесуальних дій вимагається від іншого учасника кримінального провадження в інтересах такої особи (як правило, мова йде про дії уповноважених посадових осіб під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень). Тобто механізм забезпечення інтересу може бути активним та пасивним, проте він завжди буде полягати у вчиненні певних дій, пасивність буде проявлятися лише в тому випадку, якщо такі дії вчиняються в інтересах інших осіб.

РОЗДІЛ ІІ. ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

2.1. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження

У попередньому пункті даного дисертаційного дослідження ми надали авторську класифікацію гарантій захисту економічних інтересів залежно від стадії, на якій такі гарантії реалізуються. При цьому було зроблено досить важливе уточнення, що відповідні гарантії притаманні не одній стадії, а всьому кримінальному провадженню, мова йде лише про інтенсивність, з якою вони застосовуються на тому чи іншому етапі кримінальної процесуальної діяльності. Вважаємо, що для подальшого дисертаційного дослідження доцільно використати саме таку класифікацію, адже вона дозволяє розмежувати і завдяки цьому досить повно оцінити різноманітні гарантії захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні.

При цьому необхідно пам’ятати, що кримінальний процес напряму не регулює економічні правовідносини, адже таке завдання не ставиться перед уповноваженими посадовими особами. Однак у процесі розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень можливе опосередковане втручання в різні права учасників кримінального процесу, в тому числі і економічні. Відповідно, під час дослідження гарантій захисту економічних інтересів особи під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження ми будемо вивчати приклади такого опосередкованого впливу. І передусім необхідно проаналізувати особливості реалізації гарантій захисту економічних інтересів під час тимчасового доступу до речей і документів

Аналізуючи норми чинного кримінального процесуального законодавства України, які регулюють питання тимчасового доступу до речей і документів, не можна не помітити в розрізі об'єкта нашого дисертаційного дослідження п. 4 ч. 1 ст. 162 КПК України, де зазначено, що до охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах, належать, крім іншого, конфіденційна інформація, в тому числі така, що містить комерційну таємницю. Звертаємо увагу, що це єдиний випадок, коли в тексті КПК України зустрічається термін «комерційна таємниця»[2], що змушує нас приділити особливу увагу питанню тимчасового доступу до такої інформації, адже вона напряму буде стосуватись економічних інтересів відповідної особи, до речей і документів якої отримується тимчасовий доступ.

Аналізуючи дане поняття, насамперед необхідно звернутися до ст. 505 ЦК України, де зазначено, що «комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію» [158]. У ст. 36 ГК України (який наразі втратив чинність) було зазначено, що «відомості, пов'язані з виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб'єкта господарювання, що не є державною таємницею, розголошення яких може завдати шкоди інтересам суб'єкта господарювання, можуть бути визнані його комерційною таємницею» [23]. Очевидно, що ми не можемо використовувати неактуальне законодавство для аналізу термінології, але

[2] За винятком ст. 477 КПК України, проте там надається перелік статей КК України, в тому числі і ст. 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю», ст. 232 «Розголошення комерційної або банківської таємниці», тому в межах нашого дисертаційного дослідження ці згадки не будуть релевантними.

маємо звернути увагу, що в цьому випадку законодавець зробив уточнення, що комерційна таємниця може бути пов’язана з «виробництвом, технологією, управлінням, фінансовою та іншою діяльністю суб’єкта господарювання», що вже надає певні базові інструкції уповноваженим суб’єктам у частині розмежування відомостей, що відносяться до комерційної таємниці, від інших. Хоча посилання на ГК України наразі неможливе, проте це не означає, що логіка виділення інформації, що відноситься до комерційної таємниці, втратила свою актуальність. У ЦК України ж такі орієнтири взагалі не зазначаються.

У постанові КМУ «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» зазначено, що «комерційну таємницю не становлять установчі документи, документи, що дозволяють займатися підприємницькою чи господарською діяльністю та її окремими видами; інформація за всіма встановленими формами державної звітності; дані, необхідні для перевірки обчислення і сплати податків та інших обов’язкових платежів; відомості про чисельність і склад працюючих, їхню заробітну плату в цілому та за професіями й посадами, а також наявність вільних робочих місць; документи про сплату податків і обов’язкових платежів; інформація про забруднення навколишнього природного середовища, недотримання безпечних умов праці, реалізацію продукції, що завдає шкоди здоров’ю, а також інші порушення законодавства України та розміри заподіяних при цьому збитків; документи про платоспроможність; відомості про участь посадових осіб підприємства в кооперативах, малих підприємствах, спілках, об’єднаннях та інших організаціях, які займаються підприємницькою діяльністю; відомості, що відповідно до чинного законодавства підлягають оголошенню» [76]. Хоча в цій постанові і не вказується, які відомості мають відноситись до комерційної таємниці, формулювання даного переліку дозволяє аналізувати відомості, які

стосуються, наприклад, підприємницької діяльності, та оцінювати, чи відносяться вони до охоронюваної законом таємниці.

Очевидно, що законодавець не намагався надати перелік таких відомостей насамперед задля того, щоб дозволити правозастосувачам застосовувати максимально широке тлумачення в частині віднесення тих чи інших відомостей до комерційної таємниці. «Встановлювати режим комерційної таємниці щодо певної інформації може лише її власник (співвласники за згодою між собою) або уповноважена ним особа. Умовою відповідальності за незаконні дії щодо комерційної таємниці є усвідомлення того, що відповідна інформація є саме комерційною таємницею» [64, с. 126]. «Отже, перелік відомостей, які становлять комерційну таємницю, визначає керівник підприємства (юридичної особи). Проте обсяг цих відомостей, як зазначено вище, не може встановлюватися довільно» [25, с. 301].

Хоча такі висновки виглядають досить логічними, повністю погодитися ми з ними не можемо. Дійсно, лише керівник або інша уповноважена особа відповідного підприємства може оцінити, які саме відомості реально відносяться до комерційної таємниці. Проте якщо вести мову про тимчасовий доступ до речей і документів у межах здійснення кримінального провадження, то першим, хто буде робити аналіз того, чи відносяться такі відомості до комерційної таємниці, буде слідчий та прокурор, які готуватимуть клопотання до слідчого судді; слідчий суддя також буде виступати суб’єктом оцінки таких відомостей. Хоча чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що розгляд клопотання має відбуватися за присутності власника відповідних речей і документів, проте, відповідно до ч. 2 ст. 163 КПК України, такий розгляд може здійснюватись і без власника (уповноваженої особи підприємства, яка зможе пояснити, чому ті чи інші відомості відносяться до комерційної таємниці), що, як свідчить практика, саме так і відбувається. Тому саме

сторона обвинувачення та слідчий суддя на стадії досудового розслідування чи суд на судових стадіях будуть оцінювати такі відомості.

Аналізуючи судову практику, можна помітити, що до відомостей, які містять комерційну таємницю, слідчі судді відносять:

- оригінали договорів, додаткові угоди, платіжні доручення, накладні про придбання та реалізацію, акти приймання-передачі [136];

- технічні умови, відповідно до яких виробляється продукція, опис продуктів, рецептури засобів та іншу супровідну документацію, яка входить до комерційної таємниці [133];

- різного роду розпорядження [141];

- документи, що стосуються організації та проведення торгів [148];

- відомості про рух коштів [140];

- інвентаризаційні справи на об’єкти нерухомого майна [142];

- книги запису рекомендованих поштових відправлень і повідомлень [129];

- особові справи (облікової картки) [128];

- матеріали процедури закупівлі (тендерну документацію, протоколи, звіт), висновки Держаудитслужби про результати моніторингу процедури закупівлі [147];

- матеріали листування [139];

- печатки [127] тощо.

Можна побачити, що перелік таких документів є вкрай різноманітним та не вичерпується тими прикладами, які наведені вище. Це ще раз доводить правильність зробленого нами раніше висновку, що лише правозастосувачі в кожній конкретній ситуації мають робити висновок про те, які саме відомості відносяться до комерційної таємниці в кожному конкретному випадку, а законодавець встановити такий перелік в нормативно-правовому акті не може. Відсутність чіткого нормативного регулювання дозволяє ширше тлумачити критерії віднесення відомостей до комерційної таємниці,

що має краще захищати економічні інтереси особи, до речей та документів якої отримують тимчасовий доступ. Проте в якості негативного наслідку також необхідно вказати на існування неоднорідної судової практики.

Наприклад, ми вже зазначали, що при отриманні тимчасового доступу до різного роду договорів сторона обвинувачення в клопотанні зазначає, що такі документи містять відомості, що становлять комерційну таємницю. При цьому слідчі судді з ними погоджуються та зазначають, що «…документи щодо господарського договору становлять комерційну таємницю та є охоронюваною законом таємницею й в інший спосіб отримання необхідних відомостей не є можливим» [134]. У законодавстві відсутнє визначення терміна «господарський договір», тому ми можемо дійти висновку, що в даному випадку слідчий суддя мав на увазі договір, на підставі якого відповідна юридична особа здійснює свою господарську діяльність.

Проте в практиці також наявна велика кількість судових рішень, коли сторона обвинувачення заявляє клопотання про тимчасовий доступ подібних договорів, при цьому не зазначаючи, що такі договори містять комерційну таємницю [143]. Загалом провести чітке розмежування, коли сторона обвинувачення про це зазначає, а коли ні, неможливо. З нашого власного дослідження ми помітили, що найчастіше згадують про комерційну таємницю в тому випадку, коли вилучення документів буде відбуватися у приватної юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність. Проте згадка про комерційну таємницю відсутня у випадках, коли надається тимчасовий доступ до аналогічних документів, які знаходяться у власності фізичних осіб (в тому числі ФОП) чи комунальних підприємств (в тому числі прибуткових). Очевидно, що статус особи, у володінні якої знаходяться відповідні документи, буде мати значення, проте не можна забувати про зміст самих документів, до яких отримується доступ, та специфіку використання таких документів. Вище ми вже зазначали, що в

ЦК України комерційна таємниця напряму пов’язана з таким поняттям, як «комерційна цінність». Відповідно, в кожному конкретному випадку уповноважені посадові особи мають перевіряти, чи дійсно такі документи можуть мати комерційну цінність для власника або третіх осіб. При цьому ми вважаємо, що з метою кращого гарантування економічних інтересів таких осіб у кримінальному провадженні уповноважені особи повинні застосовувати максимально широке тлумачення поняття «комерційна цінність» та у випадку сумнівів, чи відносяться такі відомості до комерційної таємниці, такі документи мають вважатися такими, що містять охоронювану законом таємницю.

Іншим цікавим фактом у даному випадку виступає специфіка перевірки факту віднесення відомостей до комерційної таємниці, а якщо точніше – відсутність такої перевірки взагалі. Нагадуємо, що відповідно до КПК України, слідчий суддя (суд) може надати тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, проте лише за умови виконання вимог, передбачених ч. 6 ст. 163 КПК України. У даному положенні зазначено, що «слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, крім обставин, передбачених частиною п’ятою цієї статті, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів» [41]. Тобто якщо сторона захисту подає клопотання, у якому просить надати тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, вони не повинні надавати докази, що такі відомості дійсно містять таку таємницю, а слідчий суддя (суд) не зобов’язаний це перевіряти. Локальний предмет доказування в даному випадку буде полягати у тому, що сторона обвинувачення має лише довести існування можливості

«використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів». Слідчий та прокурор не зобов'язані доводити, чому такі відомості відносяться до охоронюваної законом таємниці, вони лише мають вказати, що мова йде про комерційну таємницю і що такі відомості є важливими для кримінального провадження.

Виникає ситуація, за якої гарантія захисту комерційної таємниці під час тимчасового доступу до речей і документів виникає лише тоді, коли про такі відомості згадує сторона обвинувачення в самому клопотанні. Якщо ж така вказівка відсутня, то і зазначена гарантія на такі правовідносини поширюватися не буде. Звичайно, такий висновок є досить радикальним, проте з аналізу судової практики ми не побачили приклади, коли слідчі судді самостійно звертали увагу на те, що такі відомості, доступ до яких намагається отримати сторона обвинувачення, містять комерційну таємницю. Загалом можна зробити припущення, що захист комерційної таємниці в кримінальному процесі є досить поверхневим, адже законодавець не вимагає від уповноважених осіб оцінювати наслідки розголошення комерційної таємниці та їхню співрозмірність з потенційною корисністю такого розголошення для всього кримінального провадження, вимагається лише додатково довести значення таких відомостей для кримінального провадження. Очевидно, що деяка логіка в такому нормативному регулюванні присутня, адже оцінити наслідки вкрай складно, тим більше стороною обвинувачення. Проте ми вважаємо, що контроль за розкриттям комерційної таємниці у кримінальному процесі має бути покращений. Задля цього слідчі судді повинні самостійно перевіряти, чи відноситься інформація, тимчасовий доступ до якої отримується, до комерційної таємниці, у випадках, коли в самому клопотанні згадка про комерційну таємницю відсутня.

Для цього доцільно розробити критерії віднесення відомостей до комерційної таємниці. У даному випадку доцільно використовувати такі критерії:

1. Зміст інформації.

Напевно, даний критерій є найважливішим, адже, як вже неодноразово було зазначено, комерційна таємниця напряму пов'язана з комерційною цінністю таких відомостей. Якщо, на думку уповноважених осіб, така інформація дійсно може мати комерційну цінність у «стандартному» для правозастосувача розумінні, то мова буде йти про комерційну таємницю. Тобто такі документи мають стосуватись фінансових показників діяльності суб'єкта господарювання, чинних контрактів та договорів, внутрішніх бізнес-процесів тощо.

Ми робимо акцент на «стандартному розумінні» поняття «комерційна цінність», адже уповноважені посадові особи не можуть завжди повною мірою визначити таку цінність, особливо якщо вони не обізнані зі специфікою здійснення підприємницької діяльності у відповідній сфері. Проте базового розуміння функціонування економічної системи має бути достатньо для того, щоб дійти такого висновку. Більше того, якщо є сумніви щодо того, чи потрібно відносити інформацію до комерційної таємниці, то краще презюмувати, що такі відомості містять охоронювану законом таємницю. При цьому суд має оцінювати не назву самого документа, а сутність інформації, яка в ньому міститься, та її відношення до вказаних вище економічних процесів.

2. Наслідки розкриття інформації.

Оцінити наслідки розкриття комерційної таємниці слідчому судді або суду вкрай складно, адже вони на етапі санкціонування тимчасового доступу не можуть повною мірою встановити значення такої інформації для суб'єкта господарювання та ризики, які можуть виникнути через розголошення такої інформації. Проте необхідно нагадати, що, відповідно

до п. 3 ч. 3 ст. 132 КПК України, слідчий суддя або суд мають право надати дозвіл на застосування заходів забезпечення кримінального провадження (в тому числі і тимчасового доступу до речей і документів), якщо «потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, дізнавача, прокурора». Тобто в кожному випадку застосування заходів забезпечення кримінального провадження слідчі судді зобов'язані оцінювати як потенційні позитивні наслідки для кримінального провадження, так і негативні наслідки для особи, права якої обмежуються, в тому числі коли мова йде про надання доступу до відомостей, що містять комерційну таємницю.

Ми також маємо уточнити, що далеко не завжди надання доступу до таких матеріалів буде означати розкриття комерційної таємниці. Слідчий, дізнавач та прокурор, будучи уповноваженими особами, не мають права розголошувати відомості, що стосуються кримінального провадження (як мінімум на стадії досудового розслідування). При цьому, відповідно до ст. 27 КПК України, слідчий суддя, суд може ухвалити рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні у випадку, якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом. Очевидно, що дане положення також поширюється і на розгляд слідчим суддею клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Поряд з цим ми вважаємо, що дане правило має бути деталізоване у нормах, які стосуються порядку розгляду клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів. Досить часто розгляд таких клопотань відбувається без повідомлення осіб, яким належать речі і документи, а отже, вони не можуть навіть довести необхідність проведення розгляду такого клопотання в закритому судовому засіданні. Вважаємо, що для кращого забезпечення прав учасників кримінального провадження

доцільно в чинному КПК України передбачити, що розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, обов'язково має проводитися в закритому судовому засіданні. Хоча така пропозиція дещо суперечить положенням ст. 27 КПК України (де таке рішення приймається на розсуд суду), вважаємо, що наявність імперативної норми змусить уповноважених посадових осіб більш прискіпливо ставитися до питання захисту інформації, яка охороняється законом, за умови відсутності власника або володільця такої інформації. При цьому ми розуміємо, що такий порядок розгляду клопотання про тимчасовий доступ буде потрібний далеко не в кожному випадку, тому одночасно з цим пропонуємо передбачити, що сторона, яка подає відповідне клопотання, також має право обґрунтувати недоцільність його розгляду в закритому судовому засіданні. У такому випадку слідчий суддя (суд) в своєму рішенні повинен навести мотиви, чому таке судове засідання було проведено у відкритому режимі. Вважаємо, що в такий спосіб можна краще гарантувати права учасників кримінального процесу, які зазнають певних обмежень у зв'язку з прийняттям відносно них рішення про тимчасовий доступ до речей і документів.

У зв'язку з цим пропонуємо ч. 6 ст. 163 КПК України викласти в наступній редакції:

«6. Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, крім обставин, передбачених частиною п'ятою цієї статті, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється в порядку, визначеному законом. Доступ до речей

і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

Розгляд клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів відбувається в закритому судовому засіданні, крім випадків, коли сторона кримінального провадження, яка звернулась з відповідним клопотанням, доведе можливість розгляду такого клопотання у відкритому судовому засіданні».

Відповідно, потребує зміни і ст. 27 КПК України. Пропонується до ч. 2 додати абзац такого змісту:

«Розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять відомості, що охороняються законом, проводиться у закритому судовому засіданні, крім випадків, коли сторона кримінального провадження, яка звернулась з відповідним клопотанням, доведе можливість розгляду такого клопотання у відкритому судовому засіданні». Вважаємо, що ця зміна потрібна для узгодження імперативної норми про проведення судового засідання в закритому порядку, адже в ч. 2 ст. 27 КПК України зазначено, що таке рішення ухвалює виключно слідчий суддя (суд) за наявності для цього підстав, адже проведення закритого судового засідання не є нормою.

3. Чи обмежує власник такої комерційної інформації доступ до неї?

Лише сам суб’єкт підприємницької діяльності може чітко зазначити, чи відносяться ті чи інші відомості до комерційної таємниці. Як свідчить практика, окремі підприємства навіть розробляють положення, які регулюють саме це питання [71; 72; 73]. Відповідно, саме на цих суб’єктів передусім покладається обов’язок забезпечувати таємність такої інформації. Якщо ж вони таку таємність не гарантують, то вони самі не вбачають у такій інформації жодну комерційну цінність, а відповідний обов’язок не повинен перекладатися на уповноважених посадових осіб.

Продовжуючи аналіз гарантій захисту економічних інтересів під час тимчасового доступу до речей і документів, звернути увагу також потрібно і на можливість апеляційного оскарження відповідних ухвал слідчих суддів. Так, згідно з п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України, в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, проте лише якими дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність. ВС вже неодноразово звертав увагу на необхідність дотримання даної норми як однієї з базових гарантій захисту економічних прав особи. Так, в одному з рішень було вказано наступне: «як убачається з матеріалів провадження, обґрунтовуючи підстави апеляційного оскарження ухвали слідчого судді, представник ТОВ вказувала, зокрема, про те, що вилучення печатки цього товариства, протоколів загальних зборів його учасників, заяви ОСОБА_6 про призначення на посаду директора ТОВ унеможливило здійснення діяльності товариства. Не надавши оцінки жодному з доводів представника ТОВ в апеляційній скарзі щодо наявності, на його думку, підстав для апеляційного оскарження, не навівши в ухвалі мотивів на їх спростування, апеляційний суд дійшов передчасного висновку про відмову у відкритті апеляційного провадження. Водночас своє рішення апеляційний суд належним чином не мотивував та не навів в ухвалі підстав зробленого висновку з урахуванням приписів п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК, згідно з якими ухвала слідчого судді може бути оскаржена в апеляційному порядку у випадку надання дозволу на вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких юридична особа позбавляється можливості здійснювати свою діяльність. Також, відмовляючи у відкритті апеляційного провадження, суддя апеляційного суду, пославшись на положення ст. 309

КПК, вказав, що у цій статті наведено перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування, та зазначив, що до таких ухвал слідчого судді відноситься і ухвала про надання тимчасового доступу до речей і документів, крім тих, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких особа позбавлена можливості здійснювати підприємницьку діяльність. Таке формулювання у мотивувальній частині ухвали апеляційного суду суперечить приписам п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК, що призвело до неправильного тлумачення змісту зазначеної норми кримінального процесуального закону» [83].

В іншому рішенні ВС вказав на важливість уточнення переліку документів, до яких надається доступ: «відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність. Оскільки ухвала слідчого судді містить не вичерпний перелік документів, до яких надано доступ із можливістю вилучення, а вказує на неконкретний, досить широкий спектр документації, яку міг вилучити слідчий, що дозволяло слідчому вилучити такі документи або в такому обсязі, що це могло позбавити юридичну особу можливості здійснювати свою діяльність. Тому юридична особа має право оскаржити в апеляційному порядку вищевказану ухвалу слідчого судді на підставі п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК для того, щоб апеляційний суд перевірив її законність і обґрунтованість. Водночас, якщо ухвалою слідчого судді надано тимчасовий доступ до речей і документів, що перебувають у володінні юридичної особи, з можливістю їх вилучення, і таке вилучення, в свою чергу, не позбавляє юридичну особу можливості

здійснювати свою діяльність, то таке рішення слідчого судді не підлягає апеляційному оскарженню» [85]. У зазначеному рішенні уточнено, що «вираз в п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК «позбавляються можливості здійснювати свою діяльність» стосується діяльності, яка вже здійснюється або здійснення якої заплановано у рамках поточної діяльності, а не гіпотетичних ситуацій, які можуть виникнути в майбутньому» [85].

Це уточнення ВС є вкрай важливим, адже воно не лише розширює можливості оскарження ухвал слідчих суддів для суб'єктів господарювання, але і змушує самих слідчих суддів якісніше підходити до питання оцінки клопотання сторони обвинувачення про тимчасовий доступ до речей і документів. Якщо сторона обвинувачення не конкретизує перелік документів, до яких необхідно отримати доступ (особливо якщо це стосується підприємницької діяльності), то слідчі судді мають відмовляти у задоволенні таких клопотань. Поряд з цим звертаємо увагу на специфіку оскарження даної ухвали слідчого судді. Так, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 395 КПК України, учасникам кримінального провадження надається п'ять днів на оскарження ухвали слідчого судді з дня її проголошення. Тобто можна змоделювати дві ситуації:

1) представник підприємства був повідомлений про розгляд клопотання, був присутній на судовому засіданні та ознайомився зі змістом такого клопотання одразу після його проголошення. У такому випадку у представника підприємства буде можливість подати апеляційну скаргу, яка може бути розглянута навіть до того, як відповідне клопотання буде звернене до виконання. На цьому етапі представник ще не може знати, які саме документи будуть вилучені представником сторони обвинувачення, а тому наявна обґрунтована підозра вважати, що дійсно можуть бути вилучені документи, які забезпечують можливість здійснення підприємницької діяльності. У такому випадку суд апеляційної інстанції має розглядати питання наявності в уповноважених посадових осіб

можливості здійснити вилучення документів та речей, без яких неможливе здійснення підприємницької діяльності відповідною юридичною особою. Зважаючи на позиції ВС, суд апеляційної інстанції скасовує такі ухвали слідчих суддів як ті, що дійсно можуть перешкоджати здійсненню підприємницької діяльності;

2) представник підприємства не був повідомлений про розгляд клопотання (в порядку ч. 2 ст. 163 КПК України), а тому дізнався про наявність клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів лише тоді, коли на підприємство прибули представники сторони обвинувачення для проведення виїмки. У такому випадку має застосовуватись абз. 2 ч. 3 ст. 395 КПК України, у якому зазначено, що «якщо ухвалу суду або слідчого судді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, або якщо вирок було ухвалено без виклику особи, яка його оскаржує, в порядку, передбаченому статтею 382 цього Кодексу, то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення» [41]. Особа буде мати п’ять днів на оскарження ухвали слідчого судді, які почнуть обраховуватись з моменту здійснення тимчасового доступу до речей і документів. На це вказує і судова практика: «враховуючи те, що представник ВКПП « ІНФОРМАЦІЯ_1 » не був присутній під час розгляду справи в суді першої інстанції, копію ухвали отримав лише 09.02.2021, а апеляційну скаргу подав 10.02.2021, клопотання про тимчасовий доступ до документів розглядалося без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться, тому, не вирішується питання про поновлення строку на апеляційне оскарження» [114]. Подаючи апеляційну скаргу, уповноважені особи підприємства будуть вказувати не на гіпотетичну можливість вилучення документів, які забезпечують здійснення підприємницької діяльності, а наводити реальний перелік речей чи документів, які були вилучені і без яких дійсно неможливо таку діяльність продовжувати.

Увівши положення щодо оскарження ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, законодавець також надав можливість зацікавленим особам зловживати таким правом. У ст. 309 КПК України підкреслюється, що оскарженню підлягають лише ті ухвали, в результаті виконання яких підприємство втратило можливість здійснювати свою діяльність. При цьому скаржник сам має довести, чому без відповідних речей чи документів неможливо здійснювати підприємницьку діяльність. Так, в одному з рішень зазначається наступне: «зацікавлена особа, яка оскаржує в апеляційному порядку ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, має довести, що ця ухвала є предметом апеляційного оскарження в значенні п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК. Отже, питання про те, чи є ухвала такою, що перешкоджає зацікавленій особі здійснювати свою діяльність, є питанням прийнятності апеляційної скарги, яке вирішується судом на стадії відкриття провадження. Тому зацікавлена особа на цій стадії має довести прийнятність апеляційної скарги, тобто надати prima facie докази тим обставинам, які є суттєвими для вирішення, чи може бути ухвала слідчого судді оскаржена в апеляційному порядку. Хоча надання таких доказів не виключає можливості того, що (у разі відкриття провадження і проведення змагального розгляду) ці доводи будуть спростовані іншою стороною, однак вже на стадії відкриття мають давати судді підстави вважати, що, якщо докази не будуть спростовані під час апеляційного розгляду, ухвала слідчого судді є такою, що перешкоджає нормальній діяльності господарюючого суб'єкта» [116]. У даному випадку суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку, що тягар доказування того факту, що без вилучених документів суб'єкт підприємницької діяльності не може продовжувати свою роботу, покладається на того, хто подає відповідну апеляційну скаргу.

Суди апеляційної інстанції зазначали, що не перешкоджає здійсненню підприємницької діяльності надання тимчасового доступу до електронних

поштових скриньок [107], кредитних справ [123], кошторисів, фінансової та бюджетної звітності [112], договори купівлі-продажу [118] тощо. Також не перешкоджає підприємницькій діяльності вилучення завірених належним чином копій документів, адже «оригінали не вилучалися та вони не є документами, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності» [115].

Очевидно, що ми не маємо права стверджувати, що такі документи в жодному випадку не стосуються підприємницької діяльності та їхнє вилучення ніяким чином не вплине на можливість продовження такої діяльності. Однак ми наголошуємо, що саме на скаржника покладається обов'язок доводити, яким чином вилучені в результаті виконання ухвали слідчого судді речі та документи реально перешкоджають здійсненню підприємницької діяльності, яка вже відбувалася на момент проведення відповідних процесуальних дій.

Прикладів у судовій практиці скасування ухвал слідчих суддів за п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України значно менше, що вказує на наявність складнощів при доведенні цих обставин, однак така судова практика все одно є. Так, в одному з рішень Волинський апеляційний суд частково задовольнив апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів У частині, що стосувалася доступу до установчих та реєстраційних документів ВКПП [114]. Це рішення заслуговує на увагу одразу з декількох причин. По-перше, «в поданій апеляційній скарзі представник ВКПП « ІНФОРМАЦІЯ_1 » адвоката ОСОБА_6 вважає ухвалу слідчого судді протиправною та такою, що не відповідає ст.ст. 162-164 КПК України, оскільки суд першої інстанції допустив істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, які перешкодили суду ухвалити законне та обґрунтоване рішення. Просить ухвалу слідчого судді скасувати та постановити нову, якою відмовити в задоволенні клопотання про тимчасовий доступ до документів». Таким чином, скаржник не надавав

докази того, що без таких документів неможливо здійснювати підприємницьку діяльність. У даному випадку така позиція є допустимою, адже мова йде про установчі та реєстраційні документи юридичної особи, на основі яких відбувається вся діяльність такого підприємства, тому надання додаткових доказів значення таких документів було зайвим. При цьому скаржник більшою мірою звертав увагу на незаконність та необґрунтованість рішення, що фактично і було предметом даного судового розгляду.

По-друге, вказуючи на необхідність частково задовольнити скаргу, суд апеляційної інстанції зазначав, що «слідчий та прокурор не довели необхідність вилучення реєстраційних та установчих документів ВКПП «ІНФОРМАЦІЯ_1», а твердження про необхідність призначення експертиз не ґрунтується на матеріалах клопотання». Таким чином, предметом даного судового розгляду був не факт неможливості здійснення підприємницької діяльності без таких документів, а недоведення стороною обвинувачення значення таких документів для кримінального провадження тією мірою, яка буде вказувати на доцільність їхнього вилучення. Отже, хоча законодавець передбачає можливість оскарження ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності або за відсутності яких фізична особа – підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність, проте вилучення таких документів все одно допускається. Законодавець лише надав власникам таких речей і документів у зв’язку з ризиком зупинення законної підприємницької діяльності можливість вимагати перевірки законності та обґрунтованості вилучення таких документів. Під час розгляду такої скарги на апелянта покладаються одразу два тягаря доказування – довести, що вилучені речі і документи унеможливлюють здійснення підприємницької діяльності, і лише якщо ця обставина буде доведена – довести, що рішення було

прийнято незаконно чи необґрунтовано. Одного лише факту того, що без відповідних документів юридична особа або ФОП не зможуть здійснювати свою підприємницьку діяльність, недостатньо для того, щоб визнати ухвалу слідчого судді незаконною та такою, що потребує скасування. Слід нагадати, що відповідно до ч. 3 ст. 132 КПК України, заходи забезпечення кримінального провадження (в тому числі і тимчасовий доступ до речей і документів) застосовуються тоді, коли сторона обвинувачення доведе, що існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, дізнавача, прокурора; може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, дізнавач, прокурор звертається із клопотанням. Якщо ризик зупинення діяльності підприємства перевищує користь для кримінального провадження від вилучення таких документів, то слідчий суддя має відмовити у задоволенні клопотання, а суд апеляційної інстанції має скасувати ухвалу. Проте якщо виконання завдань кримінального провадження буде в пріоритеті через специфіку кримінального правопорушення або тяжкості його наслідків, то в такому випадку припинення підприємницької діяльності допустиме. Слідчий суддя під час розгляду такого клопотання або суд апеляційної інстанції під час розгляду апеляційної скарги мають оцінити сутність кримінального провадження та значення таких документів для виконання завдань, які ставляться перед стороною обвинувачення. Якщо слідчий та прокурор не зможуть довести необхідність втручання в економічні інтереси суб’єкта господарювання, то у задоволенні клопотання має бути відмовлено.

По-третє, аналізуючи відповідну ухвалу суду апеляційної інстанції, звертаємо увагу на рішення, яке було ним прийнято – «ухвалу слідчого судді Луцького міськрайонного суду Волинської області від 21 січня 2021

року про тимчасовий доступ до документів *змінити*, надавши дозвіл на тимчасовий доступ до установчих та реєстраційних документів ВКПП « ІНФОРМАЦІЯ_1 » з можливістю отримання їх копій». Тобто суд апеляційної інстанції не скасував ухвалу слідчого судді, а лише уточнив її, надавши можливість стороні обвинувачення зробити копії установчих документів без їхнього вилучення. У такий спосіб суд намагався знайти баланс між приватними та публічними інтересами в даному кримінальному провадженні, враховуючи необхідність забезпечення нормального здійснення підприємницької діяльності, при цьому враховуючи значення таких документів для розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень.

В іншому прикладі скаржник надавав аргументи щодо значення вилучених документів для здійснення підприємницької діяльності, вказуючи, що «оскаржувана ухвала слідчого судді не містить обґрунтування необхідності вилучення речей та оригіналів й копій документів, натомість, вилучення статуту ТОВ « ІНФОРМАЦІЯ_2 » призведе до позбавлення можливості товариства здійснювати свою діяльність; вилучення первинних бухгалтерських документів, кадрових документів, регістрів обліку, положень, наказів, рахунків унеможливлює оформлення фінансових операцій, підписання актів та податкових накладних, надання звітності перед податковими органами, забезпечення розрахунків із контрагентами, тобто фактично паралізує господарську діяльність товариства» [123]. У даному випадку слідчий суддя надав дозвіл на вилучення низки документів, серед яких були статут, договори суборенди нежитлових приміщень та паркомісць, первинні бухгалтерські документи, платіжні доручення, банківські виписки з рахунків, протоколи загальних зборів учасників тощо. Суд апеляційної інстанції, ухвалюючи рішення, особливу увагу звернув саме на вилучення статуту ТОВ, зазначивши, що «статут є основним установчим документом, який визначає

правовий статус, цілі та предмет діяльності, структуру управління, порядок формування майна та розподілу прибутків/збитків, а також умови реорганізації чи ліквідації суб'єкта господарювання. Він є обов'язковим для реєстрації підприємства та регулює його відносини як зсередини, так і з іншими юридичними та фізичними особами. Вилучення оригіналу статуту може створити перешкоди суб'єкту господарської діяльності у його відносинах із контрагентами та контролюючими органами, такими як податкова інспекція тощо, внаслідок чого колегія суддів доходить висновку про те, що вилучення оригіналу статуту перешкоджає здійсненню господарської (підприємницької) діяльності. З урахуванням того факту, що оскаржуваною ухвалою слідчого судді, серед іншого, було надано тимчасовий доступ до оригіналу статуту ТОВ « ІНФОРМАЦІЯ_2 » з можливістю його вилучення, суд апеляційної інстанції вважає, що оскаржувана ухвала слідчого судді підлягає оскарженню в цій частині. Задовольняючи клопотання детектива у повному обсязі та надаючи тимчасовий доступ до оригіналу статуту ТОВ « ІНФОРМАЦІЯ_2 », слідчий суддя своє рішення належним чином не вмотивував, лише формально зазначив про те, що статут містить інформацію, важливу для кримінального провадження та для встановлення обставин, які підлягають доказуванню, натомість повністю залишив поза увагою той факт, що вилучення оригіналу статуту фактично паралізує господарську діяльність товариства» [124]. Такий висновок узгоджується з правовою позицією ВС, відповідно до якої «вилучення, серед іншого, оригіналу статуту підприємства створює перешкоди для його діяльності» [84].

Проте позитивне для скаржника рішення було прийнято лише щодо статуту. «Що стосується посилань представника ТОВ « ІНФОРМАЦІЯ_2 » ОСОБА_7 на те, що інші документи, до яких надано тимчасовий доступ оскаржуваною ухвалою слідчого судді, зокрема, первинні бухгалтерські документи, кадрові документи, регістри обліку, положення, накази,

рахунки тощо, унеможливлюють здійснення товариством його підприємницької діяльності, колегія суддів критично оцінює такі доводи та зауважує на тому, що така документація жодним чином не перешкоджає юридичній особі здійснювати господарську діяльність, систематично створюється в процесі її здійснення (фіксує факти господарських операцій, містить інформацію про особовий склад підприємства, здійснює накопичення та узагальнення господарських операцій тощо), та в розумінні вищевикладеного п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України не посвідчує користування правом на здійснення підприємницької діяльності та не є документами, за відсутності яких юридична особа позбавляється можливості здійснювати свою діяльність, на підставі чого ухвала слідчого судді в частині надання тимчасового доступу до таких документів апеляційному оскарженню не підлягає» [124].

Таким чином, можна констатувати, що в процесі оцінки п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України насамперед значення мають установчі документи, особливо якщо мова йде про статут. Якщо сторона обвинувачення не може довести необхідність вилучення оригіналу статуту для виконання завдань кримінального провадження (як правило, наявність оригіналу статуту в матеріалах кримінального провадження не матиме істотного значення для досудового розслідування або судового розгляду), то слідчий суддя або суд можуть надавати тимчасовий доступ до таких документів лише з можливістю зняття копії, але не вилучення.

Хоча далеко не завжди такий висновок буде стосуватись лише установчих документів. В іншому судовому рішенні було зазначено наступне: «28.07.2021 працівником сектору водної поліції ОСОБА_11 , в акваторії Камянського водосховища, в межах РЛП «Нижньоворсклянський» було виявлено факт незаконного вилову риби за допомогою жиляних сіток. Усі матеріали, що були надані слідчому судді, містять відомості, що вилов риби здійснювали громадяни, які перебувають

у трудових відносинах із ФОП « ОСОБА_6 », який здійснює підприємницьку діяльність по вилову риби. Вказані особи надали свої пояснення щодо обставин вилову рибу, яку вони здійснювали як наймані працівники ФОП « ОСОБА_6 ». У контексті вказаних обставин не є зрозумілим, яке відношення до обставин імовірного вчинення правопорушення у 2021 році мають журнали, що використовуються ФОП для здійснення підприємницької діяльності у 2022 році. Крім того, колегія суддів звертає увагу, що в силу підпункту 9.13.1 пункту 9.13 чинних правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України затверджених наказом ІНФОРМАЦІЯ_1 № 33 від 18.03.1999, забороняється здійснення промислу без наявності в рибалок журналів обліку вилучених водних живих ресурсів (промислових журналів)» [125]. Звертаємо увагу не лише на наявність логічної суперечності між датою вчинення кримінального правопорушення і датою обліку рибалок в журналах обліку, а і на правильне використання скаржником підзаконних нормативно-правових актів, на які в результаті посилався і суд. Тобто якщо представник підприємства може з посиланням на чинні нормативно-правові акти довести, що здійснення підприємницької діяльності неможливе без таких документів через наявність імперативного припису, то скарга може бути розглянута апеляційним судом відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 309 КПК України. Проте одного лише факту неможливості продовження підприємницької діяльності без таких документів недостатньо для того, щоб скасувати ухвалу слідчого судді, адже має також бути доведено, що значення цих документів для досудового розслідування не перевищує значення цих документів для самого суб'єкта господарювання.

Аналізуючи вплив заходів забезпечення кримінального провадження на економічні інтереси учасників кримінального провадження, не можна не згадати про арешт майна. Відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК України, «арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів;

2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди» [41].

Накладення арешту на майно є заходом процесуального примусу, який полягає у встановленні для власника майна заборони на його відчуження та, у визначених випадках, на користування ним, а також у фактичному вилученні такого майна з подальшою передачею на зберігання. Зазначений захід займає важливе місце серед способів забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, оскільки саме він завершує діяльність, спрямовану на виявлення майна, здобутого злочинним шляхом, і виступає ключовим засобом забезпечення можливості звернення стягнення на таке майно в майбутньому. По суті, арешт майна як захід процесуального примусу виражається у встановленні заборони власникові розпоряджатися чи користуватися майном, а також у виведенні його з цивільного обігу та передачі на зберігання. Майно, на яке накладено арешт, не підлягає продажу, даруванню, обміну, знищенню, здачі або заставі. Метою застосування цього заходу є створення перешкод для можливого відчуження або приховування майна. Накладення арешту на майно слід розглядати як процесуальну примусову дію з подвійною процедурною природою, що може здійснюватися як з ініціативи слідчого, так і за зверненням інших учасників кримінального провадження. Такий захід спрямований на забезпечення виконання судового рішення, запобігання відчуженню та приховуванню майна з метою його подальшого стягнення та (або) можливої конфіскації. Його зміст полягає у встановленні для власника заборони розпоряджатися майном і, за необхідності, користуватися ним, або у примусовому вилученні майна з передачею його на зберігання власнику чи іншій особі, а також у сприянні збиранню,

перевірці та оцінці доказової інформації [33]. «Арешт, який накладається на майно, полягає в забороні власнику розпоряджатися майном, забороні операцій з грошовими коштами або іншими цінностями, що знаходяться на зберіганні, рахунку або вкладі в кредитних організаціях в межах, в яких накладається арешт» [33].

Загалом складно уявити собі інших захід забезпечення, який би мав сильніший вплив на економічні інтереси особи у кримінальному провадженні, як арешт майна. Дійсно, неможливість користуватися або розпоряджатися майном перешкоджає звичайній підприємницькій діяльності. Проте в межах даного дисертаційного дослідження ми пропонуємо не аналізувати вплив арешту майна на економічні інтереси особи, адже така проблема буде надто широкою, а зробити акцент на тих гарантіях, які напряму стосуються підприємницької діяльності та передбачені у відповідних нормах КПК України. Так, відповідно до ч. 4 ст. 173 КПК України, «у разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Слідчий суддя, суд зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб» [41]. «Обраний захід має відповідати меті, з якою відбувається втручання у право власності. Наприклад, якщо мета – забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), то арешт майна має стосуватися лише тієї його частини, яка необхідна для покриття завданої шкоди» [15, с. 140]. З урахуванням того, що законодавець прямо вказав на необхідність захисту підприємницької діяльності під час застосування арешту майна, вважаємо, що саме це питання потребує дослідження.

Слідчі судді, застосовуючи ч. 4 ст. 173 КПК України, звертають увагу на той факт, що вказана норма захищає не будь-яку, а лише законну

підприємницьку діяльність. «Також слідчий суддя враховує, що згідно з актуальними відомостями з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань Міністерства юстиції України (а.с. 9), видами діяльності ФОП ОСОБА_3 є КВЕД 49.41 «Вантажний автомобільний транспорт». Разом з тим інформація про зазначений вид діяльності, який наразі здійснює ФОП ОСОБА_3, у сукупності із відсутністю доказів правомірного знаходження станом на час проведення обшуку в автомобілях і напівпричепах, на які накладено арешт, можливо, незаконно виготовлених тютюнових виробів, не може свідчити про здійснення даним підприємцем саме правомірної підприємницької діяльності, тобто законної, яка відповідно до ч. 4 ст. 173 КПК України має бути захищена. Водночас, навпаки, здійснення неправомірної підприємницької діяльності має бути обмежене» [131]. Ми не погоджуємося з формулюванням, але погоджуємося з висновком, які були зроблені в цьому судовому рішенні. Дійсно, ч. 4 ст. 173 КПК України захищає лише законну підприємницьку діяльність, проте будь-яка підприємницька діяльність, яка здійснюється у межах, встановлених дозволами, які були отримані в законному порядку, буде вважатися законною доти, доки обвинувальний вирок суду відносно представника такого підприємства не набере законної сили або в інший законний спосіб не буде доведено, що така підприємницька діяльність є незаконною. До цього можна вести мову лише про наявність обґрунтованої підозри або обвинувачення у вчиненні незаконної підприємницької діяльності. Водночас якщо факт здійснення такої діяльності є самою подією кримінального правопорушення, у якому підозрюється (обвинувачується) особа, то для виконання завдань кримінального провадження арешт на таке майно буде накладатись, адже відповідні матеріальні об’єкти будуть визнані в якості речових доказів, за допомогою яких такі правопорушення вчинялись.

З аналізу судової практики можна помітити, що на виконання вказаної норми слідчі судді враховують наступні обставини:

1) якщо арешт накладається на грошові кошти юридичної особи, то чи залишаються у такого підприємства кошти для продовження підприємницької діяльності. «Оцінюючи обставини справи з врахуванням вказаних правил, слідчий суддя вважає, що з огляду на відсутність будь-яких відомостей про розмір та джерела походження коштів, які знаходяться на банківських рахунках товариства, накладення арешту на такі рахунки становитиме надмірний тягар для АТ «Ю АР ДІ УКРАЇНСЬКІ ДОРОГИ» та унеможливить здійснення нормальної підприємницької діяльності, оскільки детектив просить накласти арешт із забороною здійснення видаткових операцій на всі банківські рахунки, відкриті вказаним товариством, що призведе до неможливості виконання ним взятих на себе зобов'язань, в тому числі щодо виплати заробітної плати та сплати податків, зборів і обов'язкових платежів» [130]. Якщо сторона обвинувачення подає клопотання про накладення арешту на всі грошові кошти, то в такому випадку слідчий суддя має розуміти, що подальша господарська діяльність суб'єкта підприємницької діяльності буде неможливою. Очевидно, що існують випадки, коли накладення арешту на всі рахунки дійсно виправдано завданнями кримінального провадження, проте такі ситуації мають бути винятковими. В усіх інших випадках слідчі судді, накладаючи арешт на грошові рахунки, мають забезпечувати нормальне функціонування юридичної особи (як мінімум в межах виконання своїх зобов'язань);

2) призначення грошових коштів, на які планується накласти арешт. «Водночас, на думку слідчого судді, виплата АТ «Ю АР ДІ УКРАЇНСЬКІ ДОРОГИ» працівникам заробітної плати має важливе значення та повинно братись до уваги. Накладення ж арешту на рахунок товариства, який призначений також і для виплати заробітної плати та інших виплат

працівникам, унеможливить своєчасне здійснення таких виплат, що невідворотно призведе до порушення конституційних прав громадян, які працюють в АТ «Ю АР ДІ УКРАЇНСЬКІ ДОРОГИ», на оплату праці. Враховуючи зазначене, слідчий суддя доходить висновку, що арешт коштів, які знаходяться на рахунках АТ «Ю АР ДІ УКРАЇНСЬКІ ДОРОГИ», за відсутності доказів про їхній розмір, джерела походження та способи можливого використання, не забезпечить справедливий баланс між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав особи, розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження» [130]. Накладаючи арешт на грошові кошти, слідчий суддя має оцінити, для чого призначені ці кошти. Для прикладу доцільно нагадати ст. 55 БК України, у якій надається перелік видатків бюджету, які є захищеними та обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень. До них, наприклад, відносяться, видатки на оплату праці, оплату комунальних послуг та енергоносіїв тощо. Ця норма стосується бюджетних установ і повною мірою не є релевантною до нашої ситуації. Проте її можна взяти за основу для того, щоб встановити, кошти на які видатки мають залишатись у підприємства у випадку накладення арешту на рахунки – видатки на заробітну плату, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, податкові виплати тощо. Якщо ж існує необхідність накладення арешту і на такі кошти, то сторона обвинувачення повинна надати виключне обґрунтування, яке вказує на абсолютну необхідність накладення арешту;

3) забезпечення балансу між приватними та публічними інтересами. «Відповідно до ч. 4 ст. 173 КПК України у разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Слідчий суддя, суд зобов’язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво

позначаються на інтересах інших осіб. З цього приводу суд зазначає, що хоч станом на 16 червня 2021 року ТОВ ГК «Газовий Альянс» витратив на зберігання арештованого газу 391 721, 05 грн, однак вартість газу значно перевищує такі витрати, що підтверджується документами, доданими ТОВ ГК «Газовий Альянс» до клопотання. А тому, з огляду на викладене, суд вважає, що справедливий баланс між загальними інтересами суспільства у забезпеченні кримінального провадження та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи при збереженні арешту майна не буде порушено» [111].

В іншому судовому рішенні зазначалося наступне: «при вирішенні питання про арешт майна слідчий суддя враховував положення ч. 11 ст. 170 КПК України, відповідно до якої заборона або обмеження користування, розпорядження майном можуть бути застосовані лише у разі, коли існують обставини, які підтверджують, що їхнє незастосування призведе до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі майна, а також ч. 4 ст. 173 КПК України, відповідно до якої слідчий суддя, суд зобов’язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб. Вказані обставини, разом із розумністю та співрозмірністю обмеження права власності завданням кримінального провадження, слідчий суддя оцінював за допомогою критеріїв, що випрацювані практикою Європейського суду з прав людини щодо застосування положень статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Усталена практика ЄСПЛ свідчить, що правомірність втручання у здійснення права власності з боку держави оцінюється з урахуванням того, що таке втручання повинно забезпечити «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи

(рішення у справі «Спорронг та Льонрот проти Швеції»). Має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти (рішення у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства»). Поняття загального (суспільного) інтересу, якому слугувало втручання у право власності під час кримінального провадження, ЄСПЛ пов'язує із видом застосованого заходу обмеження або позбавлення права власності та використовує його у тісному взаємозв'язку з поняттям правомірної мети застосування відповідного заходу. У п. 188 рішення ЄСПЛ по справі «East/West Alliance Limited» проти України» (заява № 19336/04) вказано, що накладення арешту на речові докази може бути необхідним в інтересах належного відправлення судочинства, що є легітимною метою в «загальних інтересах» суспільства» [132].

Напевне, це найскладніша для оцінки обставина, адже вимагає врахування одразу декількох факторів. Проте, як вже неодноразово було зазначено, у кримінальному провадженні має бути забезпечений баланс між публічними та приватними інтересами, і це ж стосується і накладання арешту на майно. Право здійснювати підприємницьку діяльність не є абсолютним та може бути обмежено шляхом накладення арешту на майно в обсязі, достатньому для виконання завдань кримінального провадження.

2.2. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій

Аналізуючи гарантії захисту економічних інтересів учасників кримінального провадження, не можна оминути увагою потенційні обмеження підприємницької чи іншої діяльності, які можуть відбутися в результаті проведення як гласних, так і негласних слідчих (розшукових) дій. Ми вже зазначали, що хоча слідчі (розшукові) дії можуть проводитись і на судових стадіях у порядку ч. 3 ст. 333 КПК України, проте їхня ефективність

найбільше проявляється саме на стадії досудового розслідування, тому ми будемо розглядати гарантії забезпечення економічних інтересів особи під час проведення СРД та НСРД в розділі, який присвячено аналізу стадії досудового розслідування. І розпочати наш аналіз доцільно з такої досить популярної гласної слідчої (розшукової) дії, як обшук, адже саме в результаті обшуку найчастіше відбувається втручання у підприємницьку діяльність фізичних та юридичних осіб.

На жаль, для представників бізнесу обшуки дуже часто пов'язані з незаконним обмеженням низки прав (насамперед – права власності), які часто застосовують як спосіб тиску або навіть маскуючи таким чином рейдерські захоплення цілих підприємств. «Рейдерська атака реалізується з відкриття штучного кримінального провадження. Причина – порушення господарського, податкового або трудового законодавства. Судова ухвала виноситься зазвичай у судах, що відомі певною категорією залежних рішень. Формально процедуру дотримано. Але ухвала виписується загально, що дозволяє зайти правоохоронцям у будь-яке приміщення компанії... Типовими ознаками незаконних обшуків є порушення процесуальних норм. Про це свідчить проведення обшуку при відсутності ухвали слідчого судді та формальна фабула кримінального правопорушення, та інші обставини, що дають підстави вважати формальним підхід до розслідування. Безпідставні порушення кримінального провадження без конкретних доказів найчастіше відбуваються за статтями «ухилення від сплати податків» та «шахрайство». Сьогодні дуже часто зустрічаються випадки порушення кримінальних проваджень виключно на підставі доповіді оперативного співробітника про кримінальне правопорушення без, як стає відомо в наступному, належних або навіть сфабрикованих доказів» [65].

Найчастіше такі порушення мають місце у випадках проведення обшуків без ухвали слідчого судді, тобто в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України.

Відповідно до цього положення, «слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу» [41]. У більшості випадків і вчені, і практики зазначають, що саме в такому випадку особа, в житлі чи іншому володінні якої буде проводитись обшук, зазнає найбільших загроз незаконного обмеження її прав та законних інтересів (в тому числі економічних).

Власне, ч. 3 ст. 233 КПК України дозволяє проникнення у житло чи інше володіння особи лише у невідкладних випадках, на що неодноразово звертав увагу і ВС. Так, в одному з рішень зазначено наступне: «у контексті ч. 3 ст. 233 КПК про невідкладність такого випадку свідчать дані про реальну загрозу знищення, втрати майна. У клопотанні про надання дозволу на обшук у порядку ч. 3 ст. 233 КПК, наданих на його обґрунтування матеріалах, в ухвалі слідчого судді, постановленій ex post factum, має бути вказано, які саме обставини на момент проникнення свідчили, що зволікання може спричинити знищення речових доказів, що відомості про загрозу їх знищення, втрати давали підстави сприймати її як реальну. В

аспекті реалізації правил ч. 3 ст. 233 КПК, недотримання вказаних вище приписів закону, невиконання вимоги про невідкладне звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку, за відсутності об'єктивних перешкод звернутися з відповідним клопотанням якнайшвидше після закінчення проведення слідчої розшукової дії, є підставою до відмови слідчим суддею в легалізації обшуку ex post factum» [79].

«Невідкладність проведення обшуку в постанові слідчого була обґрунтована тим, що є необхідність відшукання викрадених речей та одягу, у який був одягнений злочинець та на якому могли залишитися сліди фарби, вилученої в ході ОМП, які можуть бути використані як докази під час розслідування кримінального провадження, що мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні. Водночас такі підстави проведення обшуку не відносяться до переліку невідкладних. Отже, проведена органами досудового розслідування 30 листопада 2017 року слідча дія не була невідкладною, а тому згідно з приписами ч. 2 ст. 234 КПК такий обшук мав здійснюватися лише на підставі ухвали слідчого судді. Таким чином, навіть з урахуванням того, що обшук 30 листопада 2017 року було легалізовано ухвалою слідчого судді від 01 грудня 2017 року, колегія суддів вважає, що обшук від 30 листопада 2017 року проведено без достатніх правових підстав» [74]. С.М. Тарасюк, аналізуючи це рішення, зазначає, що «ключовою обставиною, на яку Верховний суд звернув увагу, стала відсутність невідкладного випадку, пов'язаного із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 233 КПК України. На перший погляд, Верховний суд констатував, що необхідність відшукання та вилучення речових доказів не є підставою для невідкладного проникнення. Зі свого боку, сторона обвинувачення наполягає, що речові докази могли бути знищені у разі зволікання для отримання ухвали слідчого судді. В той

же час подібні судові прецеденти існують і в практиці слідчих суддів» [98, с. 565].

Таким чином, далеко не завжди існують реальні підстави для застосування ч. 3 ст. 233 КПК України. З урахуванням того, що відповідне рішення ухвалює прокурор, на практиці досить популярними є зловживання, особливо стосовно суб'єктів підприємницької діяльності. Ч. 3 ст. 233 КПК України вимагає від сторони обвинувачення звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку, тобто в даному випадку все одно має відбуватися ретроспективний судовий контроль, у результаті якого інколи слідчі судді констатують порушення законодавства стороною обвинувачення та відмовляють у задоволенні таких клопотань.

Так, в одному з судових рішень було зазначено, що «з долученого до клопотання слідчого протоколу обшуку від 20.10.2020 року, який проводився з 13:08 години до 13:45 години, видно, що об'єктом обшуку є приміщення, розташоване на першому поверсі будинку АДРЕСА_1 . Під час обшуку було виявлено та вилучено 6 системних блоків персональних комп'ютерів Lenovo. При цьому, відповідно до витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань № 12020040340001843, відомості про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 203-2 КК України, було внесено слідчим 22.07.2020 о 18:56 год. (а.с.3). Отже, слідчим було здійснено проникнення до іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК України, майже через три місяці з дня внесення відомостей до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення» [145]. За результатами розгляду слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання слідчого, навіть не зважаючи на ту обставину, що кримінальне провадження було розпочате за ст. 203-2 КК України «Незаконна діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей». Слідчий суддя не проводив аналіз законності чи незаконності здійснення підприємницької діяльності (що він і не має робити, проте

нагадуємо, що про це зазначає ВС, коли веде мову про можливість накладення арешту на майно підприємств), а вказав лише на недоцільність проведення «невідкладного» обшуку в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, адже кримінальне провадження розпочалося за 3 місяці до проведення такого обшуку за підозрою у вчиненні цього кримінального правопорушення, тому реальної невідкладності в даному випадку не було.

Можна дійти проміжного висновку, що застосована законодавцем практика здійснення ретроспективного судового контролю за проведенням обшуків дозволяє виявляти факти зловживання стороною обвинувачення правом проводити обшуки в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України. Проте і стверджувати, що даний порядок не можна вдосконалити, ми теж не будемо. Дійсно, слідчий суддя має розглянути питання доцільності проведення такого обшуку, проте так само, як і під час винесення «стандартної» ухвали про обшук, власник житла чи іншого володіння особи не може реально вплинути на позицію суду. Загалом така логіка з точки зору законодавця є цілком зрозумілою, адже розгляд клопотання про обшук житла чи іншого володіння особи має проводитись у такий спосіб, який не дозволить розголошення відомостей про обшук, що планується провести, адже втрачається одна з його основних особливостей – раптовість, що і буде гарантувати результативність обшуку. Однак така логіка не поширюється на санкціонування обшуку в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, адже саму слідчу (розшукову) дію вже було проведено, а тому немає жодного сенсу проводити розгляд клопотання в режимі таємності. Більше того, доцільно до розгляду такого клопотання запросити власника житла чи іншого володіння особи та надати йому змогу навести власні аргументи щодо незаконності чи необґрунтованості такого рішення.

Така пропозиція вже була озвучена в наукових колах. Наприклад, Р.І. Тракало зазначав, що «при проведенні слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи без ухвали слідчого судді суттєво може бути

обмежено право на повагу до приватного життя або навіть порушено, на нашу думку, клопотання про його проведення має бути розглянуто не лише за участю слідчого або прокурора, а й особи, права якої могли бути обмежені чи порушені. Вважаємо, що участь у такому судовому засіданні представників сторони захисту, права якої та інтереси були обмежені в результаті проведення слідчої (розшукової) дії, дозволить не лише перевірити законність та обґрунтованість рішення та дій слідчого чи прокурора, а й зробить більш реальним виконання завдань, визначених слідчому судді при здійсненні судового контролю за такими слідчими (розшуковими) діями» [104, с. 142]. Ми повністю підтримуємо таку позицію та окремо наголошуємо, що такий порядок дозволить компенсувати порушені права особі, відносно якої було проведено обшук в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, адже з самого початку власник житла чи іншого володіння особи опинився у невигідному для себе становищі через те, що доцільність та законність проведення обшуку не була оцінена слідчим суддею. Особливо такий порядок розгляду клопотання буде корисний представникам підприємств, не території яких проводили невідкладні обшуки та які вважають, що в такий спосіб сторона обвинувачення здійснювала незаконний тиск на бізнес, адже тоді юридичні особи зможуть надати всі свої аргументи слідчому судді, а не будуть намагатися довести незаконність обшуку шляхом застосування інших опосередкованих процедур.

Однак ми не повністю погоджуємося з формулюванням змін, які пропонує науковець, до ст. 233 КПК України. Так, Р.І. Трокало пропонує «доповнити ч. 4 ст. 233 КПК України пропозицією наступного змісту: «У разі розгляду клопотання про проведення слідчої (розшукової) дії в житлі чи іншому володінні особи після здійснення таких дій, у судове засідання запрошується підозрюваний та його захисник. Неявка зазначених осіб не перешкоджає розгляду клопотання слідчим суддею» [104, с. 142].

Вважаємо, що обмеження кола осіб, які можуть бути присутні під час розгляду такого клопотання, лише підозрюваним та його захисником є некоректним, адже обшук може проводитись і до повідомлення про підозри, і в житлі чи іншому володінні особи, яка надалі взагалі не отримує статусу підозрюваного, а буде лишатись лише особою, права якої були обмежені під час досудового розслідування. Тому доцільно вести мову не про сторону захисту, а про власника житла чи іншого володіння особи, де і проводився обшук. Аналогічну думку підтримує і І.В. Гловюк, яка зазначала, що в даному випадку реальний процесуальний інтерес має не стільки підозрюваний, скільки володілець об'єкта, де було проведено обшук [19, с. 636-637].

Продовжуючи аналіз забезпечення реалізації економічних гарантій учасників кримінального провадження під час проведення обшуку, також маємо звернути увагу на ч. 2 ст. 236 КПК України, відповідно до якої «обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку». «Ця вказівка закону містить правову домінанту захисту прав та свобод людини і громадянина і спрямовує слідчого на знаходження розумного балансу під час обрання моменту обшуку між публічними інтересами держави та можливістю досягнення мети конкретної слідчої дії і в цілому завдань кримінального провадження та приватними інтересами особи» [69, с. 133]. Хоча законодавець і передбачає необхідність дотримання даної норми, практики стверджують, що вказана вимога фактично ігнорується стороною обвинувачення, адже «слідчий та/чи прокурор завжди вважають нормою почати обшук в квартирі особи з самого ранку, або в інший незручний період, незважаючи на режим сну дітей особи, режим проходження амбулаторного лікування (огляд лікарем, процедури), робочий графік особи,

тобто ніхто ніколи не цікавиться “звичайними заняттями особи”, її проблемами, прокурор та слідчий вважають, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку» [47]. Загалом ігнорування даної норми складно назвати поодиноким, адже законодавець чітко не передбачив жодної санкції за порушення такої вимоги. Однак також маємо розуміти, що з точки зору особи, в житлі чи іншому володінні якої проводиться обшук (який, як правило, є несподіваним), будь-який момент його проведення буде незручним та таким, що заподіює значної шкоди звичайним заняттям особи. Дане положення є вкрай оціночним, тому реальне його виконання є дещо проблематичним. Водночас, аналізуючи ч. 2 ст. 236 КПК України, звертаємо увагу, що мова йде лише про шкоду «звичайним заняттям особи», тобто робиться акцент на обшуках, які проводять в житлі та які будуть заважати особам, які там перебувають. Водночас дана норма має поширюватись і на економічні інтереси учасників кримінального провадження, у яких проводяться обшуки. Тобто якщо обшук проводиться, наприклад, у місці, де відбувається роздрібна торгівля, то з точки зору власника такий обшук найкраще проводити тоді, коли така торгівля фактично не відбувається або коли це завдасть найменшої шкоди економічним інтересам такої особи. Крім фінансових ризиків підприємці, у яких проводяться обшуки, також будуть зазнавати і репутаційних втрат, адже будь-які слідчі дії розцінюються більшістю населення фактично як констатація винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення (всупереч презумпції невинуватості), що негативно вплине на подальшу можливість продовжувати звичайну підприємницьку діяльність навіть за умови, якщо критично важливі речі чи документи не будуть вилучені.

Підприємці звертають увагу суду на необхідність дотримання такої умови. Так, в одному з кримінальних проваджень особа просила скасувати арешт майна, мотивуючи це, крім іншого, порушенням вимог ч. 2 ст. 236 КПК України, адже «обшук проводився спочатку роботи торгової точки, тим

паче у час найбільшого напливу покупців, що завдало істотної шкоди її інтересам» [109]. Суд не звернув увагу на такі заперечення скаржника та залишив ухвалу слідчого судді без зміни.

Очевидно, що для ефективного виконання завдань, які ставляться перед представниками органів досудового розслідування, в кожному конкретному випадку проводити обшук в час, який мінімізує шкоду для нормального порядку здійснення підприємницької діяльності, неможливо. Проте це не означає, що сторона обвинувачення повинна повністю ігнорувати інтереси бізнесу під час проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Більше того, на практиці існують випадки, коли така дія проводиться спеціально в найбільш несприятливий час для підприємства з метою здійснення додаткового тиску на особу, в іншому володінні якої проводиться відповідна процесуальна дія.

У даному випадку має бути забезпечений хоча б мінімальний баланс між публічними інтересами держави, для забезпечення яких проводиться обшук, та приватними інтересами підприємців, у яких проводиться обшук, доцільно в КПК України уточнити, що обшук має враховувати не лише звичайні заняття особи. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 2 ст. 236 КПК України викласти в наступній редакції: «2. Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, *або найменша шкода підприємницькій діяльності в місці, де проводиться обшук,* якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку». Звертаємо увагу, що ми вирішили не обмежуватися лише згадкою про власника іншого володіння особи, де проводиться обшук (на відміну від фізичної особи), а уточнили, що прив'язка має бути не до особи, а до місця. Це пов'язано з тим, що в ході проведення обшуку можуть зазнавати обмежень не лише економічні інтереси особи, у якої проводиться обшук, а й інтереси інших

суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність поряд з місцем проведення обшуку. Дуже часто виникають ситуації, коли для проведення обшуку в одному офісному приміщенні зупиняється робота цілого поверху або навіть всієї будівлі, де працюють і інші суб'єкти підприємницької діяльності. Вважаємо, що їхні інтереси також мають враховуватися під час планування проведення обшуку, адже власники таких володінь навіть не отримують жодного кримінального процесуального статусу, а тому і не мають реальних можливостей для захисту своїх інтересів.

Продовжуючи аналіз слідчих дій та їхній вплив на можливість реалізації учасниками кримінальних процесуальних відносин своїх економічних інтересів, не можна оминути увагою і негласні слідчі (розшукові) дії. Кожна процесуальна дія може опосередковано впливати на економічні інтереси особи, що, очевидно, стосується і негласних слідчих (розшукових) дій. Визначальним фактором у даному випадку буде не стільки специфіка самої процесуальної дії, скільки кримінальне правопорушення, через підозру у вчинення якого відповідна дія проводиться. Якщо, наприклад, здійснюється досудове розслідування за ст. 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів», то в такому випадку всі процесуальні дії будуть стосуватись економічних інтересів.

Проте, аналізуючи гарантії захисту економічних інтересів особи саме в процесі проведення НСРД, передусім необхідно звернути увагу не на самі процесуальні дії, а на засоби, які використовуються під час їхнього проведення, які інколи завжди будуть стосуватись економічних інтересів особи. Так, відповідно до ч. 1 ст. 273 КПК України, «за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. З цією метою

допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій» [41]. У ч. 3 цієї статті зазначено, що «у разі необхідності розкриття до завершення досудового розслідування справжніх відомостей щодо спеціально утворених суб'єктів господарювання або щодо особи, яка діє без розкриття достовірних відомостей про неї, про це повідомляється орган, співробітником якого є особа, яка таким способом здійснює негласні слідчі (розшукові) дії, та керівник органу досудового розслідування, прокурор, який прийняв рішення про використання таких засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Рішення про розкриття справжніх відомостей про зазначену особу, обставини виготовлення речей чи документів або спеціального утворення підприємства, установи, організації приймається керівником органу досудового розслідування, прокурором. У разі необхідності щодо особи, відомості про яку підлягають розкриттю, вживаються заходи забезпечення безпеки, передбачені законом» [41]. У даному випадку наша увага має бути сконцентрована на такому засобі, як створення та використання спеціально утворених підприємства (далі – СУП), діяльність яких буде направлена на розслідування економічних кримінальних правопорушень, а отже, завжди стосуватиметься економічних інтересів особи та гарантій їхнього захисту.

Вчені зазначають, що у разі потреби виконання завдань кримінального провадження та з метою забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій органи досудового розслідування вправі виготовляти й застосовувати спеціально призначені речі та документи, які використовуються для приховування особи й відомчої належності слідчих, оперативних працівників та осіб, що співпрацюють з ними на конфіденційній основі, а також для імітації знарядь чи предметів вчинення кримінальних правопорушень. Для забезпечення конспірації організації та

здійснення негласних слідчих (розшукових) дій органи досудового розслідування можуть користуватися реєстраційними, товарними та іншими відмітними знаками, бланками документів, формалізованими зразками відомостей, обліків і звітності підприємств, установ та організацій, а також вчиняти інші дії, спрямовані на приховування своєї діяльності, особового складу та майна. Окрім виготовлення спеціальних речей і документів, з метою розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів допускається створення і використання імітаційних підприємств, установ та організацій. Порядок їхнього створення, функціонування, фінансового й матеріального забезпечення визначається чинним законодавством України та спеціальними нормативно-правовими актами уповноважених органів. Такі підприємства мають власний бюджет, здійснюють необхідні господарські операції для підтримання відповідної «легенди» та перебувають під контролем органу досудового розслідування [42].

Незважаючи на ту обставину, що СУП створюються лише для розслідування кримінальних правопорушень, окремих нормативних актів, які мають регулювати їхню діяльність, не передбачено, що означає, що такі підприємства мають бути зареєстровані та функціонувати на загальних підставах. С.В. Пеньков констатує, що у зв’язку з цим на практиці виникають численні труднощі. Так, реєстрація та податковий облік суб’єктів господарювання здійснюються відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», Податкового кодексу України, а також комплексу підзаконних нормативно-правових актів, зокрема Положення про реєстрацію фізичних осіб у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків, Положення про реєстрацію платників податку на додану вартість, Порядку обліку платників податків і зборів тощо. З метою безперервного інформаційного забезпечення органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, юридичних і фізичних осіб, центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної податкової та митної політики, розміщує на єдиному державному реєстраційному вебпорталі юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, а також на власному офіційному вебсайті відомості про взяття на облік як платників податків юридичних осіб, їхніх відокремлених підрозділів і самозайнятих осіб не пізніше наступного робочого дня після здійснення такого обліку. Отже, для належного функціонування СУП недостатньо лише виготовлення імітаційних (несправжніх) документів чи предметів (свідоцтва про державну реєстрацію, свідоцтва платника ПДВ, печаток тощо), необхідним є також внесення відповідних відомостей про таке підприємство до державних інформаційних ресурсів (реєстрів), за умови нерозкриття інформації про його належність до правоохоронних органів. Окрім цього, фіскальні органи здійснюють облік усіх доходів, отриманих громадянами, шляхом накопичення відповідних даних у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків щодо сум нарахованих доходів і утриманих податків. У зв’язку з цим у разі реєстрації спеціально утворених підприємств на осіб за імітаційними (несправжніми) документами відомості про отримані ними доходи, тобто податкова історія, у зазначеному реєстрі будуть відсутні, що потенційно може викликати підозру з боку учасників злочинних угруповань. Додатково в процесі діяльності такого підприємства може виникнути питання набуття сумами податків, донарахованих контролюючими органами або самостійно задекларованих, статусу податкового боргу. У разі його несплати матеріали щодо боржника передаються до юридичного підрозділу для звернення з адміністративним позовом про стягнення податкового боргу з банківських рахунків платника податків, за рахунок його майна, а також шляхом стягнення дебіторської заборгованості тощо. Водночас під час реєстрації, обліку та проведення перевірок спеціально утворених підприємств існує ризик притягнення

окремих працівників ДФС України до відповідальності за порушення, пов’язані з наданням публічних послуг [68, с. 73].

Для вирішення цієї проблеми пропонується розробити окремий нормативно-правовий акт спільно з представниками правоохоронних та фіскальних органів, який би дозволяв створювати такі підприємства у спрощеному порядку без необхідності дотримання всіх формальних вимог закону, які не повинні застосовуватися до очевидно фіктивного підприємства, яке створюється виключно з метою розслідування кримінальних правопорушень. Законодавство в тому вигляді, у якому воно наявне на даний момент, фактично нівелює можливість застосування саме такого засобу під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

На даний момент у судовій практиці відсутні чіткі посилання на використання СУП під час проведення НСРД, що може вказувати на відносно незначну кількість випадків, коли такі підприємства були використані (якщо були). У якості цікавого прикладу можна навести постанову ККС ВС від 10.09.2024 року, у якій захисник просить, крім іншого, визнати факт провокації під час проведення контролю за вчинення злочину, мотивуючи це тим, що «ОСОБА_9 здійснював підприємницьку діяльність трохи більше року, і це свідчить про те, що ця підприємницька діяльність здійснювалася лише для мети розслідування у цьому провадженні, що свідчить про провокацію засудженого до вчинення злочину» [82]. З цього приводу ВС зазначив, що «як свідчать матеріали, така діяльність здійснювалася під час подій, що розглядаються у цій справі, і не була імітована. Крім того, сама по собі імітація певних дій, намірів і інших обставин є складовою частиною такої слідчої дії, як контроль за вчиненням злочину, для чого стаття 273 КПК передбачає повноваження органів розслідування, крім інших імітаційних заходів, використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Таким чином, ця обставина не може сама по собі свідчити про провокацію злочину, якщо не доведені

обставини, які свідчать про спонукання особи до вчинення злочину. Тому Суд відхиляє цей довід сторони захисту. Доводи сторони захисту щодо мотивів, з яких ОСОБА_9 звернувся до органів правопорядку, а також його обізнаності щодо статусу підприємця стосуються оцінки достовірності його показань. Суд не вбачає підстав ставити під сумнів оцінку, надану судами попередніх інстанцій в цьому відношенні» [82].

Хоча дане рішення напряму не стосується питання застосування СУП, проте піднімає низку інших проблем, які можуть виникати саме при застосуванні такого заходу. У даному випадку сторона захисту намагалася довести факт провокації кримінального правопорушення тією обставиною, що підприємницька діяльність здійснювалася відносно невеликий проміжок часу, а отже, метою підприємства була лише участь у контролі за вчиненням злочину. Суд наголосив, що така діяльність допускається у випадку, якщо підприємство дійсно було створене для участі у відповідних слідчих (розшукових) діях, проте факт створення підприємства має відповідати вимогам ст. 273 КПК України. Отже, в кожному випадку утворення СУП особа, яка ухвалює таке рішення, повинна в постанові чітко зазначити підстави для його утворення. Можна провести певну аналогію із залученням конфідентів для участі в контролі за вчиненням злочину – перед тим як такий конфідент буде брати участь у спеціальному слідчому експерименті, має бути чітко зафіксовано підстави його залучення, щоб надалі мінімізувати ризики підозри у провокації. Так само і в цьому випадку – спочатку виявляються ознаки кримінального правопорушення з інших джерел і лише після цього, якщо в інший спосіб отримати докази неможливо, буде ухвалюватися рішення про утворення СУП, основною метою існування якого буде отримання доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Саме такий порядок утворення підприємства унеможливлює використання «парасолькового» підприємства тривалої дії, про які ведуть

мову деякі практики. Дійсно, з організаційної точки зору це було б значно простіше, адже в межах лише одного підприємства легше створювати ілюзію реальної підприємницької діяльності, тим більше це б мінімізувало необхідність дотримання формальних вимог щодо створення та діяльності такого підприємства. Проте на практиці таке спрощення може стати причиною звинувачень у провокації суб'єктів підприємницької діяльності до вчинення кримінальних правопорушень, адже під час судового засідання неможливо буде довести наявність зв'язку між підприємством та конкретним кримінальним правопорушенням, яке розслідується.

Тому єдиним реальним способом використання такого специфічного заходу є створення СУП під кожну подію кримінального правопорушення. Однак через це реалістичність застосування даного засобу на практиці стає мінімальною, адже необхідно не лише виконати всі необхідні офіційні дії з реєстрації такого підприємства, але і кожний раз створювати ілюзію його реальності для осіб, поведінка яких перевіряється. Ми погоджуємося з висловленою вище позицією, що має бути прийнято спільний підзаконний нормативно-правовий акт, який спростить такий порядок, проте також вважаємо, що відповідні зміни мають відбуватись і на рівні профільних законів. Так, пропонуємо внести зміни до ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» і доповнити ст. 3 частиною другою наступного змісту «3. Порядок реєстрації спеціально утворених юридичних осіб як засобів, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, регулюється окремими нормативно-правовими актами». На нашу думку, така зміна дозволить змістити акцент у частині нормативного регулювання таких підприємств та уточнити, що і в частині їхнього створення, і в частині нормативного регулювання їхньої діяльності має бути розроблені окремі нормативно-правові акти.

Також, досліджуючи питання гарантій захисту економічних інтересів особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, не можна оминути увагою і контроль за вчиненням злочину. У межах даного дисертаційного дослідження ми пропонуємо зробити акцент на такій формі контролю за вчиненням злочину, як контрольована закупка. Відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні, контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила. З урахуванням направленості даної форми контролю за вчиненням злочину вважаємо, що такі дії уповноважених посадових осіб напряму будуть стосуватися саме економічних інтересів осіб під час розслідування кримінальних правопорушень.

З аналізу правової доктрини можна дійти висновку, що вчені в більшості випадків аналізують саме оперативну закупку як одну з найбільш популярних форм здійснення контролю за вчиненням злочину. Контрольована закупка, як правило, аналізується в сукупності з оперативною закупкою [16], проте окремим предметом наукового дослідження майже не є. У цьому контексті обґрунтованою видається позиція О.А. Білічак про недостатню визначеність законодавчого регулювання, що зумовлює різні підходи до тлумачення відповідних норм як у науковому середовищі, так і в правозастосовній діяльності, а також не сприяє розвитку нормотворчого процесу [5]. Про це, зокрема, свідчить відсутність чіткого нормативного розмежування таких оперативно-розшукових заходів, як оперативна та контрольована закупка, що не узгоджується з теоретичними положеннями і практикою оперативно-розшукової діяльності під час формування системи оперативно-розшукових

заходів відповідно до ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність». Водночас аналіз сучасної практики роботи оперативних підрозділів дає підстави стверджувати, що зміст дій, які лежать в основі оперативної і контрольованої закупок, на практиці розмежовується достатньо чітко. Основним критерієм такого розмежування виступає предмет закупки, оскільки в межах оперативної закупки ним є товари, предмети та речовини, вилучені з цивільного обігу або обмежені в ньому [21]. У зв'язку з цим, а також керуючись наявними нормативно-правовими актами, В.В. Комашко робить висновок, що «різниця між ними полягає у предметі її реалізації. Отже, характерною особливістю провадження контрольованої закупки є імітація придбання товару, який перебуває у вільному обігу. Предметом оперативної закупки відповідно до положень чинного законодавства є товар, обіг якого обмежений чи заборонений законодавством» [37, с. 47]. Загалом з таким висновком ми повністю погоджуємось, адже він передусім базується на нормативному регулюванні, чіткість якого виключає будь-яке інше тлумачення. Проте «популярність» розслідування окремих складів кримінальних правопорушень (насамперед мова йде про правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних та психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів) змушує вчених більше уваги приділяти саме оперативній, а не контрольованій закупці.

У результаті контрольованої закупки може відбуватися придбання, наприклад, м'ясної продукції [146], тютюнових виробів [137], спирту та алкогольних напоїв [150], акцизних марок [151], транспортних засобів [135] тощо, хоча судова практика містить низку прикладів, коли формулювання «контрольована закупка» застосовувалося під час придбання наркотичних засобів [108; 138; 144]. Очевидно, що в даному випадку мова йде про технічні помилки, адже, як було зазначено вище, різниця між оперативною та контрольованою закупкою досить чітко зазначена в нормативно-

правових актах. Проте на практиці все одно можуть виникати певні труднощі.

Наприклад, в одному з кримінальних проваджень було проведено контрольовану закупку при розслідуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 227 КК України «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції». «У ході проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії ОСОБА_9 , знаходячись на першому поверсі адміністративної будівлі, розташованої за адресою: м. Харків, вул. Короленка, 25, придбала у ОСОБА_7 п’ять упаковок препарату «AQUASHINE BTX», одну упаковку препарату «Dr.CYJ Hair Filler», одну упаковку препарату «M. Booster Hair», за що передала ОСОБА_7 готівкові кошти у сумі 610 доларів США та 10 гривень. При цьому ОСОБА_7 передала ОСОБА_9 п’ять упаковок препарату «AQUASHINE BTX» та одну упаковку препарату «Dr.CYJ Hair Filler», зазначивши, що препарат «M. Booster Hair» їй 30.10.2016 передасть кур’єр» [149]. Специфіка даної ситуації полягає в тому, що хоча це кримінальне правопорушення і було кваліфіковане як «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції», проте на момент покупки відповідного медичного препарату у слідчого та прокурора не було обізнаності про його склад, а тому теоретично надалі могло бути встановлено, що такі медичні препарати містили речовини, які теж вилучені з цивільного обігу, а тому проведення контрольованої закупки в такому випадку було незаконним, а мала проводитись закупка оперативна. У зв’язку з цим ми пропонуємо уточнити Інструкцію про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні та зазначити, що контрольна закупка застосовується у тих випадках, коли сторона обвинувачення планує закупити товари, які не вилучені з цивільного обігу. У такому випадку ключовою характеристикою буде не вилучений в такий спосіб об’єкт, а

намір вилучити об’єкт, який не вилучений з цивільного обігу. У зв’язку з цим пропонуємо наступне визначення контрольованої закупки: «Контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який, *на думку слідчого та прокурора,* перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила».

РОЗДІЛ ІІІ. ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ НА СУДОВИХ СТАДІЯХ

3.1. Гарантії захисту економічних інтересів особи в суді першої інстанції

Гарантії захисту економічних інтересів під час судового розгляду значною мірою будуть залежати від того, яке саме кримінальне провадження розглядається. Якщо об'єктом кримінального посягання буде, наприклад, власність юридичної особи, яка здійснює господарську діяльність, то будь-які процесуальні дії, які будуть вчинятися під час такого розгляду, будуть стосуватись економічних інтересів такого суб'єкта та гарантій їхнього захисту. З огляду на це неправильним буде дослідження всіх гарантій захисту економічних інтересів особи під час судового розгляду, адже в такому випадку треба буде аналізувати повністю всю стадію, що явно виходить за межі даного дисертаційного дослідження. Тому ми пропонуємо з метою збереження фокусу приділити увагу тим інститутам, які напряму будуть впливати на окреслені гарантії. І, якщо аналізувати норми чинного КПК України, то можна помітити, що деякі статті напряму стосуються питання економічних інтересів і мають стати центром нашого дослідження. І розпочати такий аналіз пропонується з питань, присвячених досудовій доповіді.

Відповідно до ч. 5 ст. 314 КПК України, «у підготовчому судовому засіданні суд у випадках, передбачених цим Кодексом, за власною ініціативою або за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, чи за клопотанням прокурора і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини вирішує питання щодо складання досудової доповіді, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді» [41]. Звертаємо увагу на ту обставину, що законодавець напряму вказує на необхідність захисту

економічних інтересів, що пов’язує процедуру складання та оголошення досудової доповіді з об’єктом нашого дисертаційного дослідження. Хоча згадка про економічний інтерес у цьому випадку виглядає дещо дивно, адже ні в цій, ні в інших статтях не конкретизується, про чий саме економічний добробут ведеться мова та як його необхідно оцінювати. Більше того, формулювання «економічний добробут» згадується між «національною безпекою» та «правами людини», при цьому в ст. 314 КПК України ці категорії перелічуються через кому, що змушує зробити висновок про однорідність цих понять у даному конкретному контексті, хоча однорідність у даному випадку є вкрай умовною, адже ці поняття, можливо, і перетинаються між собою, проте однозначно не є синонімічними. Це дає змогу дійти висновку, що хоча законодавець і вирішив зробити акцент на економічному добробуті, проте таке уточнення є досить узагальненим. Тому задля кращого розуміння наміру законодавця необхідно більш детально дослідити цю проблему.

Л.І. Олефір визначає досудову доповідь як письмову інформацію, що подається суду та містить характеристику особи, стосовно якої обвинувальний акт передано до суду, а також аргументований висновок щодо ризиків вчинення нею повторного кримінального правопорушення і можливості її виправлення без застосування покарань, пов’язаних з обмеженням чи позбавленням волі [67]. На думку Т.П. Ткач, досудова доповідь є письмовим документом, який складається органом пробації на стадії судового розгляду та спрямований на інформування суду про біографічні, соціальні та психологічні характеристики правопорушника, причини вчинення ним протиправного діяння, ймовірність рецидиву, а також про доцільність застосування відновлювальних заходів з метою визначення можливості ефективного використання пробаційних інструментів і запобігання вчиненню нових злочинів [103]. Як слушно зазначає Д. Вітфілд, досудова доповідь є своєрідною «вітриною» служби

пробації, оскільки саме від її якості, змістовності та відповідності встановленим вимогам значною мірою залежить сприйняття діяльності цієї служби суб'єктами, які ухвалюють судові рішення [14]. О.С. Максименко розглядає досудову доповідь як формалізований масив відомостей, що охоплює соціально-демографічні, морально-психологічні та психофізіологічні характеристики обвинуваченого, а також аналітичні дані щодо прогнозу його подальшої поведінки, які використовуються судом при визначенні виду та міри покарання [57].

О.В. Таран та С.С. Чернявський визначають досудову доповідь як «систематизовану відповідно до встановлених вимог інформацію про обвинуваченого, що має спеціальну структуру, письмову форму, складається уповноваженим суб'єктом і використовується на стадії судового провадження з метою індивідуалізації покарання» [97, с. 365]. І.В. Кріщак та А.В. Рось, проаналізувавши різні позиції вчених, дійшли висновку, що досудову доповідь слід розглядати як безперечну новелу кримінального процесу, значення якої в практичній діяльності нерідко залишається недооціненим. Водночас цей інститут виконує важливу соціально-дослідницьку функцію, результати якої дозволяють суду отримати значно ширшу та глибшу інформацію про особу правопорушника й обставини вчинення кримінального правопорушення, ніж це міститься в обвинувальному акті. Такий підхід підтверджується й тим, що чинне законодавство детально визначає зміст досудової доповіді та перелік її обов'язкових складових, зокрема соціально-психологічну характеристику особи, оцінку ризиків повторного кримінального правопорушення та висновок щодо можливості її виправлення без застосування покарань, пов'язаних з обмеженням або позбавленням волі на певний строк [43, с. 141].

ЗУ «Про пробацію» дещо більш лаконічний у цьому питанні, адже визначає досудову доповідь як письмову інформацію для суду, що

характеризує обвинуваченого [32]. Ні в профільному законі, ні в Порядку складання досудової доповіді [73] нічого не сказано про економічний добробут в цілому чи про економічні інтереси, наприклад, особи, відносно якої складається досудова доповідь зокрема, через що доцільність виділення саме такої категорії в ч. 5 ст. 314 КПК України виглядає дещо сумнівно.

О.В. Бабаєва, аналізуючи проблематику складання досудової доповіді у кримінальному провадженні, зазначає, що: «1) суб'єктом застосування досудової пробації є суд; 2) приводом – власна ініціатива суду або клопотання обвинуваченого, його захисника чи законного представника, прокурора; 3) підставою – необхідність забезпечення інтересів національної безпеки, економічного добробуту та прав людини; 4) метою – забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання; 5) сферою застосування – злочини невеликої або середньої тяжкості, або тяжкі злочини, нижня межа санкції яких не перевищує п'яти років позбавлення волі, а також злочини, вчинені неповнолітніми, крім випадків, передбачених КПК України; 6) змістом – складання досудової доповіді, яка долучається до матеріалів кримінального провадження; 7) формою – ухвала суду із зазначенням строку підготовки такої доповіді; 8) стадією, на якій це відбувається, є підготовче провадження» [2, с. 63]. Таким чином, вчена віднесла економічний добробут (поряд з національними інтересами та правами людини) до підстав складання досудової доповіді. Зважаючи на формулювання ч. 5 ст. 314 КПК України, такі підстави має оцінити суд на стадії підготовчого судового провадження для того, щоб ухвалити рішення про доцільність складання досудової доповіді, а не представник персоналу органу пробації під час підготовки та складання самої доповіді. Можливо, саме через це економічний добробут зазначається лише в ст. 314 КПК України, проте про нього не згадується у профільних нормативно-правових актах, адже економічний добробут має оцінювати суд ще на етапі ухвалення рішення

про доцільність складання самої доповіді. Відповідно до Порядку складання досудової доповіді, досудова доповідь повинна містити: 1) соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, у якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме: історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив кримінальних правопорушень); час, який минув з моменту винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія кримінального правопорушення за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву кримінальних правопорушень); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище); особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їхніми аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, ураховуючи його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді); 2) оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, проведену згідно з методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України, з використанням підсистеми

«КАСАНДРА» Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту; 3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства [73].

Тобто представник персоналу органу пробації, складаючи доповідь, дійсно оцінює майновий стан обвинуваченого, проте лише в аспекті оцінки умов життєдіяльності та розвитку. Власне, економічні інтереси обвинуваченого не є предметом оцінки, а дослідження майнового стану пов'язано лише з оцінкою можливості виправлення такої особи без застосування до неї покарання. Чи можна стверджувати, що в даному випадку мова йде про економічній добробут (навіть хоча й в масштабах однієї людини – обвинуваченого)? Очевидно, що ні. Суд надалі буде оцінювати не майнові наслідки призначення покарання для особи, а умови його життя (в тому числі фінансові), які будуть вказувати на можливість в майбутньому вчиняти нові кримінальні правопорушення. Економічній добробут особи точно не буде досліджуватися судом, а тому з впевненістю можемо стверджувати, що в ч. 5 ст. 314 КПК України йде мова про економічний добробут суспільства та держави. Такий саме висновок виходить і з того, що перед цим йде вказівка про національні інтереси, а отже, і економічний добробут тут має оцінюватись в масштабах всієї країни.

Проте законодавець не уточнює, що і як саме має оцінюватись. Судді часто використовують дану категорію у своїх рішеннях, проте в переважній більшості випадків вони це роблять тоді, коли цитують ч. 5 ст. 314 КПК України. Реальних прикладів, коли судді оцінюють економічну доцільність складання досудової доповіді, ми не побачили. З однієї сторони, можна стверджувати, що це системне порушення з боку суддів, адже вони лише формально виконують вимоги ч. 5 ст. 314 КПК України. Проте такі результати дослідження можуть свідчити про реальну неможливість

виконання цих вимог. Нагадаємо, що економічний добробут у даному випадку буде оцінюватися не при заслуховуванні досудової доповіді і не на етапі прийняття кінцевого судового рішення та призначення покарання. Чи може суддя реально вплинути на економічний добробут держави, призначаючи або не призначаючи складання досудової доповіді? Очевидно, що ні. Дійсно, можливо, в даному випадку доцільно вести мову про кінцевий результат – можливість призначити особі менше покарання – тобто рішення, яке може бути прийняте в тому числі і за рахунок досудової доповіді. Чи впливає в такому випадку рішення судді на економічний добробут держави? Очевидно, що ні. Відповідно до ч. 2 ст. 314-1 КПК України, досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п’яти років позбавлення волі (досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених КПК України). Чи можна стверджувати, що нетяжкі злочини реально впливають на економічний добробут цілої держави? Можливо, лише в своїй сукупності, проте така сукупність має бути фантастична за обсягом та кількістю. Дослідження свідчать, що в 25% випадків досудова доповідь взагалі не складається через обставини, які передбачені ч. 4 ст. 314-1 КПК України, з них в 40% випадків доповідь не складається через те, що до моменту її складення суд вже виносить вирок [43]. Таким чином, навіть самі судді розуміють, що з метою підвищення ефективності судового розгляду та його пришвидшення краще винести кінцеве рішення, ніж чекати складання досудової доповіді. У такому випадку гарантуються не лише інтереси держави, але і самого обвинуваченого (в тому числі економічні), адже судовий розгляд буде проведено в межах розумного строку, що є нормативною вимогою.

Отже, вказівка на економічний добробут як на підставу складання досудової доповіді є зайвою. Можливо, на момент внесення змін до КПК України в частині застосування пробації законодавець вважав за потрібне вписати в ст. 314 КПК України мету не стільки досудової доповіді, скільки всієї служби пробації, підкреслюючи її значення як для окремої особи, так і для всієї держави. Ми не маємо права стверджувати, що якісна система пробації не матиме позитивний вплив на національну безпеку та економічний добробут, проте вважаємо, що ці положення радше є декларативними, ніж регулятивними. Тому задля спрощення КПК України та забезпечення лаконічності та грамотності юридичного тексту пропонуємо прибрати вказівку про те, що досудова доповідь складається «лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини», особливо з урахуванням використання імперативного слова «лише», яке є точно зайвим, адже навіть права людини охоплюють фактично всі аспекти здійснення кримінального провадження, а тому фраза «лише в інтересах прав людини» є логічно некоректною. Водночас ми пропонуємо залишити вказівку на права людини, адже це дозволяє підкреслювати значення досудової доповіді, при цьому не обтяжуючи сам юридичний текст.

Таким чином, пропонуємо ч. 5 ст. 314 КПК України викласти в наступній редакції: «5. У підготовчому судовому засіданні суд у випадках, передбачених цим Кодексом, за власною ініціативою або за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, чи за клопотанням прокурора *в інтересах прав людини* вирішує питання щодо складання досудової доповіді, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді».

Продовжуючи аналіз наявних гарантій захисту економічних інтересів особи під час судового розгляду, не можна оминути увагою питання затвердження угод у кримінальному провадженні. Сам по собі інститут угод

є досить об’ємним, а тому проаналізувати всі питання, які виникають у процесі укладення та затвердження угод у межах даного дисертаційного дослідження, неможливо. Водночас окремі аспекти угоди напряму стосуються захисту економічних інтересів учасників кримінального провадження. Насамперед мова йде про укладення угод у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку, адже це буде напряму стосуватись економічних інтересів як самої юридичної особи, так і держави.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 96-3 КК України, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 109, 110, 113, 114-2, 146, 147, 152-156-1, ч. 2-4 ст. 159-1, ст.ст. 160, 209, 255, 260, 262, 301-1-303, 306, 343, 345, 347, 348, 349, ч.ч. 1, 2 ст. 368-3, ч.ч. 1, 2 ст. 368-4, ст.ст. 369, 369-2, 376-379, 386, 436, 437-439, 442, 442-1, 444, 447 КК України, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або якщо неправомірна вигода була запропонована, обіцяна чи надана за вчинення чи невчинення будь-якої дії або за бездіяльність чи вплив на прийняття рішення в інтересах юридичної особи. Відповідно, саме відносно таких осіб буде проводитись провадження щодо застосування заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку та, відповідно, передбачена можливість укладення угоди. Далеко не всі склади кримінальних правопорушень, які передбачені вище, підпадають під категорію «економічних кримінальних правопорушень» (більше того, такий склад у даному випадку лише один – ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»), проте також необхідно підкреслити, що, згідно зі ст. 96-6 КК України, три з чотирьох груп заходів кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані, в тій чи іншій формі напряму стосуються економічних інтересів такої особи.

Єдина група, яка не стосується саме економічних інтересів, має назву «додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру», що вказує на їхню іншу правову природу. У такому випадку всі інші групи є фінансовими, а отже, їхнє застосування буде напряму стосуватись економічних інтересів таких осіб, що і є об'єктом даного дисертаційного дослідження. Поряд з цим ми не будемо аналізувати самі заходи, а сконцентруємося на особливостях укладення і затвердження угод з такими юридичними особами.

Відповідно до ст. 483-17 КПК України, «у кримінальному провадженні може бути укладена угода між прокурором та юридичною особою про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Угода про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру може бути укладена за ініціативою прокурора або представника юридичної особи. Угода про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру може бути укладена за наявності підстав для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, передбачених статтею 96-3 Кримінального кодексу України. Укладення угоди про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру може ініціюватися в будь-який момент після винесення постанови про здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку до виходу суду до нарадчої кімнати для постановлення ухвали» [41]. Загалом можна помітити, що умови укладення угоди з юридичною особою є досить подібними до «стандартних» угод у кримінальному провадженні. Пояснити таку подібність можна тим, що інститут угод з моменту його запровадження в 2012 році з прийняттям нового КПК України застосовується досить активно та широко, а тому існує сенс застосовувати типові процедури, ніж вводити нові. Так, порівнюючи положення цих статей з Главою 35, можна

одразу виділити ключові особливості угод з юридичними особами, до яких відносяться:

1) особливий суб'єкт укладення. Якщо в «типовому» провадженні стороною угоди виступає підозрюваний чи обвинувачений, то в даному випадку мова ведеться про юридичну особу;

2) обмеження видів угод, які можуть бути укладені. Юридична особа не може укладати угоду про примирення, лише про визнання винуватості;

3) встановлення в угоді зв'язку між юридичною та фізичною особою, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483-18 КПК України, прокурор при вирішенні питання щодо укладення угоди про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зобов'язаний враховувати надання юридичною особою всієї необхідної інформації для встановлення фізичних осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Таким чином, під час укладення угоди прокурор буде оцінювати, чи можна використати інформацію, надану юридичною особою, проти фізичної особи, відносно якої здійснюється кримінальне провадження.

Звертаємо увагу ще на такі дві особливості. По-перше, маємо констатувати невдале формулювання п. 1 ч. 1 ст. 483-18 КПК України. У цьому пункті зазначено, що прокурор також має враховувати «ступінь та характер сприяння юридичної особи стороною обвинувачення під час досудового розслідування». Закінчення, які використав законодавець, не дозволяють повністю зрозуміти, хто та в чому повинен сприяти. Для порівняння можна взяти аналогічне формулювання з п. 1 ч. 1 ст. 470 КПК України, де зазначено, що у випадку укладення угоди про визнання винуватості з фізичною особою прокурор має врахувати «ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб». У даному випадку зрозуміло, що буде оцінюватися сприяння підозрюваного та

обвинуваченого, і таке сприяння стосується проведення кримінального провадження стороною обвинувачення проти самої особи або інших учасників кримінального провадження. Тому можна констатувати, що п. 1 ч. 1 ст. 483-18 КПК України є вкрай невдалим у формулюванні, адже формулювання «сприяння юридичної особи стороною обвинувачення» дозволяє дійти висновку, що сприяти повинна і юридична особа, і сторона обвинувачення. Очевидно, що в даному випадку ведеться мова про сприяння не «стороною обвинувачення», а «стороні обвинувачення», проте навіть такого формулювання буде недостатньо, адже має бути уточнено, в чому саме повинно полягати таке сприяння – у проведенні кримінального провадження стосовно юридичної та (або) фізичної особи. Власне, в такому формулюванні і має бути представлено п. 1 ч. 1 ст. 483-18 КПК України «ступінь та характер сприяння юридичної особи стороні обвинувачення у проведенні кримінального провадження стосовно юридичної та (або) фізичної особи». Вказівка на стадію досудового розслідування, на нашу думку, є недоречною, адже угода може бути укладена в будь-який момент до видалення суду до нарадчої кімнати, а отже, і під час судового розгляду, проте навіть на цій стадії кримінального провадження юридична особа може сприяти проведенню кримінального провадження.

По-друге, звертаємо увагу, що в ст. 483-19 КПК України, на відміну від подібної ст. 474 КПК України, не зазначено, у яких випадках суд відмовляє у затвердженні угоди, сказано лише, що він має «переконатися, що угода може бути затверджена». Очевидно, що за аналогією суд буде оцінювати всі обставини, які перелічені у ч. 7 ст. 474 КПК України, адже вони є типовими та можуть бути застосовані до юридичних осіб. Ми звертаємо увагу на цю особливість, адже в межах даного дисертаційного дослідження нас цікавлять економічні інтереси держави та окремих осіб у кримінальному провадженні, які обов’язково мають бути оцінені судом перед тим, як виносити відповідне рішення.

На момент написання нами даного дисертаційного дослідження в ЄДРСР не було жодного судового рішення, яким була би затверджена угода (або відмовлено у затвердженні угоди) з юридичною особою. Насамперед це пояснюється відносно невеликим строком існування Глави 37-1 КПК України, якою були внесені зміни до кримінального процесуального законодавства. З одного боку, це не дозволяє використовувати емпіричні дані для підтвердження або спростування гіпотез, які висуваються нами в межах даного дисертаційного дослідження. Однак, на момент наявності такого емпіричного вакууму значно підвищується значення доктринальних досліджень, адже саме доктрина буде моделювати порядок застосування такої процедури та виявляти недоліки нормативного регулювання ще до того, як вони будуть виявлені на практиці. Тому ми вважаємо, що існує нагальна потреба у дослідженні особливостей затвердження угоди з юридичною особою, особливо в розрізі забезпечення економічного інтересу учасників кримінального провадження. Тому для проведення дослідження ми пропонуємо дослідити, як саме суд оцінює економічні наслідки укладення угод у кримінальному провадженні з фізичними особами, а висновки надалі можуть бути спроєктовані на угоди з юридичними особами.

Хоча ст. 474 КПК України не вимагає оцінки економічних наслідків затвердження угоди, суд все одно хоча і не прямо, але опосередковано буде досліджувати це питання, адже він має відмовити у затвердженні угоди, якщо, крім іншого, умови угоди не відповідають інтересам суспільства або якщо умови будуть порушувати права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб. Інтереси суспільства, очевидно, включають і економічні, що має бути предметом аналізу суду. Хоча судді досить часто не надають уточнення, що саме вони розуміють під формулюванням «не відповідає інтересам суспільства», виносячи рішення про відмову у затвердженні угоди. І хоча така практика, на жаль, досі лишається вкрай популярною, існує також чимала кількість кримінальних проваджень, у яких економічні інтереси

держави також стають предметом розгляду. Проте далеко не завжди оцінка таких інтересів призводить до винесення прогнозованих рішень.

Так, суд може оцінити саме кримінальне правопорушення як таке, що «підриває економічні інтереси держави під час дії воєнного стану» [110] або як таке, що завдало «істотної шкоди економічним інтересам держави» [11] в силу кваліфікації кримінального правопорушення, яка була зазначена в обвинувальному акті. Значення також матиме не лише кваліфікація, але і наслідки: «несвоєчасне відшкодування збитків зашкоджує проведенню природоохоронних заходів та порушує економічні інтереси держави, оскільки зазначені кошти надходять до бюджету та спрямовуються на виконання робіт по відтворенню, підтриманню цих ресурсів у належному стані» [12].

Водночас аналіз такої економічної шкоди залежить від самого кримінального правопорушення, і суд лише констатує, що вказує прокурор в обвинувальному акті. Важливішою буде не сама констатація, а рішення, яким суд намагається забезпечити відшкодування шкоди, яка була завдана державі, потерпілому чи іншому учаснику кримінального провадження.

Так, в одному кримінальному провадженні було встановлено, що «на початку травня 2023 року (точного часу досудовим розслідуванням не встановлено) у ОСОБА_4 , який перебував за місцем свого проживання, що за адресою: АДРЕСА_1 , виник злочинний умисел, спрямований на незаконну порубку дерев у лісі, в кварталі 55, виділі 27 лісових насаджень Конюхівського лісництва філії «Бережанське лісомисливське господарство Державного підприємства «Ліси України», на території Бережанської міської ради Тернопільського району Тернопільської області, з метою використання для власних потреб. Реалізуючи свій злочинний намір, спрямований на незаконну порубку лісу, ОСОБА_4 на початку травня 2023 року (точного часу досудовим розслідуванням не встановлено) пішов до лісу, а саме: у квартал 55 виділ 27 лісових насаджень Конюхівського

лісництва філії «Бережанське лісомисливське господарство» Державного підприємства «Ліси України», розташованого поблизу с. Баранівка, де за допомогою бензопили марки «STIHL MS 180» здійснив порубку 6 дерев породи «Граб», які порізав на частини та залишив на місці порубки. В подальшому, через декілька днів (точного часу досудовим розслідуванням не встановлено) ОСОБА_4 , продовжуючи свій злочинний намір, направився у вище вказаний ліс та за допомогою бензопили марки «STIHL MS 180» здійснив порубку ще 10 дерев породи «Граб», які також порізав на частини, залишив на місці порубки та в подальшому мав намір перевезти за місцем свого проживання… Внаслідок зазначеного вище протиправного діяння ОСОБА_4 завдав довкіллю істотної шкоди на загальну суму 32 000,36 гривень» [9]. У цьому кримінальному провадженні було укладено угоду про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим, якою він визнав свою вину у вчиненому кримінальному правопорушенні. Проте суд також звернув увагу, що обвинувачений не відшкодував шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, а питання відшкодування шкоди в самій угоді не містилось. У зв’язку з цим прокурор разом з обвинувальним актом і укладеною угодою надіслав до суду цивільний позов. При цьому суд зазначив, що «беручи до уваги наведені положення законодавства, суд вважає, що оскільки неправомірними діями ОСОБА_4 було завдано шкоди економічним інтересам держави в особі Бережанської міської ради, а тому позовні вимоги прокурора є підставними. А так як обвинувачений ОСОБА_4 в присутності свого захисника 28 червня 2023 року, уклавши із прокурором угоду про визнання винуватості, визнав свою вину у вчиненні ним кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 246 КК України, та погодився із тим, що його протиправними діями було завдано довкіллю істотної шкоди на загальну суму 32 000,36 гривень, яка ним у добровільному порядку не відшкодована та під час проведення судового засідання погодився на затвердження судом цієї угоди та визнав заявлений до нього

цивільний позов, а тому у відповідності до ч. 4 ст. 206 ЦПК України позовні вимоги прокурора слід задовольнити» [9].

Аналізуючи дане судове рішення, звертаємо увагу, що всі питання, пов'язані з вирішенням даного кримінального провадження, були розділені на дві частини – угоду та цивільний позов. Відповідно до ст. 472 КПК України, в угоді про визнання винуватості можуть міститись «умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення». Зі свого боку, в угоді про примирення мають бути зазначені, крім іншого, «розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення». Отже, відшкодування шкоди не є обов'язковою умовою для укладення угоди про визнання винуватості (крім випадків укладення угоди про визнання винуватості щодо корупційних кримінальних правопорушень, про що зазначається в ст. 469 КПК України). Такий висновок цілком узгоджується з самою сутністю угоди про визнання винуватості, адже вона може бути укладена у провадження, де шкода завдана лише державним інтересам, і така шкода не має майнового виміру. Водночас, виникає ситуація, за якої кримінальне процесуальне законодавство не регулює питання відшкодування шкоди при укладені угод про визнання винуватості у випадках, коли така шкода обов'язково має бути відшкодована в силу природи відповідного кримінального правопорушення. Прокурор має користуватись одразу двома окремими кримінальними процесуальними процедурами – укладати угоду про визнання винуватості і одночасно з цим подавати до суду цивільний позов, за яким має бути відшкодована шкода. При цьому особа, яка укладає угоду про визнання винуватості, не зобов'язана визнавати цивільний позов, адже це не є умовою укладення

угоди. У такому випадку саме на суд покладається обов'язок здійснення додаткового контролю за дотриманням економічних інтересів держави, адже він має контролювати, що цивільний позов буде заявлено в такому кримінальному провадженні, а обвинувачений має такий цивільний позов визнати, що, на нашу думку, має бути обов'язковою умовою затвердження угоди.

Попередньо ми вже зазначали, що участь юридичної особи у кримінальному провадженні так чи інакше буде пов'язана із завданням майнової шкоди, що планувалося використати на користь такої юридичної особи (такого висновку можна дійти з переліку складів кримінальних правопорушень, за якими до юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, а також з самого переліку таких заходів, адже всі вони мають фінансову направленість). Водночас відсутність регулювання відшкодування шкоди при укладенні угоди про визнання винуватості в даному випадку є більш критичною, адже, на відміну від фізичної особи, стосовно юридичної особи питання відшкодування шкоди має вирішуватися в кожному конкретному випадку. Більше того, в Главі 37-1 КПК України взагалі не зазначено, що юридична особа може відшкодовувати шкоду, хоча така можливість передбачена статусом цивільного відповідача, яким, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України, може бути і юридична особа. Очевидно, що питання задоволення цивільного позову не стосується напряму застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, тому, можливо, згадки про це в Главі 37-1 КПК України немає. Наголошуємо, що таке питання може виникати під час укладення угоди про визнання винуватості з юридичною особою, проте ні прямі, ні бланкетні норми такого уточнення не мають.

У зв'язку з цим пропонуємо п. 4 ч. 1 ст. 483-18 КПК України викласти в наступній редакції: «наявність суспільного інтересу в забезпеченні

швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень *та відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення*». У такий спосіб ми акцентуємо увагу, що питання відшкодування шкоди також має досліджуватись і прокурором, і надалі судом при оцінці «наявності суспільного інтересу» при затвердженні угоди про визнання винуватості. Більше того, пропонуємо аналогічні зміни внести і в ст. 470 КПК України, де п. 4 ч. 1 доцільно викласти в наступній редакції: «наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень, *а також відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення*».

Також пропонуємо ч. 2 ст. 483-19 КПК України доповнити п. 4 наступного змісту: «*розмір та порядок відшкодування шкоди, узгодженої з прокурором у випадку наявності таких домовленостей*». У такий спосіб ми підкреслюємо, що суд також обов'язково має оцінити, чи дійсно юридична особа зможе відшкодувати шкоду та чи відповідатиме таке відшкодування економічним інтересам держави.

Продовжуючи аналізувати проблематику відшкодування шкоди у кримінальному провадженні за угодою, доцільно змістити акцент з юридичної на фізичну особу при укладенні угоди про примирення. На відміну від угоди про визнання винуватості, суд має оцінити, чи буде таке відшкодування відповідати економічним інтересам потерпілого, самого обвинуваченого та, відповідно, держави. Одночасно з цим суд також має оцінити майновий стан особи, на яку покладається обов'язок відшкодування шкоди, адже п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК України змушує суд відмовляти у затвердженні угоди у випадку, якщо була встановлена «очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань». В Узагальненні судової практики здійснення

кримінального провадження на підставі угод зазначалося, що «ухвалою Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області відмовлено в затвердженні угоди про визнання винуватості, укладеної між прокурором та підозрюваним О. у кримінальному провадженні по обвинуваченню О. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 335 КК. Провадження надійшло до суду з укладеною угодою між прокурором та підозрюваним про визнання винуватості, згідно з умовами якої сторони дійшли згоди, що дії підозрюваного слід кваліфікувати за ст. 335 КК, та узгодили покарання із застосуванням ст. 69 КК у вигляді штрафу в розмірі 120 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Суд відмовив у затвердженні угоди, у зв'язку з тим, що обвинувачений О. на час укладення угоди про визнання винуватості офіційно не працевлаштований, з його слів, працює неофіційно різноробочим, однак через травму руки ще певний період часу працювати не зможе, а тому суд встановив очевидну неможливість виконання О. покарання у вигляді штрафу. Інших доказів про ймовірне джерело доходів обвинуваченим та прокурором суду надано не було. З аналогічних підстав було відмовлено у затвердженні угоди про визнання винуватості Ворошиловським районним судом м. Донецька (ухвала від 1 березня 2013 р.)» [105]. Таким чином, суд буде оцінювати майновий стан обвинуваченого навіть під час вирішення питання про можливість особи виплатити штраф, який узгоджено як міру покарання. При вирішенні питання про можливість відшкодування шкоди такий контроль з боку суду має бути ще ретельнішим, адже зачіпаються економічні інтереси як потерпілого, якому буде відшкодовуватися шкода, так і особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання з їхнє відшкодування. «Суд повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік

яких у ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості. Якщо ж під час судового провадження суд встановить, що обвинувачений не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання, він відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК має відмовити в затвердженні угоди» [86].

Так, в одному з рішень суд відмовив у затвердженні угоди, вказавши про «неможливість затвердження угоди про примирення, оскільки суду не надано даних щодо працевлаштування обвинуваченого, який в судовому засіданні вказував , що спроможний сплатити штраф, у даний час офіційно не працює, працевлаштувався без оформлення в квітні 2018 року і буде отримувати заробітну плату в розмірі 4000 грн, однак ніяких документів на підтвердження зазначених обставин суду не надав, не зміг пригадати, з якого часу він працевлаштований, тому є очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань як по відшкодуванню шкоди, так і по сплаті штрафу. Крім того, як вбачається з характеризуючих обвинуваченого документів, наданих прокурором, ОСОБА_5 одружений, має на утриманні неповнолітню дитину, з пояснень обвинуваченого, його дружина отримує заробітну плату менше мінімальної заробітної плати» [121]. В іншому випадку суд зазначав, що «оскільки ОСОБА_4 не працює, не має доказів щодо працевлаштування та отримання стабільного доходу, існує очевидна неможливість виконання обвинуваченим покарання у виді сплати штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян 850 грн» [120]. «Враховуючи те, що обвинувачений ніде не працює, відсутні докази того, що його фінансовий стан на цей час дозволяє йому виконати умови угоди та сплатити відповідний штраф, його пояснення про те, що він немає змоги заплатити штраф у зазначеному в угоді розмірі і має інші несплачені зобов'язання, суд вбачає очевидну неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язання, що відповідно до п. 5

ч. 7 ст. 474 КПК України є підставою для відмови у затвердженні угоди» [155].

Необхідно зазначити, що судді досить часто посилаються на відсутність місця роботи як обставину, яка свідчить про неможливість відшкодування шкоди за угодою. З цього приводу В.О. Рибалко зазначає, що «лише та обставина, що обвинувачений не має офіційного місця праці, ще аж ніяк не означає, що він не зможе сплатити узгоджену сторонами суму штрафу чи відшкодувати заподіяні ним збитки. В обвинуваченого можуть бути інші кошти, достатні для відшкодування завданої ним шкоди (чи необхідні для сплати штрафу): заощадження, майно, яке можна продати, дивіденди, гроші йому можуть подарувати, позичити, він їх може взяти в кредит, набути за якою-небудь іншою цивільно-правовою угодою, не будучи при цьому працевлаштованим тощо» [89, с. 100]. Ми теж підтримуємо таку позицію тому, що далеко не завжди наявність місця роботи буде вказувати на можливість або неможливість відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. Водночас при винесенні рішення про відмову у затвердженні угоди у зв’язку з очевидною неможливістю виконання взяти обвинуваченим на себе зобов’язання суд має надавати аргументи, чому саме він ухвалив таке рішення, а для цього в матеріалах кримінального провадження мають бути докази, які дійсно вказують на неможливість виконання таких зобов’язань.

Судді досить часто використовують іншу тактику, коли вони не вказують на наявність доказів, що вказують на неможливість виконання зобов’язання, а вказують на відсутність доказів, які вказують на можливість виконання такого зобов’язання. Так, в одному з судових рішень було зазначено, що «угода про примирення від 7.10.2025 року була укладена у порушення п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК України, так як є очевидна неможливість виконання обвинуваченим ОСОБА_12 (ОСОБА_4) взятих на себе за цією угодою зобов’язань щодо можливості виплати ним штрафу, так як у

матеріалах цього кримінального провадження відсутня будь-яка офіційна довідка про фінансовий стан цього обвинуваченого» [126]. Є також окрема думка, що «сторонами угод, обвинуваченими зокрема, не було надано суду переконливих пояснень щодо наявності у них реальної можливості виконання в означений термін зазначеної умови, як не було надано і доказів на підтвердження можливості такого виконання (на підтвердження матеріального становища, джерел відшкодування збитків тощо), які б переконали суд або розсудливого спостерігача у можливості виконання цієї умови» [66].

Таким чином, складається дуже цікава практика, відповідно до якої судді перекладають тягар доказування можливості виконання обвинуваченим взятих на себе майнових зобов'язань на саму сторону захисту. Саме обвинувачений має надати чіткі пояснення, у який спосіб він буде відшкодовувати шкоду та звідки він може отримати необхідні для цього кошти. Показовому в даному випадку можна назвати рішення ВАКС, де суд чітко описав не лише спосіб відшкодування шкоди, але і етапи, які має виконати обвинувачений для забезпечення такого відшкодування: «обвинувачений ОСОБА_4 підтвердив обставини, викладені в обвинувальному акті та Угоді. Підтвердив, що сприяв встановленню важливих обставин, вчинених ним кримінальних правопорушень у кримінальному провадженні № 52024000000000473 від 16 вересня 2024 року, зокрема шляхом надання визнавальних показань. Стверджував, що він готовий вчинити передбачені умовами Угоди дії щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 2 ст. 410 КК України, а саме добросовісно співпрацювати з потерпілим задля ефективного та швидкого повернення державі в особі ГУР МОУ квартири за адресою: АДРЕСА_1 , зокрема шляхом укладення відповідного договору задля забезпечення безоплатного і безумовного переходу (відчуження) квартири державі. Також обвинувачений зазначив, що він фінансово

спроможний здійснити добровільний внесок на підтримку Збройних Сил України на суму 750 000 грн. У судовому засіданні ОСОБА_4 запевнив, що обставини, які б перешкоджали відшкодувати потерпілому шкоду, а саме укласти з ГУР МОУ договір та вчинити будь-які інші дії задля забезпечення безоплатного та безумовного переходу (відчуження) квартири за адресою: АДРЕСА_1 , у власність держави в особі ГУР МОУ, відсутні. На підтвердження можливості обвинуваченого виконати обов'язок щодо перерахування коштів на підтримку Збройних Сил України та забезпечення безоплатного та безумовного переходу (відчуження) квартири у власність держави стороною захисту надано: довідку про доходи ОСОБА_4 від 09 червня 2025 року № 4566125299055524, № 1446024019844420 та № 9562595631702516; відомості про доходи ОСОБА_4 з Державного реєстру фізичних осіб-платників податків від 09 червня 2025 року; відомості з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно щодо нерухомого майна, яке на праві власності належить ОСОБА_4 та його дружині – ОСОБА_9 ; довідки про заробітну плату дружини ОСОБА_9 від 09 червня 2025 року № 13/8.1-11/1280 та № 13/8.1-11/1281; виписки по картковому рахунку ОСОБА_4 та його дружини ОСОБА_9 ; копію щорічної декларації особи уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування за 2022 рік (т. 1 а.с. 129-170). Враховуючи встановлені обставини, суд дійшов висновку про можливість виконання обвинуваченим взятих на себе за Угодою зобов'язань» [10].

Показовою в даному випадку є те, що саме обвинувачений чітко продемонстрував, звідки він зможе взяти необхідні для переказу грошові кошти. Ретельність описаної процедури також пов'язана з сумою, що має відшкодувати особа, яка вчинила кримінальне правопорушення. Вважаємо, що в такий спосіб і має встановлюватися можливість або неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе зобов'язань щодо відшкодування шкоди. Звертаємо увагу, що суд має лише перевірити, чи дійсно особа може

виконати такі зобов'язання, але не повинен це встановлювати самостійно. Тягар доказування можливості виконання взятих на себе зобов'язань покладається на особу, яка бере на себе такі зобов'язання, а суд лише перевіряє відомості, що були надані стороною захисту.

3.2. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час перегляду судових рішень

У межах даного дисертаційного дослідження ми вже неодноразово зазначали, що можливість реалізації гарантій захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні значною мірою залежать від того, яке саме кримінальне правопорушення було вчинене. Якщо основним об'єктом злочинного посягання є право власності, право на здійснення законної підприємницької діяльності або будь-які інші економічні права, то всі процедури, які будуть реалізовуватися учасниками кримінального провадження, будуть виступати і в якості гарантій захисту відповідних економічних прав. Це стосується як стадії судового розгляду, так і перегляду судових рішень в апеляційній, касаційній інстанціях або за нововиявленими обставинами. Тому ми не будемо звертатися до аналізу всіх можливих процедур, у межах яких можуть бути забезпечені економічні інтереси у кримінальному провадженні, а лише звернемо увагу на ті інститути та процедури, які напряму мають відношення до зазначеного питання. І розпочати доцільно з переліку суб'єктів, які мають право подавати апеляційні скарги у кримінальному провадженні. У межах даного дослідження нас цікавлять лише ті учасники кримінального провадження, які в рамках кримінального провадження завжди будуть захищати власні економічні інтереси. До таких суб'єктів, крім інших, відносяться треті особи – у частині, що стосується їхніх інтересів під час вирішення питання про спеціальну конфіскацію.

Спеціальна конфіскація – це окремий інститут кримінального права, який передбачає особливі форми реалізації, а саме: або через кримінальну відповідальність, або поза кримінальною відповідальністю. У першому випадку спеціальна конфіскація застосовується до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення (перелік їх визначений у ч. 1 ст. 96-1 КК України), тобто до суб'єкта кримінального правопорушення. При цьому спеціальна конфіскація може застосовуватися одночасно з призначенням покарання. Водночас у другому випадку вона може бути поширена також на осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності, на неосудних (тобто таких, що не визнаються суб'єктами кримінального правопорушення), а також на третіх осіб. За таких обставин спеціальна конфіскація виступає як самостійний захід [8].

Вчені зазначають, що вилучення майна, здобутого злочинним шляхом, у межах спеціальної конфіскації не розглядається як покарання, а має переважно превентивний і компенсаційний характер, оскільки спрямоване на недопущення збереження та використання незаконно отриманих доходів. Крім того, сучасне розуміння конфіскації виходить за межі традиційної моделі, відповідно до якої вилученню підлягають лише активи, пов'язані зі злочином, за який постановлено обвинувальний вирок. Новітні механізми, зокрема розширена конфіскація чи конфіскація без обвинувального вироку, свідчать про тенденцію до відокремлення активів, що підлягають вилученню, від факту ухвалення обвинувального вироку суду. Безперечно, між загальною конфіскацією та спеціальною конфіскацією, яка може здійснюватися навіть без обвинувального вироку, існують як спільні риси, так і суттєві відмінності. Обидва заходи передбачають обмеження індивідуальних майнових прав та примусове вилучення матеріальних активів державними органами. Конфіскація означає остаточне позбавлення власника права власності на активи, що є прямим результатом злочину, за який особу засуджено. Відтак застосування конфіскації здебільшого

потребує наявності обвинувального вироку. Натомість спеціальна конфіскація може застосовуватися і за відсутності обвинувального вироку, виступаючи альтернативою класичному кримінальному судочинству. Конфіскація без обвинувального вироку є формально незалежною від кримінального засудження, хоча на практиці вона нерідко залишається пов'язаною з кримінальним провадженням. Як правило, такий механізм використовується у випадках, коли кримінальне переслідування триває або не може бути здійснене з певних причин [157, с. 354].

У судовій практиці існують досить серйозні питання щодо визначення власника майна, яке підлягає спеціальній конфіскації. Так, в одному з рішень ВС зазначив, що «у частинах 6, 9, 10, 11 ст. 100 КПК і в частинах 1 та 5 ст. 96-2 КК законодавець використовує терміни «власник» і «законний володілець» як альтернативні, тому згідно з цими положеннями не вимагається доведення факту обізнаності про злочинне використання майна двох осіб: власника і законного володільця. Також законом не визначено переваги власника перед законним володільцем чи, навпаки, у питанні застосування спеціальної конфіскації. Закон, у тому числі ч. 10 ст. 100 КПК, захищає право добросовісного власника або володільця майна від несприятливих наслідків використання його майна третіми особами зі злочинною метою. Такий підхід законодавця відповідає вимогам ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, яка передбачає, серед іншого, що знаходження балансу між суспільним інтересом у попередженні злочинів та захистом прав зацікавлених осіб у таких обставинах означає, що покладання такого тягаря на власника відповідного майна може бути виправданим, лише якщо його інтерес у поверненні йому майна переважується ризиком, що таке повернення полегшить вчинення злочинів і зашкодить боротьбі з організованою злочинністю. Однак перед тим, як визначити справедливий баланс між інтересом особи, котрій належить майно, та інтересом суспільства у боротьбі зі злочинністю, суд, вирішуючи питання про

спеціальну конфіскацію, має установити, чиї майнові інтереси постраждають у випадку конфіскації такого майна. Для визначення того, інтереси якої особи − власника чи законного володільця − зачіпає можлива спеціальна конфіскація майна, суду слід виходити із сукупності обставин, установлених судом. Якщо ця сукупність свідчить про те, що особа, хоча й зазначена у певних документах як власник майна, не має дійсного права на таке майно та інтересу в його поверненні, вимога довести факт обізнаності такої особи про злочинне використання майна, з яким вона втратила зв'язок, не відповідає меті захисту права на мирне володіння майном, втіленій, зокрема, в ч. 10 ст. 100 КПК, але водночас створює нездоланні перешкоди для державних органів у досягненні цілей боротьби зі злочинністю. ККС зазначив, що, надавши вирішального значення відсутності згоди номінального власника автомобіля, апеляційний суд залишив поза увагою важливі обставини, доведені стороною обвинувачення. При цьому суди фактично визнали відсутність у номінального власника, зазначеного в технічному паспорті, інтересу в поверненні автомобіля, повернувши автомобіль не йому, а законному володільцю, тобто засудженому» [80]. Звертаємо увагу, що ВС вказує на необхідність оцінки одразу декількох обставин: по-перше, відношення особи до майна, яке підпадає під спеціальну конфіскацію; по-друге, дотримання балансу між правом добросовісного набувача гарантувати його право власності та інтересами суспільства та держави щодо розслідування кримінальних правопорушень. Окреслені обставини мають враховуватись як судом першої інстанції при винесенні кінцевого судового рішення, так і судом апеляційної інстанції. І якщо питання оцінки балансу між приватними та публічними економічними інтересами буде відбуватися безпосередньо під час розгляду самої апеляційної скарги, то оцінка суб'єкта подання апеляційної скарги має відбуватися ще на етапі перевірки можливості призначення судового розгляду.

Існує досить багато прикладів, коли суд апеляційної інстанції повертав апеляційну скаргу саме з тієї причини, що вона була подана неналежним суб'єктом, який зазнав втрат через спеціальну конфіскацію. Так, досить популярною підставою для повернення апеляційної скарги є ненадання власником доказів, що таке майно дійсно належить скаржнику [152; 153]. У даному випадку суди не констатують відсутність права власності особи на таке майно, а лише констатують неможливість з документів, які були подані разом з апеляційної скаргою, встановити зв'язок між особою скаржника та майном, відносно якого була подана апеляційна скарга. При цьому інколи судді також зазначають, що також відсутні докази належності особі майна і в матеріалах кримінального провадження, що, на нашу думку, не зовсім правильно, адже суд має оцінювати прийнятність апеляційної скарги згідно з документами, які були надані разом з апеляційною скаргою, та відомостями, які були зазначені в самій скарзі.

Для того, щоб скарга була прийнятою, суду апеляційної інстанції мають бути надані документи, які підтверджують право власності, а не лише аргументи, які вказують, що таке право власності має визнаватись. Особливо критично таке питання постає під час оскарження спеціальної конфіскації на майно, яке перебуває у спільній сумісній власності. ВС вже вказував, що в такому випадку мають бути забезпечені права всіх власників: «вирішуючи питання про долю речових доказів, апеляційний суд не звернув уваги на вимоги ч. 5 ст. 96-2 КК, якими передбачено, що спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у цій статті, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю). Посилання апеляційного суду на відсутність доказів, що автомобіль є особистою власністю ОСОБА_2 (рішення суду, договір про поділ майна тощо) є неспроможними та суперечливими, оскільки апеляційним судом було встановлено, що вказаний транспортний засіб зареєстрований на праві власності за

ОСОБА_2, що підтверджується свідоцтвом про реєстрацію транспортного засобу. Крім того, приймаючи рішення про конфіскацію 1/2 автомобіля, апеляційний суд зазначив, що спірний автомобіль є спільною сумісною власністю подружжя, яке набуте під час шлюбу, а тому обвинувачений і ОСОБА_2 володіють цим майном у рівних частках. Тобто, апеляційний суд, у кримінальному провадженні, вирішив спір про право власності на майно, поділив його з виділенням часток, що є неприпустимим. Крім того, такі висновки апеляційного суду є передчасними, не підтверджуються наявними в матеріалах провадження доказами, які були досліджені судом. Приймаючи таке рішення, апеляційний суд залишив поза увагою вимоги ч. 12 ст. 100 КПК, якими передбачено, що спір про належність речей вирішується в порядку цивільного судочинства. Не звернув уваги апеляційний суд і на положення вимог ст. 183 ЦК, якими визначаються речі на подільні і неподільні. Зокрема, неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення. Тобто, виділити 1/2 автомобіля, для спеціальної конфіскації, без втрати його цільового призначення неможливо» [81].

ВС досить чітко наголосив, що питання встановлення факту права власності або виділення частки власника мають вирішуватись у межах цивільного, а не кримінального судочинства. Відповідно, суди апеляційної інстанції враховують такі пояснення. Так, в одному з прикладів суд повернув апеляційну скаргу особі саме через те, що нею не були надані чіткі докази того, що вона є власником майна, на яке було накладено спеціальну конфіскацію: «як зазначає сам апелянт, автомобіль марки «TOYOTA CAMRY» р.н.з. НОМЕР_1 , відповідно до свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу серії НОМЕР_2 від 20 листопада 2021 року, зареєстрований за ОСОБА_5. Тоді як лише сама вказівка про його придбання у період перебування у зареєстрованому шлюбі з ОСОБА_4 , без представлення судового рішення у підтвердження такого факту, або ж інших правовстановлюючих документів, які б підтверджували право спільної або

ж часткової власності на даний автомобіль, який міг бути придбаний обвинуваченим і за його особисті кошти, не є достатнім підтвердженням того, що оскаржуваний вирок суду порушує її права, свободи та інтереси, як співвласника об'єкта рухомого майна» [113]. Проблема в даному випадку полягає в тому, що дружина, очевидно, втрачає право на подачу апеляційної скарги, адже для розгляду позову про визнання права власності потрібно значно більше часу, ніж надається для подачі апеляційної скарги на вирок суду першої інстанції. У даному випадку можна констатувати ситуацію, за якою, вірогідніше за все, право власності буде втрачене саме через те, що така особа попередньо не звернулася до суду з відповідним позовом про визнання права власності. Хоча такий висновок виглядає цілком логічним, його не можна назвати справедливим, адже в такому випадку особа втрачає можливість убезпечити своє право власності лише через необхідність визнання права в межах іншого судового провадження. Дійсно, такий власник мав виконати всі зазначені дії вчасно, проте невчасне звернення для реалізації права ще не означає, що особа такого права автоматично позбувається.

Однак автоматичне зупинення спеціальної конфіскації або неможливість реалізації майна, на яке вона була накладена, до вирішення питання права власності в іншому провадженні теж неможливе, адже це може стати причиною зловживання правами, затягуванням судового розгляду, в результаті чого можливість виконання спеціальної конфіскації може бути втрачена. Зацікавлена особа повинна застосовувати заходи забезпечення позову відповідно до цивільного процесуального законодавства. Наприклад, в одному провадженні особа, подавши цивільний позов про визнання права власності, також звернувся із заявою про забезпечення позову відносно майна, яке підлягало спеціальній конфіскації. «У зв'язку з тим, що ОСОБА_2 ухилявся від виконання ухвали суду від 03.11.2023 в частині передання у власність ОСОБА_1

вищевказаного автомобіля, ОСОБА_1 звернувся до Слов'янського міськрайонного ВДВС у Краматорському районі Донецької області з заявою про відкриття виконавчого провадження. У процесі моніторингу Державного реєстру виконавчих проваджень позивачем було встановлено, що 22.12.2023 Ківерцівським ВДВС у Луцькому районі Волинської області Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції відкрито виконавче провадження № 73661202 відносно ОСОБА_2 на підставі виконавчого листа, виданого Володимир-Волинським міським судом Волинської області, оскільки відносно спірного автомобіля, яке є майном засудженого ОСОБА_2 , судом застосована спеціальна конфіскація. Крім того, представник позивача зазначає, що невжиття заходів забезпечення позову може стати причиною нового позову та унеможливить або утруднить в подальшому, у разі задоволення позову, виконання рішення суду» [119]. У цьому випадку суд врахував позицію позивача та ухвалив рішення про зупинення продажу (реалізації) арештованого майна.

Саме за таким алгоритмом мають діяти особи, майно яких стало предметом спеціальної конфіскації і на момент подання апеляційної скарги документи, які мають посвідчувати таке право власності, були відсутні. За такої ситуації власник майна повинен звернутися з цивільним позовом про визнання права власності та із заявою про заборону вчинення дій, пов'язаних з реалізацією майна. Основною умовою для задоволення такого клопотання має бути наявність вироку суду, який вже набрав законної сили, адже лише після цього судове рішення підлягає виконанню. Надалі, отримавши позитивне рішення в межах цивільного судочинства про визнання права власності, така особа, на нашу думку, має звернутися з апеляційної скаргою на вирок суду в частині скасування спеціальної конфіскації, адже вона може довести своє право на таке майно. Одночасно з поданням апеляційної скарги власник також повинен клопотати суд про поновлення строку подачі апеляційної скарги, які на той час вже мають

закінчитись. При цьому ми підкреслюємо, що інколи строк між закінченням строку подання апеляційної скарги та фактичним її поданням таким власником може бути досить великим, проте це не має бути підставою для відмови у поновленні такого строку. Надання можливості оскаржувати судові рішення в апеляційному порядку, які вже відносно давно набрали законної сили, є досить спірним рішенням, адже ставить під сумнів засаду незмінності судового рішення та може негативно вплинути на стабільність всієї судової системи. Поряд з цим маємо зауважити, що оскаржуватися буде не весь вирок, а лише його частина щодо повернення майна, яке підлягає спеціальній конфіскації. І весь час у цій частині судове рішення не могло бути виконане, адже існували обмежувальні заходи, застосовані в межах цивільного судочинства. Тому можливість апеляційного оскарження вироку в даному випадку не буде обмежувати права учасників кримінального провадження та не впливатиме на економічні інтереси держави, адже такі інтереси в будь-якому випадку не могли бути забезпечені, а тому судді, на нашу думку, мають поновлювати строк апеляційного оскарження.

Іншою обставиною, яку має оцінити суд апеляційної інстанції при оскарженні рішення суду першої інстанції в частині спеціальної конфіскації, є забезпечення балансу між приватними інтересами власника майна та публічними економічними інтересами держави. ВС з цього приводу зазначав, що «при застосуванні спеціальної конфіскації у кожному конкретному випадку необхідно не тільки послатися на наявність для цього формальних підстав, передбачених у КК, але й переконатися, що таке застосування не порушуватиме «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб», покладаючи на особу «надмірний індивідуальний тягар». ВС зазначав, що загалом не виключається можливість застосування спеціальної конфіскації навіть у тих випадках, коли конфіскація майна, з огляду на його вартість, виглядає набагато суворішим заходом, ніж призначене покарання. Однак у таких

випадках необхідно навести належні аргументи, які обґрунтовують, з урахуванням обставин конкретної справи, що такий захід не порушуватиме стандарти ЄСПЛ. При цьому до уваги можуть братися: вартість майна, що підлягає конфіскації, законність чи незаконність його походження; тяжкість і характер вчиненого злочину; наявність, розмір і характер завданої шкоди або шкоди, яка потенційно могла бути завданою злочином; вид і розмір призначеного покарання тощо» [78]. ВС вказує на необхідність оцінки як публічних інтересів під час застосування спеціальної конфіскації, так і приватних інтересів самого власника. Особливий акцент має робитись на добросовісного набувача та недопущення порушення його економічних прав під час застосування даного заходу кримінально-правового характеру, про якого є вказівка у ст. 96-2 КК України.

Вчені зазначають, що добросовісність має як об'єктивний, так і суб'єктивний вимір [34, с. 77]. Її об'єктивний аспект полягає у нормативному закріпленні в правових нормах, тоді як суб'єктивний – у сприйнятті цих норм через внутрішні переконання особи щодо добра, совісті та справедливості. Добросовісність виступає як співвідношення та узгодження індивідуальних інтересів із приватними інтересами інших осіб і суспільства загалом. Саме тому, відповідно до найбільш поширеної позиції, поняття добросовісності значною мірою визначається етичними та моральними категоріями. Водночас включення до її змісту так званого об'єктивного критерію незнання певних фактів дає підстави не зводити її виключно до сфери моралі [34, с. 77].

Матеріальні та процесуальні аспекти добросовісності фактично перебувають у тісному взаємозв'язку. Тому вищі судові інстанції розглядають добросовісність як прагнення особи сумлінно реалізовувати свої цивільні права та належним чином виконувати покладені на неї обов'язки [77]. У цивільному судочинстві враховуються основні складові принципу добросовісності, зокрема: 1) недопустимість зловживання

процесуальними правами; 2) вимога сумлінного виконання процесуальних обов'язків; 3) заборона суперечливої поведінки сторін, або застосування процесуального естоппеля; 4) недопущення інших незаконних дій, що створюють перешкоди здійсненню правосуддя (наприклад, введення суду в оману, використання втрачених процесуальних повноважень тощо) [54].

Добросовісність традиційно оцінюється за двома критеріями – об'єктивним і суб'єктивним. Об'єктивний підхід полягає в дотриманні сторонами розумних правил чесності у договірних відносинах, тоді як суб'єктивний передбачає необхідність діяти чесно й коректно стосовно іншої сторони правовідносин [7, с. 12]. Принцип добросовісності закріплений і в європейському законодавстві, зокрема в Директиві ЄС щодо захисту прав споживачів 1994 року. Відповідно до пункту I.-1:103 Принципів, визначень і модельних правил Європейського приватного права, поняття «добросовісність» та «добросовісна ділова практика» у сукупності визначаються як стандарт поведінки, що ґрунтується на чесності, відкритості та повазі до інтересів іншої сторони угоди або пов'язаних правовідносин. Аналогічно, у пункті 20 статті 1-201 Єдиного торгового кодексу США добросовісність трактується як фактична чесність і дотримання належних комерційних стандартів у веденні бізнесу. Доктрина добросовісності застосовується і в країнах загального права, хоча має певні особливості [96].

Таким чином, у доктринальному вимірі добросовісність сприймається як певна норма або стандарт поведінки суб'єктів права. З одного боку, поведінка особи повинна відповідати вимогам закону, а здійснення прав має відбуватися в межах встановлених стандартів. З іншого боку, добросовісність включає й загальноприйняті суспільні вимоги, яких мають дотримуватися всі учасники цивільних відносин: чесність, непідкупність, справедливість, уважність, а в окремих випадках – наявність відповідних умінь і навичок для виконання певних завдань. Відтак стандарти поведінки

мають істотне значення для оцінки дій сторін, особливо у разі виникнення спорів щодо належного здійснення прав і виконання обов'язків. Крім того, добросовісність виступає підґрунтям для встановлення фактів зловживання правами та формування обґрунтованих очікувань сторін [34, с. 77].

У пункті 4 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав» від 28 січня 2013 р. зазначено, що, вирішуючи питання, пов'язані з розмежуванням добросовісного та недобросовісного набувача, судам слід враховувати положення статті 330 ЦК України, відповідно до якої на майно, відчужене особою, яка не мала на це права, набуває право власності добросовісний набувач, якщо, як вказано у статті 388 ЦК, майно не може бути витребуване у нього. Зокрема, відповідно до вказаної статті набувач визнається добросовісним, якщо він не знав, що особа, у якої він придбав річ, не мала права її відчужувати. Отже, набувач є добросовісним, якщо він не знав і не повинен був знати про незаконність свого володіння [35].

Л.М. Демидова зазначає, що набувач вважається недобросовісним у випадку, коли він знав або мав знати, що особа, від якої він придбав річ, не була уповноважена її відчужувати, тобто усвідомлював або повинен був усвідомлювати неправомірність свого володіння (стаття 390 ЦК). Також набувач визнається недобросовісним, якщо майно було отримане ним злочинним способом. Якщо суд встановить, що набувач знав чи міг знати про існування обставин, які перешкоджали укладенню правочину, зокрема про відсутність у продавця права на відчуження майна, це може бути підставою для висновку про недобросовісність набувача [157, с. 351].

Поняття «повинен був знати», яке використовується законодавцем, відображає недобросовісність володільця (набувача), який, хоча й не був прямо повідомлений про відсутність у відчужувача права на розпорядження

майном, з огляду на обставини його набуття міг і мав обов'язок усвідомлювати це. Про наявність обов'язку знати характерні ознаки майна як предмета спеціальної конфіскації на момент його придбання можуть свідчити: 1) існування правового обов'язку (наприклад, службового), коли особа, що обізнана про злочинне походження доходів (як у випадку, коли слідчий, встановивши факт легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, безоплатно набув квартиру, придбану за такі кошти), та / або очевидність цих обставин, підтверджена доказами (наприклад, коли внаслідок експлуатації неповнолітніх було отримано кошти на купівлю автомобіля, який згодом після повідомлення про підозру був подарований сину, що знав про злочинне походження грошей); а також 2) реальна можливість набувача дізнатися про відповідні ознаки майна. Зазначені обставини щодо третьої особи повинні бути встановлені судом у встановленому порядку на підставі достатніх доказів. Така умова є необхідною та обов'язковою для застосування спеціальної конфіскації майна третіх осіб [157, с. 351].

Як свідчить судова практика, для доведення факту добросовісності набування майна та, відповідно, скасування спеціальної конфіскації, скаржники надають відомості про умови набуття такої власності, а також вказують, що на момент її отримання не знали і не могли знати про обмеження, які існували: «також апелянт зазначає що при укладенні договору купівлі-продажу земельної ділянки від 05 жовтня 2018 року між ТОВ «ХАЙПЕКС» та ТОВ «НОВІТНІ ІНВЕСТИЦІЇ» покупцем, представниками ТОВ «ХАЙПЕКС» та нотаріусом, що засвідчував угоду, було перевірено дану земельну ділянку на предмет обтяжень, і жодного запису про обтяження в реєстрі не містилося» [117]. У даному випадку представник власника майна посилався на те, що в момент придбання земельної ділянки покупець не знав і не міг знати, що надалі на таку ділянку будуть накладені обмеження та вона підпаде під спеціальну конфіскацію.

Звертаємо увагу, що апелянт зазначив, що ним були виконані всі можливі дії для того, щоб впевнитися, що правочин відбувається законно і що жодних обмежень на майно на момент його вчинення не було.

Подібні аргументи наводились і в іншому рішенні, де суд теж став на сторону власника майна та задовольнив апеляційну скаргу: «згідно з ч. 1 ст. 328 ЦК України, право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. 24.07.2019 року між ОСОБА_6 та ПП «Автовир» укладено договір купівлі-продажу транспортного засобу марки VOLKSWAGEN PASSAT, червоного кольору, реєстраційний номер НОМЕР_1 , номер кузова НОМЕР_2 , 2000 року випуску. Таким чином, ОСОБА_6 є добросовісним набувачем вказаного транспортного засобу, оскільки набув право власності на нього на підставі правочину, що не заборонено законом. Відповідно до п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК України, майно, що було предметом кримінального правопорушення, конфіскується, крім того, яке повертається власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку. З огляду на те, що спеціальна конфіскація у кримінальних провадженнях за ознаками злочину, передбаченого ст. 290 КК України, не застосовується, а ОСОБА_6 є добросовісним набувачем транспортного засобу, такий як речовий доказ у кримінальному провадженні підлягає поверненню» [122].

Загалом, аналізуючи наявну судову практику, можна розробити наступний алгоритм, яким керуються судді апеляційної інстанції, досліджуючи питання можливості повернення майна, яке стало предметом спеціальної конфіскації:

1) зв’язок між майном та особою, яка подає апеляційну скаргу. Як вже було неодноразово зазначено, досить часто скаржники в силу тих чи інших причин не надають докази, що вони є власниками майна, про яке йде мова. Проте з точки зору забезпечення балансу між приватними та публічними

інтересами має значення також і встановлення, хто саме подав апеляційну скаргу – власник чи володілець. «Колегія суддів констатує, що у ч.ч. 6, 9, 10, 11 ст. 100 КПК України та ч.ч. 1, 5 ст. 96-2 КК законодавець використовує терміни «власник» і «законний володілець» як альтернативні. Тому ці положення не вимагають доведення факту обізнаності про злочинне використання майна двох осіб – власника і законного володільця. Також закон не визначає переваги власника перед законним володільцем чи навпаки у питанні застосування спеціальної конфіскації. Однак, перед тим як визначити справедливий баланс між інтересом особи, котрій належить майно, та інтересом суспільства у боротьбі зі злочинністю, суд, вирішуючи питання про спеціальну конфіскацію, має передусім встановити, чиї майнові інтереси постраждають у випадку конфіскації такого майна. Для визначення того, інтереси якої особи – власника чи законного володільця – зачіпає можлива спеціальна конфіскація майна, суду слід виходити із сукупності обставин, установлених судом. Якщо ця сукупність свідчить про те, що особа, хоча й зазначена у певних документах як власник майна, не має дійсного права на таке майно та інтересу в його поверненні, вимога довести факт обізнаності такої особи про злочинне використання майна, з яким вона втратила зв’язок, не відповідає меті захисту права на мирне володіння майном, втіленій, зокрема, в ч. 10 ст. 100 КПК України, але у той же час створює нездоланні перешкоди для державних органів у досягненні цілей боротьби зі злочинністю. 09 квітня 2019 року Верховний Суд у справі № 138/2740/16-к (провадження № 51-3984км18) сформував правову позицію, за якою у разі, якщо сторона обвинувачення доведе обставини, що свідчать про відсутність у номінального власника права на спірне майно та інтересу у його поверненні, відсутність доказів обізнаності такого номінального власника щодо злочинного використання майна не є перешкодою для застосування спеціальної конфіскації. Водночас апеляційний суд звертає увагу, що згідно з усталеною практикою

Європейського суду з прав людини та Верховного Суду, при застосуванні спеціальної конфіскації майна у кожному конкретному випадку суд має не тільки послатися на наявність для цього формальних підстав, але й переконатися, що таке застосування не порушуватиме "справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб", покладаючи на особу "надмірний індивідуальний тягар"» [154]. Отже, суди оперують таким поняттям, як «наявність інтересу у поверненні майна», яке також буде предметом дослідження під час розгляду, в тому числі і апеляційних скарг. Наявність лише фактичного права власності на майно, як свідчить судова практика, ще не означає, що таке майно необхідно повернути всупереч інтересам суспільства та правоохоронних органів для досягнення цілей у боротьбі зі злочинністю. Загалом ми погоджуємось, що має бути забезпечений такий баланс, адже в кожному конкретному випадку спеціальна конфіскація буде обмежувати право власності і якщо таке право буде абсолютним, то застосування спеціальної конфіскації унеможливлюється, а разом з ним і унеможливлюється виконання завдань, які мають вирішуватися такою спеціальною конфіскацією. За таких обставин більшою проблемою є оцінка поняття «інтерес у поверненні майна», адже в даному випадку розсуд суду буде досить широким. Вважаємо, що повною мірою оцінити такий інтерес дозволять наступні етапи алгоритму;

2) у який спосіб особа набула таку власність. Способи набуття права власності можуть різнитися залежно від різних обставин. Водночас власник майна має довести, що в кожному конкретному випадку саме такий спосіб набуття майна найбільше відповідав звичній діловій практиці. Вважаємо, що при оцінці даного критерію суд має встановити, чи мало набуття права власності ознаки фіктивності, власне, для недопущення чого і було введено інститут спеціальної конфіскації в кримінальне право. Крім того, саме в межах даного критерію суд може встановити, чи дійсно особа в момент

набуття права власності вчинила всі можливі дії для перевірки законності правочину, тобто що вона не знала і не могла знати, що існують будь-які обмеження даного майна;

3) чи пов’язаний власник майна з подією кримінального правопорушення. Дана ознака буде напряму вказувати, що власник майна, який звернувся з апеляційної скаргою, був обізнаний з ситуацією, а тому мав розуміти, що придбане ним майно може бути предметом спеціальної конфіскації;

4) чи пов’язаний власник майна з особою, у якої таке майно було отримано. На відміну від попереднього критерію, суд буде оцінювати зв’язок між суб’єктами, які вчинили правочин з набуття права власності. Якщо буде встановлено, що такі суб’єкти між собою певним чином пов’язані (наявність тривалих дружніх або сімейних зв’язків, спільне ведення бізнесу тощо), то це буде вказувати, що такий правочин мав ознаки фіктивності, а отже, майно було вилучено законно.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що ключова відмінність між категоріями «права» та «законні інтереси» у кримінальному провадженні полягає у характері їхнього зв’язку з волею та потребами учасника процесу. Права особи мають об’єктивний характер, оскільки їхнє існування визначається нормами кримінального процесуального законодавства та процесуальним статусом учасника, а не його бажанням реалізувати відповідні можливості. Особа може відмовитися від реалізації певного права тимчасово або перманентно, однак така відмова не впливає на сам факт існування права. Законний інтерес, навпаки, безпосередньо пов’язаний із прагненням особи досягти позитивного для себе результату у кримінальному провадженні, у зв’язку з чим його зміст має суб’єктивний характер. При цьому бажаність реалізації законного інтересу може проявлятися як в активній формі, коли особа усвідомлено вчиняє дії для досягнення відповідного результату, так і в пасивній формі, коли особа об’єктивно зацікавлена у покращенні власної процесуальної позиції, однак не усвідомлює наявності відповідного інтересу чи способів його реалізації.

У зв’язку з цим запропоновано законний інтерес у кримінальному провадженні визначати як активне або пасивне бажання учасника кримінального провадження домогтися позитивного для себе результату під час розслідування, розгляду та вирішення кримінального правопорушення, яке реалізується в межах, передбачених чинним кримінальним процесуальним законодавством, з використанням методів кримінального процесуального регулювання.

Також доведено, що економічний інтерес у кримінальному провадженні – це бажання учасника кримінального провадження реалізувати свої економічні потреби, які були обмежені через вчинення (або підозру у вчиненні) кримінального правопорушення або які зазнають

обмежень в силу здійснення кримінальної процесуальної діяльності, з використанням методів кримінального процесуального регулювання. Звертаємо увагу, що в нашому визначенні було використано формулювання «економічні потреби» спеціально задля надання можливості використовувати максимально широке тлумачення даного поняття.

2. Запропоновано всі гарантії захисту економічних інтересів у кримінальному провадженні поділяти: за рівнем регулювання – конституційні, галузеві; за стадіями інтенсивного застосування – гарантії стадії досудового розслідування, гарантії у судових стадіях; за рівнем інтересу – гарантії захисту публічних економічних інтересів, гарантії захисту приватних економічних інтересів; за характером втручання в економічні інтереси – превентивні (правові норми та способи їхньої реалізації, які обмежують незаконне або надмірне втручання уповноважених посадових осіб в економічні інтереси особи під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень; обмежувальні гарантії – це правові норми та способи їхньої реалізації, які направлені на обмеження можливості реалізації учасниками кримінального провадження своїх економічних інтересів задля виконання завдань кримінального провадження), обмежувальні (правові норми та способи їхньої реалізації, які направлені на обмеження можливості реалізації учасниками кримінального провадження своїх економічних інтересів задля виконання завдань кримінального провадження); компенсаційні (правові норми та способи їхньої реалізації, за допомогою яких учасники кримінального провадження можуть вимагати відновлення свої економічних інтересів).

3. Механізм забезпечення інтересу у кримінальному провадженні має передбачати активні дії учасників кримінального процесу, направлені на задоволення потреб, які виникають через існування такого інтересу. Інколи відповідна реалізація можлива самим власником інтересу, інколи вчинення

певних процесуальних дій вимагається від іншого учасника кримінального провадження в інтересах такої особи (як правило, мова йде про дії уповноважених посадових осіб під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень). Тобто механізм забезпечення інтересу може бути активним та пасивним, проте він завжди буде полягати у вчиненні певних дій, пасивність буде проявлятися лише в тому випадку, якщо такі дії вчиняються в інтересах інших осіб.

4. Розроблені наступні критерії віднесення відомостей до комерційної таємниці у випадку розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів: 1) зміст інформації; 2) наслідки розкриття інформації (в кожному випадку застосування заходів забезпечення кримінального провадження слідчі судді зобов'язані оцінювати як потенційні позитивні наслідки для кримінального провадження, так і негативні наслідки для особи, права якої обмежуються, в тому числі коли мова йде про надання доступу до відомостей, що містять комерційну таємницю); 3) чи обмежує власник такої комерційної інформації доступ до неї?

5. Обґрунтовано необхідність удосконалення кримінального процесуального регулювання шляхом закріплення обов'язку розглядати клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, у закритому судовому засіданні. Такий підхід спрямований на посилення гарантій недопущення розголошення конфіденційної інформації за відсутності її володільця, хоча й певною мірою відступає від дискреційного характеру ст. 27 КПК України.

Разом з тим, з метою забезпечення балансу процесуальних інтересів, запропоновано передбачити можливість сторони, яка звертається з відповідним клопотанням, обґрунтовувати недоцільність закритого розгляду, а для слідчого судді (суду) – обов'язок мотивувати рішення про проведення відкритого засідання. Така модель дозволяє поєднати захист охоронюваної законом таємниці з гнучкістю судового розгляду та

додатково гарантує дотримання прав учасників кримінального провадження, на яких впливають рішення про тимчасовий доступ до речей і документів.

6. Запропоновано уточнити ч. 2 ст. 236 КПК України, передбачивши, що обшук має проводитися у час, коли завдається найменша шкода не лише звичайним заняттям особи, а й підприємницькій діяльності в місці його проведення, якщо це не суперечить меті обшуку. Такий підхід дозволяє враховувати не лише інтереси володільця приміщення, а й інших суб'єктів господарської діяльності, функціонування яких може бути фактично порушене внаслідок проведення слідчої дії, що забезпечує більш пропорційне втручання у сферу економічних прав.

7. Застосування спеціально утворених підприємств як інструменту під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій є практично неможливим через необхідність їхнього створення в кожному кримінальному провадженні. З огляду на це вказано на необхідність спрощення порядку використання таких юридичних осіб на нормативному рівні. Зокрема, запропоновано доповнити Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» положенням про те, що порядок реєстрації спеціально утворених юридичних осіб, які використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, визначається окремими нормативно-правовими актами. Такий підхід дозволить забезпечити більш гнучке й водночас контрольоване застосування такого інструменту у кримінальному провадженні.

8. У дослідженні звернуто увагу на проблему правової визначеності меж застосування контрольованої закупки як форми контролю за вчиненням злочину, зокрема у випадках, коли фактичний обіг товару може бути обмеженим або забороненим, але це стає відомим лише після проведення відповідних процесуальних дій. З огляду на це запропоновано

надати таке нормативне визначення контрольованої закупки: «Контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який, *на думку слідчого та прокурора,* перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила».

9. Чинне формулювання ч. 5 ст. 314 КПК України в частині зазначення підстав складання досудової доповіді містить надлишкові та переважно декларативні положення, зокрема посилання на національну безпеку та економічний добробут. Такі категорії радше відображають загальні цілі функціонування інституту пробації, ніж безпосередні процесуальні критерії ухвалення рішення про складання досудової доповіді. З огляду на це обґрунтовано доцільність спрощення відповідної норми шляхом виключення зазначених формулювань як таких, що ускладнюють юридичний текст і не впливають на зміст процесуального рішення.

10. Хоча чинне законодавство передбачає можливість часткового вирішення майнових питань у межах угод, воно не формує цілісного механізму забезпечення відшкодування шкоди, особливо у випадках, коли її наявність є обов’язковим наслідком кримінального правопорушення. У таких ситуаціях прокурор фактично змушений поєднувати процедуру укладення угоди з паралельним зверненням до суду із цивільним позовом, який не завжди інтегрований у логіку самої угоди та не є її обов’язковим елементом. Це призводить до фрагментарності процесуального регулювання та послаблює гарантії захисту економічних інтересів держави.

З метою усунення зазначеного дисбалансу доцільним є нормативне уточнення переліку відомостей, які зазначаються в угодах, зокрема шляхом прямого включення відшкодування шкоди до елементів суспільного інтересу, який оцінюється прокурором і судом. Такий підхід дозволить забезпечити більш системне врахування майнового аспекту кримінального

правопорушення при укладенні та затвердженні угоди, а також підвищить ефективність судового контролю за реальним захистом економічних інтересів. Окремого значення набуває також необхідність закріплення у КПК України вимоги щодо визначення розміру та порядку відшкодування шкоди як істотної умови угоди з юридичною особою, що дозволить уникнути ситуацій, коли майнові наслідки кримінального правопорушення залишаються поза межами процесуального врегулювання або вирішуються поза логікою самої угоди.

11. У випадках, коли майно було предметом спеціальної конфіскації, а особа на момент постановлення вироку та подання апеляційної скарги не мала у своєму розпорядженні належних правовстановлюючих документів, захист її майнових інтересів має здійснюватися через поетапне використання як цивільного, так і кримінального процесуального механізмів. Насамперед така особа повинна ініціювати цивільне провадження щодо визнання права власності та одночасно заявляти клопотання про забезпечення позову у вигляді заборони вчинення дій, пов’язаних із реалізацією відповідного майна. Вирішальне значення для ефективності такого захисту буде мати наявність вироку, що набрав законної сили, оскільки саме він створює правові підстави для реалізації механізмів виконання та одночасно формує предмет спору щодо правомірності застосування спеціальної конфіскації.

Отримавши рішення суду про визнання права власності, особа набуває права звернення до суду апеляційної інстанції з вимогою перегляду вироку в частині застосування спеціальної конфіскації, одночасно порушуючи питання про поновлення строку апеляційного оскарження. Можливість поновлення строку апеляційного оскарження у подібних ситуаціях слід розглядати як інструмент забезпечення балансу між принципом правової визначеності та необхідністю ефективного захисту встановленого права власності, яке було підтверджене у порядку цивільного судочинства.

12. У результаті проведеного дослідження був розроблений алгоритм, яким керуються судді апеляційної інстанції, досліджуючи питання можливості повернення майна, яке стало предметом спеціальної конфіскації:

1) зв'язок між майном та особою, яка подає апеляційну скаргу. Наявність лише фактичного права власності на майно, як свідчить судова практика, ще не означає, що таке майно необхідно повернути всупереч інтересам суспільства та правоохоронних органів для досягнення цілей у боротьбі зі злочинністю;

2) у який спосіб особа набула таку власність. Власник майна має довести, що в кожному конкретному випадку саме такий спосіб набуття майна найбільше відповідав звичній діловій практиці. При оцінці даного критерію суд має встановити, чи мало набуття права власності ознаки фіктивності, власне, для недопущення чого і було введено інститут спеціальної конфіскації в кримінальне право. Крім того, саме в межах даного критерію суд може встановити, чи дійсно особа в момент набуття права власності вчинила всі можливі дії для перевірки законності правочину, тобто що вона не знала і не могла знати, що існують будь-які обмеження даного майна;

3) чи пов'язаний власник майна з подією кримінального правопорушення. Дана ознака буде напряму вказувати, що власник майна, який звернувся з апеляційної скаргою, був обізнаний з ситуацією, а тому мав розуміти, що придбане ним майно може бути предметом спеціальної конфіскації;

4) чи пов'язаний власник майна з особою, у якої таке майно було отримано. На відміну від попереднього критерію, суд буде оцінювати зв'язок між суб'єктами, які вчинили правочин з набуття права власності. Якщо буде встановлено, що такі суб'єкти між собою певним чином пов'язані (наявність тривалих дружніх або сімейних зв'язків, спільне

ведення бізнесу тощо), то це буде вказувати, що такий правочин мав ознаки фіктивності, а отже, майно було вилучено законно.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аваков запевнив Мінекономіки, що проти тиску на ІТ-компанії. 2015. Українська правда: вебсайт. URL : https://www.pravda.com.ua/news/2015/09/24/7082527

2. Бабаєва О.В. Досудова доповідь у підготовчому кримінальному провадженні. *Юрист України*. 2018. № 2 (37). С. 61-67.

3. Бабенко І.Ю. Сучасні гарантії реалізації прав людини на стадії досудового розслідування за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 16 с.

4. Базилевич В.Д. Економічна теорія: політекономія. К. : Знання-Прес, 2007. 719 с.

5. Білічак О.А. Правове регулювання негласних слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство*. 2015. № 5-2. С. 181-187.

6. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. 2011. № 22. С. 56-70.

7. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 11-16.

8. Винник А.О. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 196 с.

9. Вирок. Бережанський районний суд Тернопільської області від 11.09.2023, справа № 593/896/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/113411496

10. Вирок. Вищий антикорупційний суд від 18.06.2025, справа № 991/4549/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/128217995

11. Вирок. Жовтневий районний суд міста Запоріжжя від 04.11.2013, справа № 331/6791/13-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/37021584

12. Вирок. Козелецький районний суд Чернігівської області від 03.08.2022, справа № 734/1287/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/105572056

13. Вітко О.Ю. Поняття об'єкта злочину. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 95-100.

14. Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія. Київ : Атіка, 2004. 236 с.

15. Вознюк О.Л. Баланс приватного інтересу та потреб кримінального провадження при арешті майна. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2024. № 72. С. 138-141.

16. Волошина М.О. Контрольована та оперативна закупка: особливості застосування щодо протидії організованій злочинності на ринку підакцизних товарів. *Протидія організованій злочинності: проблеми теорії та практики* : матеріали регіонального науково-практичного семінару (м. Дніпро, 03 грудня 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 27-31.

17. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічних знань. Київ, 1999. 544 с.

18. Єсімов С.С., Ковалів М.В. Гарантії прав людини і громадянина при забезпеченні інформаційної безпеки. *Path of Science*. 2018. Т. 4, № 4. С. 1008-1016.

19. Головюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.

20. Глуханчук О.В. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 100-103.

21. Глушков В.О., Найдьон Ю.О. Актуальні проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності у зв'язку із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.). С. 45-48.

22. Голодник Ю.А. Механізм забезпечення захисту прав і свобод громадян в діяльності органів державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 32-37.

23. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

24. Гриценко О.А. Економічна теорія прав власності. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. 2011. № 4 (7). С. 93-103.

25. Данило С.М. Сутність механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 4 (111). С. 295-307.

26. Деревянкін С.Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

27. Діденко О. Теоретичне дослідження науково-методичних підходів до дослідження сутності поняття «економічний інтерес». *Науковий вісник «Демократичне врядування»*. 2013. Вип. 12.

28. Економічна безпека : навч. посіб. За ред. З.С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.

29. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист. *Актуальні проблеми економіки*. 2001. № 1-2. С. 18-24.

30. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія. В.Г. Дрозд та ін. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 498 с.

31. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)». Відомості Верховної Ради України. 2015. № 21. Ст. 133. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-19

32. Закон України «Про пробацію». Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 93. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19

33. Зелькіна Т.Є. Сутність та актуальні питання арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 2 (16). С. 385-392.

34. Іващенко С.М., Чалий М.Г. Значення принципу добросовісності при здійсненні та захисті суб'єктивних цивільних прав військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 76-79.

35. Інформаційний лист про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав від 28.01.2013 р. Петрівський районний суд Кіровоградської області : вебсайт. URL : https://pt.kr.court.gov.ua/sud1120/400inf/400inf1/info_6

36. Катренко А.А. Інтерес як елемент змісту суб'єктивного права та охоронюваного законом інтересу (нематеріальний і матеріальний інтерес). *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 89-94.

37. Комашко В.В. Правові та організаційні основи контролю за вчиненням злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 226 с.

38. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

39. Кохановський Д.О. Проблемні питання щодо визначення поняття та сутності забезпечення прав особи в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 28, ч. 3. С. 73-75.

40. Кримінальний процес : підручник. За ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

41. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

42. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Навчальні матеріали онлайн : вебсайт. URL : http://pidruchniki.com/1233090949171/pravo/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukrayini_naukovo-praktichniy_komentar

43. Кріщак І.В., Рось А.В. Досудова доповідь як важлива складова інноваційного розвитку кримінальної юстиції. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 136-155.

44. Кунцевич М.П. Публічні і приватні інтереси як цінності, що охороняються адміністративним правом. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2 (11). С. 11-15.

45. Кучинська О.П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 4-8.

46. Кучинська О.П., Іванов М.С. Механізм забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: поняття і складові елементи. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 236-242.

47. Лапутько С. Обшук в помешканні або іншому володінні особи. Від Кодексу до Практики. 2019. Liga.net : вебсайт. URL : https://blog.liga.net/user/slaputko/article/32459

48. Левченко Д.В. Загальнотеоретичні аспекти гарантування законних інтересів. *Форум права*. 2013. № 2. С. 287-294.

49. Лоскутов Т.О. Законні інтереси як елемент предмета правового регулювання у кримінальному процесі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2012. № 1. С. 110-118.

50. Лоскутов Т.О. Правове регулювання волевиявлення особи щодо проведення кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 75, ч. 2. С. 177-182.

51. Лоскутов Т.О. Правове регулювання гібридів кримінальних процесуальних дій в умовах воєнного стану. *Порівняльно-аналітичне правознавство*. 2022. № 2. С. 277-281.

52. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 445 с.

53. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.

54. Луспеник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf

55. Ляшенко О.М. Економічні інтереси стейкхолдерів підприємства: діалектична взаємодія, систематизація, вибір способів узгодження. *Вісник ТНЕУ*. 2013. № 2. С. 54-61.

56. Мазур О.С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 227 с.

57. Максименко О.С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, присвяченої 155-річчю Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 49.

58. Мамка Г.М. Засади кримінального провадження : наукові та правові основи : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 478 с.

59. Маринич О.Ю. Забезпечення законних інтересів особи у досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Вип. 83, ч. 3. С. 255-261.

60. Маринич О.Ю. Поняття забезпечення прав і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2024. Т. 35 (74). № 1. С. 171-176.

61. Мельник С.І., Горбан І.М., Цуп М.Ю. Сутність і класифікація національних економічних інтересів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 57-66.

62. Мельниченко А.В. Забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 294 с.

63. Михайлович Д.М. Законний інтерес як елемент правового статусу посадової особи. *Право і безпека*. 2005. Т. 4, № 6. С. 21-24.

64. Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України. За ред. О.П. Коцюби. Київ, 2004. 720 с.

65. Обшук як інструмент рейдерства: стара схема в нових реаліях. Юридична газета : вебсайт. 2025. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/obshuk-yak-instrument-reyderstva-stara-shema-v-novih-realiyah.html

66. Окрема думка судді Вищого антикорупційного суду до вироку від 05.07.2024 у справі № 760/14676/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120341643

67. Олефір Л.І. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 1, т. 4. С. 34.

68. Пеньков С.В. До питання визначення проблемних аспектів використання спеціально утворених підприємств у протидії злочинності. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 72-73.

69. Перцова-Тодорова Л.М. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення обшуку на стадії досудового розслідування : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2022. 246 с.

70. Положення про комерційну таємницю та конфіденційну інформацію Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет». Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет» : вебсайт. URL : https://uman.e-u.in.ua/images/2025-05-polozhennya_pro_komercii-nu_taemnicyu_eu.pdf

71. Положення про комерційну таємницю та конфіденційну інформацію ТОВ «Миколаївська електропостачальна компанія». ТОВ «Миколаївська електропостачальна компанія» : вебсайт. URL : https://elektropostach.mk.ua/files/electricity_supply/Regulations_on_trade_secrets_and_confidential_information.pdf

72. Положення про комерційну таємницю та конфіденційну інформацію ТОВ «ДжиБіЕль Клінік». GBLclinic : вебсайт. URL : https://gbl-clinic.od.ua/assets/media/docs/Політка_Конфеденційності.pdf

73. Порядок складання досудової доповіді, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#Text

74. Постанова ВС від 10.10.2023 р., справа № 161/12522/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228532

75. Постанова ВС від 20.02.2019, справа № 522/3665/17. URL : https://shr.od.court.gov.ua/sud1532/pres-centr/novini/661552/

76. Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» від 09.08.1993. № 611. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-93-п#Text

77. Постанова КГС ВС від 20.02.2019 р., справа № 915/1401/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/79990993

78. Постанова ККС ВС від 04.11.2020, справа № 236/3696/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/92692226

79. Постанова ККС ВС від 07.10.2024, справа № 466/525/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272945

80. Постанова ККС ВС від 09.04.2019, справа № 138/2740/16-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722375

81. Постанова ККС ВС від 09.04.2020, справа № 676/2199/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/88749307

82. Постанова ККС ВС від 10.09.2024, справа № 359/7863/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/121626665

83. Постанова ККС ВС від 11.10.2021, справа № 757/31446/20-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/100359290

84. Постанова ККС ВС від 18.06.2025, справа № 299/658/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/128347460

85. Постанова ККС ВС від 24.01.2019, справа № 370/2000/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/79445658

86. Постанова Пленуму ВССУ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11.12.2015. № 13. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text

87. Почтовий М.М. Про сутність інтересу у кримінальному процесі. *Юридична наука*. 2020. № 7 (109). С. 226-231.

88. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України № 18-рп/2004. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04

89. Рибалко В.О. Оцінні поняття в кримінальному процесуальному праві України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 260 с.

90. Рябовол Л.Т. Гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Т. 1. № 1. С. 114-119.

91. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68-83.

92. Сак Т.В. Економічні інтереси малого підприємництва як об’єкт захисту. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 22. С. 67-71.

93. Саченко С.О. Забезпечення економічних інтересів України інструментами податкового регулювання: дис. ... докт. філос.: 051. Ірпінь, 2025. 215 с.

94. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33-35.

95. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків : Еспада, 2009. 752 с.

96. Смітюх А.В. Добросовісність у правових системах commonlaw: тенденції впровадження до договірного права. Добросовісність: доктрина & судова практика : зб. ст. 2021. С. 183-208.

97. Таран О.В., Чернявський С.С. Досудова доповідь у кримінальному провадженні. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 364-370.

98. Тарасюк С.М. Невідкладне проникнення у житло чи інше володіння особи. Вагомість підстав у судовій практиці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 564-567.

99. Тацій В.Я. Об’єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право. 2016. 256 с.

100. Тітко А.І. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 517 с.

101. Тітко І.А. Механізм забезпечення реалізації приватного інтересу у кримінальному процесі. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2017. № 3. С. 230-233.

102. Тітко І.А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Х. : Право, 2015. 448 с.

103. Ткач Т.П. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Науковий вісник*. 2014. № 1. С. 56.

104. Тракало Р.І. Судовий контроль за дотриманням права на повагу до приватного життя : дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2014. 228 с.

105. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. Подільський районний суд міста Києва : вебсайт. URL : https://pd.ki.court.gov.ua/sud2607/inshe/zakon/uzagal

106. Узбек Д.А. Національні економічні інтереси у процесах розвитку прогресивної моделі економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск № 56.

107. Ухвала АП Вищого антикорупційного суду від 30.06.2025, справа № 991/3779/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/128482671

108. Ухвала Апеляційного суду Донецької області від 11.03.2014, справа № 243/9571/13-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/37833331

109. Ухвала Апеляційного суду Житомирської області від 17.09.2018, справа № 279/311/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/76616034

110. Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 16.06.2025, справа № 495/3244/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/128159625

111. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 30.06.2021, справа № 757/7845/19-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/98064113

112. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 29.07.2021, справа № 127/12549/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/98631531

113. Ухвала Волинського апеляційного суду від 12.10.2023, справа № 164/93/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/114130012

114. Ухвала Волинського апеляційного суду від 22.02.2021, справа № 161/863/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95079124

115. Ухвала Житомирського апеляційного суду від 04.08.2025, справа № 296/7982/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/129291543

116. Ухвала Житомирського апеляційного суду від 19.06.2025, справа № 286/4076/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/128252878

117. Ухвала Київського апеляційного суду від 01.08.2022, справа № 757/28806/18-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/105973166

118. Ухвала Київського апеляційного суду від 20.08.2019, справа № 761/26315/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83748494

119. Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 15.01.2024, справа № 116319049. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116319049

120. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 05.11.2019, справа № 592/15999/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/85425934

121. Ухвала Комсомольського міського суду Полтавської області від 04.05.2018, справа № 534/530/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/73800864

122. Ухвала Львівського апеляційного суду від 09.07.2024, справа № 442/1570/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120344019

123. Ухвала Одеського апеляційного суду від 17.01.2019, справа № 520/12760/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/79278316

124. Ухвала Одеського апеляційного суду від 19.11.2025, справа № 947/33740/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/132017615

125. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 21.11.2022, справа № 532/1643/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107562545

126. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 23.10.2025, справа № 522/21876/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/131339676

127. Ухвала слідчого судді Барвінківського районного суду Харківської області від 15.02.2021, справа № 611/27/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94876478

128. Ухвала слідчого судді Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 15.04.2024, справа № 359/3465/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118408907

129. Ухвала слідчого судді Верховинського районного суду Івано-Франківської області від 04.03.2021, справа № 938/359/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95313695

130. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 17.04.2024, справа № 991/3151/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118523900

131. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 25.03.2021, справа № 991/1445/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95865396

132. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 30.11.2021, справа № 991/8031/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/101612427

133. Ухвала слідчого судді Дніпровського районного суду м. Києва від 29.11.2022, справа № 755/9375/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107560899

134. Ухвала слідчого судді Дніпровського районного суду міста Запоріжжя від 09.06.2025, справа № 334/8642/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/127964871

135. Ухвала слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 22.02.2024, справа № 591/11912/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116429106

136. Ухвала слідчого судді Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19.05.2022, справа № 344/5823/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104378571

137. Ухвала слідчого судді Ірпінського міського суду Київської області від 18.02.2013, справа № 367/1431/13-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/49468740

138. Ухвала слідчого судді Київського районного суду м. Полтави від 12.06.2024, справа № 552/3660/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119684784

139. Ухвала слідчого судді Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 01.09.2025, справа № 577/5021/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/129857288

140. Ухвала слідчого судді Коростишівського районного суду Житомирської області від 09.10.2024, справа № 935/2685/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/122321214

141. Ухвала слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 17.10.2023, справа № 463/7972/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/114218831

142. Ухвала слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 17.10.2023, справа № 463/7972/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/114218837

143. Ухвала слідчого судді Личаківського районного суду м. Львова від 21.01.2021, справа № 463/386/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94306972

144. Ухвала слідчого судді Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 02.04.2024, справа № 740/2111/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118066798

145. Ухвала слідчого судді Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22.10.2020, справа № 182/6023/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/92366970

146. Ухвала слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави від 11.12.2019, справа № 554/10557/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/86257613

147. Ухвала слідчого судді Рахівського районного суду Закарпатської області від 16.05.2022, справа № 305/744/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104302101

148. Ухвала слідчого судді Сокальського районного суду Львівської області від 30.11.2021, справа № 454/880/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/101469029

149. Ухвала слідчого судді Червонозаводського районного суду м. Харкова від 09.11.2016, справа № 646/11531/16-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/62572721

150. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Чернівці від 06.06.2017, справа № 727/5419/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/66960240

151. Ухвала Харківського апеляційного суду від 27.02.2020, справа № 643/1384/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/88013288

152. Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 18.03.2024, справа № 714/1285/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117707693

153. Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 21.01.2022, справа № 717/1475/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/102633734

154. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 27.10.2022, справа № 743/1392/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/106995923

155. Ухвала Чорнухинського райнонного суду Полтавської області від 01.11.2024, справа № 549/511/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/122794776

156. Хальота А.І. Історія нормативного регулювання конституційних процесуальних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 40-44.

157. Хом'яченко С.І. Інститут спеціальної конфіскації у системі заходів запобігання злочинності в Україні та зарубіжних країнах. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 12. С. 351-354.

158. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

159. Чепис О.І. Охоронюваний законом інтерес у цивільному праві: поняття та структура. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 129-134.

160. Чіпець О.І. Забезпечення прав людини під час проведення досудового розслідування у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 228-233.

161. Чухраєв Д.А. Механізм і принципи формування процесуального інтересу у третіх осіб, за участю яких застосовуються запобіжні заходи. *Правничий часопис Донецького університету*. 2014. № 1-2. С. 49-53.

162. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентриське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ : Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

163. Шилова Д.В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2014. 22 с.

164. Якових Є.В. Конвенційні гарантії захисту права власності у кримінальному провадженні : дис. ... докт. філос. : 081. Одеса, 2025. 261 с.

165. Marynych O. The concept of effectiveness of ensuring the rights and legal interests of a person in pre-trial criminal proceedings. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. No 1. P. 56-63.

166. Pankova L. I, Milnichenko S. M. Uzbek D. A. National economic interests of ukraine in the conditions of innovative economy formation. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. Черкаси : ЧДТУ, 2021. Вип. 63. С. 5-13.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Список публікацій здобувача, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Кузнецова Л.В. Механізм забезпечення законних інтересів особи у кримінальному провадженні. Академічні візії. 2025. Випуск 46. С. 1-7. https://doi.org/10.5281/zenodo.20119113

2. Стародубов С.В., Кузнецова Л.В. Особливості захисту економічних інтересів особи в процесі накладення арешту майна у кримінальному провадженні. Juris Europensis Scientia. 2026. Випуск 2. С. 180-184. https://doi.org/10.32782/chern.v2.2026.31

3. Торбас О.О., Кузнецова Л.В. Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні під час застосування тимчасового доступу до речей і документів. Актуальні проблеми держави і права. 2026. Випуск 110. С. 186-194. https://doi.org/10.32782/apdp.v110.2026.23

4. Кузнецова Л.В. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення обшуку. Київський часопис права. 2026. № 2. С. 232-237. https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.32

Список публікацій здобувача, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати

1. Кузнецова Л.В. Особливості повернення судом апеляційної інстанції майна, яке стало предметом спеціальної конфіскації. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали X Міжнародної

науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 681-683. https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-185

2. Кузнецова Л.В. Майновий стан особи як підстава для відмови у затвердженні угоди у кримінальному провадженні через «очевидну неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань». Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 246-248. https://doi.org/10.36059/978-966-397-580-1-67

3. Кузнецова Л.В. Особливості визначення власника майна, яке підлягає спеціальній конфіскації. Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 626-628. https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-167

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дослідження були оприлюднені на: міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Львів, 5-7 грудня 2024 року); міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Львів, 5 грудня 2025 року); міжнародній науково-практичній конференції «Права людини та публічне врядування» (м. Львів, 30 травня 2025 року).

Додаток 2

Порівняльна таблиця змін і доповнень до законодавства України

№	Чинна редакція	Пропозиція
	Кримінальний процесуальний кодекс України	
1	ч. 2 ст. 27 2. Кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судове засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб", якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі: 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній; 2) розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;	ч. 2 ст. 27 2. Кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судове засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб", якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі: 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній; 2) розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. **Розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять відомості, що охороняються законом, проводиться у закритому судовому засіданні, крім випадків, коли сторона кримінального провадження, яка звернулась з відповідним клопотанням, доведе можливість розгляду такого**

	5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.	**клопотання у відкритому судовому засіданні.**
2	ч. 6 ст. 163 6. Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, крім обставин, передбачених частиною п'ятою цієї статті, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів. Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється в порядку, визначеному законом. Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.	ч. 6 ст. 163 6. Слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, якщо сторона кримінального провадження, крім обставин, передбачених частиною п'ятою цієї статті, доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів. Доступ особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, здійснюється в порядку, визначеному законом. Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону. **Розгляд клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів відбувається в закритому судовому засіданні, крім випадків, коли сторона кримінального провадження, яка звернулась з відповідним клопотанням, доведе можливість розгляду такого клопотання у відкритому судовому засіданні**
3	ч. 2 ст. 236 2. Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку.	ч. 2 ст. 236 2. Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, **або найменша шкода підприємницькій діяльності в місці, де проводиться обшук,** якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку
4	ч. 5 ст. 314 5. У підготовчому судовому засіданні суд у випадках,	ч. 5 ст. 314 5. У підготовчому судовому засіданні суд у випадках, передбачених цим Кодексом, за

	передбачених цим Кодексом, за власною ініціативою або за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, чи за клопотанням прокурора і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини вирішує питання щодо складання досудової доповіді, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді.	власною ініціативою або за клопотанням обвинуваченого, його захисника чи законного представника, чи за клопотанням прокурора і лише ~~**в інтересах національної безпеки, економічного добробуту**~~ та прав людини вирішує питання щодо складання досудової доповіді, про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді.
5	п. 4 ч. 1 ст. 483-1 наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень.	п. 4 ч. 1 ст. 483-1 наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень **та відшкодування шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення.**
6	п. 4 ч. 2 ст. 483-19 відсутній	п. 4 ч. 2 ст. 483-19 4) розмір та порядок відшкодування шкоди, узгодженої з прокурором у випадку наявності таких домовленостей
	Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»	
7	ч. 2 ст. 3 відсутня	ч. 2 ст. 3 **3. Порядок реєстрації спеціально утворених юридичних осіб як засобів, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, регулюється окремими нормативно-правовими актами**

Додаток 3

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
_____ Олег ТОДОЩАК
«13» травня 2026 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки Національного університету «Одеська юридична академія» Кузнецової Людмили Валентинівни на тему: «Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора О.О. Торбаса, професора кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора Ю.П. Аленіна, доцента кафедри кримінального процесу, доктора філософії з галузі знань «Право» В.В. Сидорчука, склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження аспірантки Національного університету «Одеська юридична академія» Кузнецової Людмили Валентинівни на тему: «Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні» використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчального курсу «Кримінальний процес», «Сучасні проблеми кримінального процесуального права» та в науково-дослідній роботі студентів та аспірантів.

У навчальному процесі рекомендовано використання здобувачами матеріалів дисертаційного дослідження Л.В. Кузнецової під час підготовки до практичних занять, а саме:

1. Кузнецова Л.В. Механізм забезпечення законних інтересів особи у кримінальному провадженні. Академічні візії. 2025. Випуск 46. С. 1-7. https://doi.org/10.5281/zenodo.20119113

2. Стародубов С.В., Кузнецова Л.В. Особливості захисту економічних інтересів особи в процесі накладення арешту майна у кримінальному провадженні. Juris Europensis Scientia. 2026. Випуск 2. С. 180-184. https://doi.org/10.32782/chern.v2.2026.31

3. Торбас О.О., Кузнецова Л.В. Гарантії захисту економічних інтересів особи у кримінальному провадженні під час застосування тимчасового доступу до речей і документів.

Актуальні проблеми держави і права. 2026. Випуск 110. С. 186-194. https://doi.org/10.32782/apdp.v110.2026.23

4. Кузнецова Л.В. Гарантії захисту економічних інтересів особи під час проведення обшуку. Київський часопис права. 2026. № 2. С. 232-237. https://doi.org/10.32782/klj/2026.2.32

5. Кузнецова Л.В. Особливості повернення судом апеляційної інстанції майна, яке стало предметом спеціальної конфіскації. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 681-683. https://doi.org/10.36059/978-966-397-452-1-185

6. Кузнецова Л.В. Майновий стан особи як підстава для відмови у затвердженні угоди у кримінальному провадженні через «очевидну неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань». Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 5 грудня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 246-248. https://doi.org/10.36059/978-966-397-580-1-67

7. Кузнецова Л.В. Особливості визначення власника майна, яке підлягає спеціальній конфіскації. Права людини та публічне врядування: матеріали VIII Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 30 травня 2025 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 626-628. https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-167

Крім цього, результати дисертаційного дослідження Т.А. Понурка використовуються при визначенні напрямів наукових пошуків і тем, дисертацій викладачів, аспірантів кафедри кримінального процесу та кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

Члени комісії:

Завідувач кафедри
кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор **Олександр ТОРБАС**

Професор кафедри
кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор **Юрій АЛЕНІН**

Доцент кафедри кримінального процесу,
доктор філософії у галузі «Право» **Владислав СИДОРЧУК**